

Версконаучни часопис Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве
и Православног богословског факултета Универзитета у Београду
ТЕОЛОШКИ ПОГЛЕДИ
LVI (2/2023)

UDC 27–1

ISSN 0497–2597

Theological
RELIGIOUS &
SCIENTIFIC
JOURNAL
Views

Religious and Scientific Journal
of Holy Synod of Bishops of Serbian Orthodox Church
and Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

Theological Views

LVI

(2/2023)

Editor in chief:

Presbyter Prof. Dr. Srboljub Ubiparipović

Editorial board:

His Eminence Bishop of Novi Sad and Bačka Dr. Irinej (Bulović),
Prof. Dr. Svilen Tutekov (Faculty of Theology, St. Cyril and Methodius
University in Veliki Trnovo), Prof. Dr. sci. med. Stamenko Šušak (Faculty
of Medicine, University of Novi Sad), Prof. Dr. Marina Kolovopoulou
(Faculty of Theology, National and Kapodistrian University of Athens),
Protodeacon Prof. Dr. Dragan Radić (Faculty of Orthodox Theology,
University of Belgrade), Senior Research Associate Dr. Stanoje Bojanin
(The Institute for Byzantine Studies of the Serbian Academy of Sciences
and Arts), Presbyter Doc. Dr. Dragan Karan (Faculty of Orthodox
Theology, University of Belgrade), Dr. Miljana Matić (Museum of the
Serbian Orthodox Church in Belgrade)

Managing editor:

Srećko Petrović

Belgrade
2023

Версконаучни часопис

Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве
и Православног богословског факултета Универзитета у Београду

Теолошки погледи

LVI

(2/2023)

Главни и одговорни уредник:

Презвитер проф. др Србољуб Убипариповић

Редакцијски одбор:

Његово Преосвештенство Епископ новосадски и бачки др Иринеј (Буловић), проф. др Свилен Тутеков (Богословски факултет Универзитета „Свети Кирило и Методије“ у Великом Трнову), проф. др сци. мед. Стаменко Шушак (Медицински факултет Универзитета у Новом Саду), проф. др Марина Коловопулу (Богословски факултет Националног Каподистријског универзитета у Атини), протођакон проф. др Драган Радић (Православни богословски факултет Универзитета у Београду), виши научни сарадник др Станоје Бојанин (Византолошки институт Српске академије наука и уметности), презвитер доц. др Драган Каран (Православни богословски факултет Универзитета у Београду), др Миљана Матић (Музеј Српске Православне Цркве у Београду)

Оперативни уредник:

Срећко Петровић

Београд
2023

**LIST OF PEER REVIEWERS WHO REVIEWED THE WORKS
PUBLISHED IN THE SEPTEMBER ISSUE OF *THEOLOGICAL VIEWS*
FOR YEAR 2023 (*TV LVI (2023/2)*)**

Protopresbyter-Stavrophor Dr. Zoran Krstić, professor
at the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade;

Presbyter Dr. Zoran Devrnja, associate professor
at the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade;

Dr. Predrag Dragutinović, professor
at the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade;

Dr. Rastko Jović, professor
at the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade;

Deacon Dr. Ivica Čairović, associate professor
at the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade;

Deacon Dr. Nikola Lukić, assistant professor
at the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade;

Presbyter Dr. Mile Subotić, assistant
at the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade

**СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА КОЈИ СУ РЕЦЕНЗИРАЛИ РАДОВЕ
ПУБЛИКОВАНЕ У СЕПТЕМБАРСКОЈ СВЕСЦИ *ТЕОЛОШКИХ ПОГЛЕДА*
ЗА 2023. ГОДИНУ (*III LVI (2023/2)*)**

Протопрезвитер-ставрофор др Зоран Крстић, редовни професор
Православног богословског факултета Универзитета у Београду;

Презвитер др Зоран Деврња, ванредни професор
Православног богословског факултета Универзитета у Београду;

др Предраг Драгутиновић, редовни професор
Православног богословског факултета Универзитета у Београду;

др Растко Јовић, редовни професор
Православног богословског факултета Универзитета у Београду;

Ћакон др Ивица Чаировић, ванредни професор
Православног богословског факултета Универзитета у Београду;

Ћакон др Никола Лукић, доцент
Православног богословског факултета Универзитета у Београду;

Презвитер др Миле Суботић, асистент
Православног богословског факултета Универзитета у Београду;

***Theological Views —
Religious and Scientific Journal***

**ISSN 0497–2597
eISSN 2683–4057**

UDC 27–1

Publishers:
Holy Synod of Bishops
of Serbian Orthodox Church
and Faculty of Orthodox Theology
at the University of Belgrade

Editor in chief:
Presbyter Prof. Dr.
Srboljub Ubiparipović

Managing editor:
Srećko Petrović

Proofreading:
Marijana Petrović

Graphic design:
Srećko Petrović

***Teološki pogledi
— версконаучни часопис***

**ISSN 0497–2597
ISSN (Online) 2683–4057**

УДК 27–1

Издавачи:
Свети Архијерејски Синод
Српске Православне Цркве
и Православни богословски
факултет Универзитета у Београду

Главни и одговорни уредник:
Презвитер проф. др
Србољуб Убипариповић

Оперативни уредник:
Срећко Петровић

Лектура и коректура:
Маријана Петровић

Графичка припрема:
Срећко Петровић

Теолошки погледи

LVI

(2/2023)

САДРЖАЈ

Протопрезвитер-ставрофор
Владимир ВУКАШИНОВИЋ
Уџбеник архимандрита Јована Рајића
Истинное христiанское насшавленiе
из 1763. године у манастиру Месићу 187–192

Презвитер Зоран ДЕВРЊА
Беседа на јори
у Јеванђељу од Матеја и Луке
и њене могуће црквено-теолошке последице 193–212

Николай Анатольевич ХАНДОГА
Блаженный Иероним Стридонский
как толкователь Откровения Иоанна Богослова 213–220

Никола ИЛИЋ
Однос Римокатоличке Цркве
и Српске Цркве у доба Немањића (1219–1371) 221–240

Презвитер Србољуб Д. УБИПАРИПОВИЋ
Служба духовника у члану 11. Душановог законика:
светотајинска и богословска перспектива 241–264

Милош МИШКОВИЋ Школовање и рад Епископа Лаврентија (Трифунковића) у просветним институцијама Српске Православне Цркве	265–288
--	---------

ПРИКАЗИ:

Богдан ЛУБАРДИЋ Предраг Драгутиновић, <i>Који чини да разуме:</i> <i>шеме из Светиої Писма Нової Завети</i>	289–297
---	---------

Предраг ДРАГУТИНОВИЋ Κωνσταντίνος Ι. Μπελέζος, <i>Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής Αθηνών</i> <i>στη διακονία της ερμηνείας και της ερμηνευτικής</i> <i>της Καινής Διαθήκης (τα τελευταία 180 έτη)</i>	297–301
---	---------

Протопрезвитер-ставрофор Зоран АНДРИЋ Легендарне легенде: Златна легенда (<i>Jacobus de Voragine, Legenda aurea — Goldene Legende.</i> <i>Legendae Sanctorum — Legenden der Heiligen.</i> <i>Lateinisch — Deutsch. Bruno W. Häuptli (Herausgeber)</i>)	301–303
---	---------

Ђакон Хаџи Ненад М. ЈОВАНОВИЋ Слово о вечно новој Речи (Немања С. Мрђеновић, <i>Со и светлост</i> . <i>Духовна хиџјена и интелектуална разборитост</i>)	303–306
---	---------

Theological Views

LVI

(2/2023)

CONTENTS

Protopresbyter-Stavrophor
Vladimir VUKAŠINOVIĆ
Archimandrite
Jovan Rajić's Textbook
True Christian Teaching from 1763.
in the Mesić Monastery 187–192

Presbyter Zoran DEVRNJA
The Sermon on the Mount
in the Gospel of Matthew and Luke
and its possible Ecclesial and Legal Consequences 193–212

Nikolay Anatolievich KHANDOGA
Blessed Jerome of Stridon
as An Interpreter of the Revelation of John the Theologian 213–220

Nikola ILIĆ
The Relations of the Roman Catholic Church
and the Serbian Church
during the Nemanjić Dynasty Period (1219–1371) 221–240

Presbyter Srboljub D. UBIPARIPOVIĆ
The Ministry of a Confessor
in Article 11 of Dušan's Law Code:
A Sacramental and Theological Perspective 241–264

Miloš MIŠKOVIĆ Education and Work of Bishop Lavrentije (Trifunović) in Educational Institutions of the Serbian Orthodox Church	265–288
--	---------

BOOK REVIEWS:

Bogdan LUBARDIĆ Predrag Dragutinović, <i>Whoever Reads, let Him Understand: Topics from the Holy Scriptures of the New Testament</i>	289–297
---	---------

Predrag DRAGUTINOVIĆ Κωνσταντίνος Ι. Μπελέζος, <i>Καθηγητές της Θεολογικής Σχολής Αθηνών στη διακονία της ερμηνείας και της ερμηνευτικής της Καινής Διαθήκης (τα τελευταία 180 έτη)</i>	297–301
---	---------

Protopresbyter-Stavrophor Zoran ANDRIĆ Legendary Legends: The Golden Legend (Jacobus de Voragine, <i>Legenda aurea</i> — <i>Goldene Legende</i> . <i>Legendae Sanctorum</i> — <i>Legenden der Heiligen</i> . Lateinisch — Deutsch. Bruno W. Häuptli (Herausgeber))	301–303
---	---------

Deacon Hadži Nenad M. JOVANOVIĆ A Word about the Eternally New Word (Nemanja S. Mrđenović, <i>Salt and Light</i> . <i>Spiritual Hygiene and Intellectual Prudence</i>)	303–306
--	---------

УЏБЕНИК АРХИМАНДРИТА ЈОВАНА РАЈИЋА *ИСТИННОЕ ХРІСТІАНСКОЕ НАСТАВЛЕНІЕ* из 1763. ГОДИНЕ У МАНАСТИРУ МЕСИЋУ¹

Протопрезвитер-ставрофор
Владимир Вукашиновић*
Православни
богословски факултет
Универзитет у Београду

Апстракт: У раду се говори о проналаску до сада непознатој прејиса/рукојиса – иначе осмој по реду – архимандријџа Јована Рајића Истинное хрїстїанское наставленіе који је аутор пронашао у библиотеци манастира Месића. Такође се ошвара питање ауторства рукојиса.

Кључне речи: Јован Рајић, Темишварска клирикална школа, српски рукојиси XVIII века, катихизис, богословски уџбеник.

Као што је некимa познато, Јован Рајић је октобра месеца 1762. године напустио Сремске Карловце и отишао у Темишвар, на двор Владике Викентија Јовановића Видака, да банатским кандидатима за свештенство и заинтересованим клирицима предаје у тамошњој, придворној клирикалној школи.² Румунски хроничар Николај Стојка от Хацега је у свом делу *Хроника Баната* о томе записао: „(...) дође код нас учишељ богословије, Јован Рајић, велики Словен, који је био у Русији, из Карловаца. Би око јодину дана и узе га Епископ Пушник.“³ Овде је реч

* vladavuk@gmail.com.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Српска теологија у двадесетом веку* (бр. 179078), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² В. Вукашиновић, *Српска барокна теологија – Библијско и свештојерменско богословље у Карловачкој митрополији XVIII века*, Историја српског богослужења, књ. 6, том 1 (Београд — Врњци: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за литургику и историју уметности, 2017), 41.

³ С. Бугарски, „Два прилога о присуству Јована Рајића у румунској култури“, у *Јован Рајић: животи и дело*, Посебна издања / Институт за књижевност и уметност, књ. 19, ур. М. Фрајнд (Београд: Институт за књижевност и уметност, 1997), 324.

о позиву на који је Рајић позитивно одговорио месеца априла 1764. године и прешао у Нови Сад да би био професор богословља у тамошњој Духовној академији.⁴ Н. Радојчић је давне 1952. године, поводом тога, с правом, показаће се, забележио: „Верује се да има сачуваних рукописних предавања са ових курса.“⁵

Без сваке сумње најпознатије такво Рајићево „рукописно предавање“ настало је у Темишвару 1763. године под насловом: *Истинное христiанское наставленiе восточнаго благодетiя во вѣрѣ и должностехъ христiанских и к ѣмъ водящихъ средствѣхъ. На Священномъ писании основанное и содѣланное Святейшихъ отецъ потвержденное въ обученiе ѣмъ же желаютихъ священства и иныхъ всѣхъ хотѣющихъ жити спасенiе, ползу сочиненное отъ шойже восточнаго благодетiя искренняго рачителя. Въ Темишварѣ 1763 годъ.*⁶

Аутограф ове књиге налази се у Музеју СПЦ у збирци Р. Грујића под сигнатуром МСПЦ Грујић 159. Рајићево ауторство утврђује се, између осталог, и записом који је оставио на 294. страни: „Заврши се ово дело (...) 8. јула 1763. године у банатском Темишвару (...) Ј. Р.“

Рајићево ауторство потврђује и запис на препису Аврама Максимовића који се данас чува у Библиотеци Матице српске под сигнатуром БМС РР III 1 (РР 143) из око 1790/1810.⁷ На доњим маргинама предњих страна листова 145–159, и на доњој маргини полеђине листа 151, континуирано је записано: „Ја, Аврам Максимовић, лета Господњег 1792., 20-ог дана месеца јула, од стране Преосвећеног господина Јована Јовановића, православног Епископа бачког и др. у манастиру Ковилу, у присуству пречасног и високоученог господина Јована Рајића, најдостојнијег архимандрита и ове књиге аутора, у чин ђаконства посвећен сам.“⁸

У литератури се до данас помињало седам преписа Рајићевог дела. Навешћемо их редом:

1. Препис Атанасија Гагића пароха из Врбаса из 1767. године, који се налази у Народној библиотеци у Београду под сигнатуром Р 568.⁹

⁴ Вукашиновић, *Српска барокна теологија*, 41.

⁵ Н. Радојчић, *Српски историчар Јован Рајић*, Посебна издања / Српска академија, књ. ССIV, Одељење друштвених наука, књ. 7 (Београд: Научна књига, 1952), ф 63, 52.

⁶ *Рукописи Музеја Српске Православне Цркве — Збирка Радослава М. Грујића*, Књига прва Археографски опис, Свеска прва, прир. В. Мошин и др. (Београд: Народна библиотека Србије — Музеј Српске Православне Цркве, 2017), 217–218.

⁷ Д. Грбић и Р. Станковић, *Католически приручници*, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, Књига XVI (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2014), 79.

⁸ Грбић и Станковић, *Католически приручници*, 84–85.

⁹ А. Младеновић, „Једна до сада непозната рукописна књига Јована Рајића“, *ЗМСКЈ* 12, 1 (1964): 138.

2. Препис Петра Николића пароха из Футога из 1767. године. Рукопис је изгорео 1941. године при бомбардовању Народне библиотеке.¹⁰
3. Препис Андрије Арсенијевића пароха из Темишвара из 1772. године. Д. Руварац наводи да се налазио у Народној библиотеци¹¹ али „(...) га нема у Каталогу Љубе Стојановића из 1903. године.“¹²
4. Препис Аврама Максимовића пароха из Сивца 1792. године.¹³ (Данас у: БМС РР III 1 (РР 143) око 1790/1810).¹⁴

Преписивачи наредна три рукописа нису познати:

5. Први је описао Б. Петровић под бројем 26.¹⁵ (Данас у: БМС РР IV 28 (РР 296), око 1780.)¹⁶
6. Други је описао Б. Петровић под бројем 28.¹⁷ Судбина овог рукописа је неизвесна.¹⁸
7. Трећи¹⁹ се налази у Библиотеци Матице српске. (Данас у: БМС РР IV 27 (РР 295), око 1780/1800.)²⁰

Завршавајући свој обимом невелик али садржајно значајан прилог о историји настанка и преписивања ове књиге И. Веселинов је опрезно, испоставило се – и тачно, напоменула: „Пошто још не постоји општи попис и каталог свих српских рукописа XVIII века, није искључено да има још неоткривених и неевидентираних преписа Рајићевог Катихизиса из 1763. године.“²¹

Посетивши почетком месеца новембра 2023. године манастир Месић имали смо лепу прилику да љубазношћу мати игуманије и сестринства на кратко погледамо манастирску библиотеку. Том приликом смо на полицама овог добро уређеног књигохранилишта пронашли до данас, колико је нама, у овом тренутку, познато, незабе-

¹⁰ И. Веселинов, „О непознатим преписима Рајићева Катихизиса из године 1763.“, *ЗМСКЈ*, XXII, 3 (1974): 503.

¹¹ Д. Руварац, „Архимандрита Јована Рајића ‘Историја катихизма’“, *Архив за историју Српске православне Карловачке Митрополије*, год. II, бр. 19–20 (1912): 304.

¹² Веселинов, „О непознатим преписима Рајићева Катихизиса из године 1763.“, 503.

¹³ Веселинов, „О непознатим преписима Рајићева Катихизиса из године 1763.“, 503.

¹⁴ Грбић и Станковић, *Катихизиски приручници*, 79.

¹⁵ Веселинов, „О непознатим преписима Рајићева Катихизиса из године 1763.“, 503.

¹⁶ Грбић и Станковић, *Катихизиски приручници*, 115.

¹⁷ Б. Петровић, *Из старе српске књижевности* (Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1913), 24.

¹⁸ Веселинов, „О непознатим преписима Рајићева Катихизиса из године 1763.“, 503.

¹⁹ Веселинов, „О непознатим преписима Рајићева Катихизиса из године 1763.“, 503.

²⁰ Грбић и Станковић, *Катихизиски приручници*, 109.

²¹ Веселинов, „О непознатим преписима Рајићева Катихизиса из године 1763.“, 503.

лежен нови примерак преписа Рајићевог богословског приручника *Истинное христiанское наставленiе*.

На задњој страници другог, нумерисаног, листа овог рукописа налази се запис: *У Карловцима, маја 13. (1)779. Из књиџа Јосифа Јовановића Шакабентџе, архимандритџа раковачкоџ*. То се, у краћој форми понавља и на нумерисаној првој страници **Прве беседе** где се у горњем левом и десном углу налазе иницијали *Ј. Ј. Ш.* са додатком *У Карловцима (1)778*.

Јосиф Јовановић Шакабента је у времену када је оставио запис на овој књизи био архимандрит манастира Раковца на Фрушкој гори. Замонашен је и произведен у чин архимандрита 1774. године. У том ће звању остати до 1781. године када је посвећен за Епископа пакрачко-славонског. Након четири године бива премештен за дијецезана Епархије бачке а потом, 1786. године, по сопственој молби, прелази на катедру вршачких епископа.²²

Ту га затиче нови аустријско-турски рат (1787–1791) у коме страда и манастир Месић 1788. године. Заједно са месићким архимандритом Мојсијем Василијевићем епископ Јосиф обнавља Месић и подиже велики звоник уз стари храм 1794. године.²³

Тако је књига вршачког Владике Јосифа, другог ктитора манастира Месића свој живот продужила на полицама библиотеке ове древне српске светиње коју је он, као и многи други пре њега, поново подизао из праха и пепела.

Треба скренути пажњу да месићки рукопис, за разлику од свих других сачуваних рукописа који су данас доступни прегледу и анализи, једини, попут потврђеног Рајићевог аутографа из Грујићеве збирке, садржи тематски индекс и списак Светих Отаца и савремених богослова који су кориштени приликом писања ове књиге.²⁴ Такође се у оба рукописа појављују негде идентичне а негде проширене напомене и указивања на маргинама текста о томе шта још треба додати основном тексту књиге.²⁵ То свакако позива на будућа истраживања о односу ова два рукописа и отвара питање да ли је раковачки архимандрит Јосиф Јовановић Шакабента био први и једини власник овог знаменитог рукописа.

²² „Јосиф Јовановић Шакабента, епископ вршачки (1786–1805)“, у: Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века* (Београд — Подгорица — Крагујевац: Евро — Унирекс — Каленић, 1996), 256–257.

²³ М. Јовановић, *Српски манастири у Банату*, Библиотека „Наслеђе“ (Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе, 2000), 15.

²⁴ МСПЦ Грујић 159 (стр. 295–318) БММ 613 (s. n.)

²⁵ Идентичне напомене — Беседа 2, Одговор 60. МСПЦ Грујић 159, 49 и БММ 613, 80. Уже у БММ 613, 61 а проширене у МСПЦ Грујић 159, 38, у Беседа 2, Питање 31.

* * *

Библиографија

Извори

Истинное христiанское наставленiе восточнаго благочестiя ѿ вѣрѣ и должностехъ христiанскихъ и къ тѣмъ водящихъ средствiяхъ. На Священномъ писанiи основанное и согласiемъ Святыхъ отецъ подтвержденное въ обоученiе тѣхъ иже желаютъ священства и иныхъ всѣхъ хотящихъ жати спасенiе, ползу сочиненное отъ тогожде восточнаго благочестiя искреннаго рачителя.

МСПЦ Грујић 159.

БММ 613.

БМС РР III 1 (РР 143).

БМС РР IV 27 (РР 295).

БМС РР IV 28 (РР 296).

Литература

Бугарски, С. „Два прилога о присуству Јована Рајића у румунској култури“. У *Јован Рајић: животи и дело*, Посебна издања / Институт за књижевност и уметност, књ. 19, ур. М. Фрајнд, 319–327. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1997.

Веселинов, И. „О непознатим преписима рајићева Катихизиса из године 1763.“. *ЗМСКЈ*, XXII, 3 (1974): 498–503.

Вукашиновић, В. *Српска барокна теологија – Библијско и свештошајинско бојословље у Карловачкој митрополији XVIII века*, Историја српског богослужења, књ. 6, том 1. Београд — Врњци: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за литургику и историју уметности, 2017.

Вуковић, Сава. *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*. Београд — Подгорица — Крагујевац: Евро — Унирекс — Каленић, 1996.

Грбић, Д., и Р. Станковић. *Катихетски приручници*. Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, Књига XVI. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2014.

Јовановић, М. *Српски манастири у Банаџу*. Библиотека „Наслеђе“. Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе, 2000.

- Младеновић, А. „Једна до сада непозната рукописна књига Јована Рајића“. *ЗМСКЈ* 12, 1 (1964): 137–142.
- Петровић, Б. *Из старе српске књижевности*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1913.
- Радојчић, Н. *Српски историичар Јован Рајић*. Посебна издања / Српска академија, књ. ССIV, Одељење друштвених наука, књ. 7. Београд: Научна књига, 1952.
- Руварац, Д. „Архимандрита Јована Рајића ‘Историја катихизма’“. *Архив за историју Српске православне Карловачке Митрополије*, год. II, бр. 15–16 (1912): 225–240, год. II, бр. 17–18 (1912): 257–272; год. II, бр. 19–20 (1912): 289–310.
- Рукописи Музеја Српске Православне Цркве — Збирка Радослава М. Грујића*. Књига прва Археографски опис, Свеска прва. Прир. В. Мошин и др. Београд: Народна библиотека Србије — Музеј Српске Православне Цркве, 2017.

Примљено: 27. 11. 2023.
Одобрено: 29. 11. 2023.

ARCHIMANDRITE JOVAN RAJIĆ'S TEXTBOOK *TRUE CHRISTIAN TEACHING* FROM 1763. IN THE MESIĆ MONASTERY

Protopresbyter-Stavrophor
Vladimir Vukašinović

Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

Summary: *The paper talks about the discovery of a hitherto unknown copy/manuscript — by the way, the eighth in order — of Archimandrite Jovan Rajić's Istinnoe hristianskoe nastavlenie, which the author found in the library of the Mesić monastery. The question of authorship of the manuscript is also raised.*

Key words: *Jovan Rajić, Timisoara clerical school, Serbian manuscripts of the 18th century, catechism, theological textbook.*

БЕСЕДА НА ГОРИ У ЈЕВАНЂЕЉУ ОД МАТЕЈА И ЛУКЕ И ЊЕНЕ МОГУЋЕ ЦРКВЕНО-ТЕОЛОШКЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Презбитер Зоран Деврња*
Православни
богословски факултет
Универзитета у Београду

Апстракт: Беседа на гори представља јединствено духовно наслеђе које нема пандана у другим цивилизацијама и религијама. Духовна узвишеност њене поруке јесте кулминација Христове икономије спасења и њеној етичкој и социјалној оваплоћења. Преображајна функција Беседе на гори је усмерена на целовитиу промену социјалној и моралној кодекса старозавешних Јевреја са законске ушемељености на њено обликовање око догађаја Христовој присуства у историји и на Његовој личности. Јављајући се у два интерпретативна вида код апостола Матеја и Луке ова особена духовно преображајна социјална и етичка метафора захвата широко у друштвену атмосферу античкој свести и дубоко у социјално шкиво урбаних заједница тог времена надахњујући генерације хришћана, како оне који су творили Цркву у првом, тако и оне који су њени чланови у двадесет и првом веку.

Кључне речи: Беседа на гори, Јеванђеље од Матеја и Луке, Дела Апостола, христоеџос, социјални еџос.

1. Увод

Социјална етика савременог друштва западне провенијенције вековима је изграђивана на вредностима Христовог Јеванђеља. Међутим, последњих деценија са све присутнијим етичким релативизмом јавља се потреба за асертивнијим и садржајнијим наглашавањем и

* zdevrnja@bfspc.bg.ac.rs.

образлагањем вредности јудео-хришћанске културне и религијске традиције у процесу уобличавања доминирајуће социјалне свести, као и колективног и индивидуалног морала у овим срединама. Цео процес је праћен интензивним променама на пољу информатичких и нано технологија, медицине и технолошких наука, и тиме условљеним радикалним социјалним раслојавањем, геополитичким и идеолошким конфронтирањем, као и неравноправношћу у доступности кредибилног образовања. У актуелном процесу глобализације медији преузимају улогу носилаца и промотера социјалних и етичких вредности. Овај текст је једним делом настао као плод лично доживљене упитаности над исходима ових процеса и мотивисаности самог аутора да о њима промишља, а другим делом као последица доминантног осећаја делава савременог друштва о неопходности повратка аутентичним носиоцима христотоса од којих је најсигнификантнији комплекс врлина изражен у Христовој *Беседа на Ђори* која својом радикалношћу представља суштински отклон од етоса света и наглашено етатизованог, нормативизованог и институционализованог друштва, како данас тако и у првим годинама хришћанства.

2. *Беседа на Ђори* у Матејевом и Лукином јеванђељу

Беседа на Ђори (Мт. 5; 6; 7.) представља јединствено наслеђе ране Цркве и хришћанске цивилизације које се као такво не може наћи ни у једној другој духовној традицији и култури. У облику у којем се налази код Јеванђелисте Матеја, она представља особену етичку поруку која је ушла у корпус јеванђелског текста у форми првобитне рано-хришћанске проповеди записаних Христових логија ради потребе увођења у литургијску заједницу првих хришћана. Она је дијалектички интонирана у односу на моралну поруку Старога Завета и у истрајном је критичком дискурсу са преовлађујућим вредносним системом јеврејске заједнице (Przybylski 1980, 81). После низа субверзивно-дестабилишућих порука које апостол Матеј шаље у циљу преутемељења религиозних основа јеврејског морала са законског нивоа на ниво заповести о љубави (Мт. 3, 7–12), *Беседа на Ђори* је почетак конструктивног процеса увођења хришћана из јеврејства у тајну богочовечанског етоса који је присутан у искуству верујућих после Христовог васкрсења, и који у виду вредносног отклона од Закона наглашава веровање у Христово крсно страдање и васкрсење као неопходно за њено разумевање (Топаловић и Ђого 2021, 89). Њени циљеви су суштински усмере-

ни према заједници већ поверовалих, и као исход имају целовиту промену друштва које свој културни израз изворно базира на религијским основама старозаветног јудаизма.

Са друге стране, Свети апостол Лука се неколико деценија касније, тачније деценију пре краја I века Христове ере, јавља као веома плодан писац чије сведочење постаје критеријум веровања и живљења не само члановима црквене заједнице претежно хеленске културне провенијенције којој упућује своје списе, него целокупној Христовој Цркви тада већ распрострањеној по свим већим урбаним центрима Римског царства и њиховом залеђу. Поред уобичајене употребе Протомарковог Јеванђеља као текстуалног предлошка, карактеристичног и за апостола Матеја, и издвојени Q извор, што заједно чини око половине текстуалног штива његових дела (Драгутиновић 2010, 166–167), Јеванђелист Лука користи још исто толико за њега јединствених извора (Söding 2001, 186), које не налазимо код осталих синоптичара, што његову интерпретацију Христовог Јеванђеља у социјалном контексту чини изразито особеном, а вредносном структуром нарочито богатом.

2.1. Блаженства у Матејевом јеванђељу

У сложеној структури *Беседе на їори* нарочито се истиче, снагом своје парадоксалности, али и суштински преутемељујуће вредносне ступњевитости, беседа о *Блаженствима*. Користећи извор који не постоји код Јеванђелисте Марка, и садржински за нијансу потпунији од оног којим је располагао апостол Лука (Keener 2005, 149), Јеванђелист Матеј упућује Христову благовештењску поруку маргиналним скупинама друштвене заједнице, односно, усмерава је ка онима који су *їонижени, обесїрављени, їосрамљени, їроїнани, оклеветїани, неуїешни*, али исто тако и *мироїтворцима* и онима који су очували *чистїоїшу срца, кроїшосї, смиреносї*. Сисленост њихових духовних али и социјалних околности је директно везана за Христово присуство у заједници, односно за Царство небеско као егзистенцијалну реалност (Suggs 1970, 121–122)¹ коју Христос оприсутњује као Син Божији. У *Блаженствима* популација са дна друштвене лествице по први пут постаје егзистен-

¹ Сагс на овом месту указује на општост и универзалност етоса Христове поруке у Блаженствима као директно инклинарајуће ка проповеди о реалности очекиваног Царства небеског, али исто тако указује и на директност поруке Блаженства која је упућена ученицима (апостолима) Христовим као првим пријемницима Његове етичке поуке и као даљим преносиоцима у временском току њеног преображујућег и спаситељног садржаја (Suggs 1970, 121–122).

цијално и морално оправдана. Сама чињеница да је реалност Будућег века и Царства небеског основ њиховог оправдања (Мт. 5, 3; 5, 10–12; 5, 18–20) не умањује историчност њихове наде и реалност утехе која им је дарована у Христу. Они којих су се сви гнушали и од којих су сви окретали главу, наједном постају Христу важни, баш такви какви јесу и управо због тога што су такви, и не само да Му постају важни, већ Он у њима препознаје оне вредности које их и у историји и у вечности оправдавају (Мт. 5, 4–9; 5, 13–17). Намеће се мишљење да уколико се хтело да се на неком конкретном вредносном моделу изгради агенда социјалних и људских права, да се заштите права сиромашних и прогањених, да се жртвама поврати достојанство, да се нахране гладни и оправдају дистанцирани од културних вредности, онда се тај узор могао препознати у Христовој беседи о блаженствима у Матејевој интерпретацији. Оно што је пресудно важно када говоримо о *Блаженствима* јесте то да она представљају наговештај новог друштва које се изграђује на темељу Христове личности. Наравно, на овом месту је важно напоменути да *Блаженства* садрже у себи извесну исходишну парадоксалност која би се могла објаснити као вид скепсе да је такав модел оправдања побројаних социјалних групација, какав је у њима (*Блаженствима*) наведен, могуће у потпуности остварити. Наиме, упућујући адресате јеванђелске поруке на Царство небеско као догађај остварења њихових вапаја за правом и правдом, оставља могућност и извесног неуспеха у историји. За правилно сагледавање егзистенцијалне наде која се промовише у поруци *Блаженства* неопходно је искуство вере у којем се сагледава будуће као садашње, и које опитује оно што долази као да већ јесте. Као таква, порука *Блаженства* је христоцентрична и на трагу тог искуства она се суштински разликује од концепта права (правде) какав данас познајемо (Suggs 1970, 126),² иако је парадигматички снажно инспирисала целокупну структуру идеје и праксе људских права, афирмишући човеково достојанство као апсолутну заштићену вредност. Наиме, Христос у Матејевој интерпретацији није јуридикан, он не наводи конкретна заштићена права и процедуре њихове заштите, већ указује да су вера и етос оних који тако социјално незаштићени

² Савремени или, уопштено говорећи, светски концепт правде, који Христос критикује у својој *Беседи на јери*, односно у *Блаженствима*, је својствен како садашњем нормативном механизму права, обавеза и правде, тако и скупини фарисеја и књижевника, као поседницима старозаветне законске правде и права, који су били позвани да први у Христу и Његовим делима препознају Месију и Доносиоца правде Царства небеског. Христово указивање на позицију оних који ће примити дарове Царства небеског је критички усмерено управо према популацији фарисеја и књижевника који својом уљуљканошћу у социјалну структуру старозаветне заједнице пропуштају да испуне своје призивање (Suggs 1970, 126).

стоје пред лицем Божијим претпоставка њиховог оправдања и наговештај свеукупног преображаја историјског друштва у Царство небеско. Апостол Матеј хришћанима из јудејства или Јудејима који су остали у законским наративима Старога Завета указује да се очима вере у Христа сагледава нови вид теолошки засноване културе који сâм живот човека вреднује на узвишенији начин него што га вреднује старозаветна религиозна заједница или римско друштво (Драгутиновић 2010, 161).³ Наиме, он жели да покаже да у Христу свако вером може бити личносно оправдан. Као експлицитно садржана у *Блаженствима* ова порука може бити подстицајна и за развој концепта људских права који такође тежи ка новој култури разумевања човека и његовог достојанства немајући, истовремено, чврсто утемељујуће вредносно искуство какво је за хришћански етос Христово васкрсење. Иако етос *Блаженства* Јеванђелист Матеј поистовећује са етосом Царства небеског, такав етос никако није неисторичан и упућен је реалном човеку, савременом друштву и његовом нормативном вредносном изразу. Етички императив *Блаженства* остварив је само у заједници са Христом и плод је вере (Söding 2001, 183), односно слободе и одговорности свакога човека, што последично собом носи ризик остваривости (Вишеславцев 2006, 7),⁴ а што је Матејева централна порука рецепијентима.

После *Блаженства* у наставку *Беседе на Њори*, до краја пете главе, писац Матејевог Јеванђеља наставља са излагањем етичких заповести, у којима се може препознати нови систем вредности (Вишеславцев 2006, 7) саобразан реалности Христове присутности у догађајима и историји Божијег народа у виду дијалектичког односа, са једне стране, вредносне тезе садржане у исказу „Чули сте како је казано старима....“,

³ „Најзначајнија контекстуализација Исусове личности у јудејску теологију и историју одвија се путем његовог односа према Тори и израиљским (конкурентним) тумачима исте. Исус се представља као ауторитативни учитељ Торе, коју он схвата као израз Божије воље подложен тумачењу, тако да у његовом сопственом приступу Тори долази, како до њеног заоштравања и радикализовања, тако и до њеног превазилажења (уп. шест антитеза Мт. 5, 21–48 као конкретизацију, у поређењу са „писмозналцима и фарисејима“, боље [или веће] правде у којој се огледа испуњење Торе, Мт. 5, 17–20; 5, 48). Коначно, од пророка посведочена и од Исуса ученицима протумачена воља Божија (Мт. 28, 19с) јесте љубав према Богу и према ближњем (Мт. 7, 12; 22, 37–40): Исус је уствари репрезент Торе у људском облику (уп. његов говор о „јарму“, Мт. 11, 28–30) и њених етичко-универзалних аспеката. Међутим, управо овај Исусов став релативизује и наново структурише јудејску теологију: предање о Исусу постаје референтан оквир за библијско предање“ (Драгутиновић 2010, 161).

⁴ Погледати поруке које Христос упућује верујућима после *Блаженства* (Мт. 5, 13–48) када указује на сотириолошки и етички значај њихове вере и идентитета који из ње проистиче: „Ви сте со земљи, ако со обљутави....“, „Ви сте свјетлост свијету; не може се град сакрити“, „Тако да се свијетли свјетлост ваша пред људима да виде“, итд.

што се у различитим варијантама понавља у тексту шест пута, и на- супрот њој супериорне христоетичне антитезе по обрасцу „А ја вам кажем...“. Апостол Матеј узводи поменути дијалектику на ниво прео- браженог поимања појма правде (ή δικαιοσύνη) (Przybylski 1980, 77–99; Ziesler 1972, 47–51; Сенц 1988, 215 и Montanari 2015, 529),⁵ односно идентитета праведности који са Христом добија узвишенију димензију него што ју је имао у разумевању и практиковању етоса старозаветне заједнице код фарисеја и књижевника (Вишеславцев 2006, 7), као што је исказано у стиху: „Јер вам кажем да, ако не буде правда ваша већа него правда књижевника и фарисеја, нећете ућу у Царство небеско.“ (Мт. 5, 20) Императив превазилажења законске правде благодатном правдом као Христовим даром (Мт. 5, 45) у искуству егзистенцијалног оприсутњења догађаја Небеског царства кулминира у заповести о љу- бави према непријатељима (Мт. 5, 43–44) и позивом на савршенство по узору на Оца Небескога, који је Бог и Творац свих, а не само верују- ћих (Мт. 5, 45). Појам правде се развија, кумулативно са допуњујућим етичким вредностима, до појма љубави (ή αγάπη) (Сенц 1988, 3 и Мон- танари 2015, 8)⁶ као одлике Божијег савршенства.

2.2. Рефлексија Лукине интерпретације Блаженстава на етос друштва

Шеста глава Јеванђеља по Луки, у којој најзначајнији сегмент све- штене поруке чине *Блаженства*, јесте пример осмишљеног и прецизног трасирања преображајне јеванђелске проповеди усмерене према сиро- машнима, гладнима и обесправљенима. Очито имајући исти предложак који је користио и Матеј у свом Јеванђељу, Лука тенденциозно прила- гођава текст и смисаону структуру која га прати, усмеравајући га ка рубним друштвеним скупинама, дајући му изразит социјални карактер.

⁵ Именица ή δικαιοσύνη се преводи као праведност или правда. Оба превода се по- истовећују са вером формираним искуством недужности; (Сенц 1988, 215 и Montanari 2015, 529); Сам појам је како код Матеја тако и уопште у Новом Завету веома дубок и вишедимензионалан, и у многим аспектима црпи значење које је имао у грчком пре- воду Старог Завета — Септуагинти (LXX), али се често наслања и на блиска значења која има у Кумранским списима, Документу из Дамаска или синхронној литератури насталој у јудејском религиозном амбијенту. О овоме видети студије које су у целини посвећене поменутој теми – Przybylski 1980, 77–99 и Ziesler 1972, 47–51.

⁶ Именица ή αγάπη у Новом Завету има значење Божије, односно Христове љубави према људима и творевини. Поред тога има и конотације на страхопоштовање, али и на понизну и делатну љубав (Сенц 1988, 3 и Montanari 2015, 8).

Сиромашни духом, како је скромне у друштвеним потребама назвао Матеј, код Луке постају само сиромашни што директно указује на њихов социјални статус (González 2015, 60) и мења акценат који је Матеј ставио на унутарњи однос појединца према материјалним и друштвеним вредностима, што би подразумевало да би као *скрушени срцем* могли бити препознати и они који су богати уколико имају *скрушен* однос према богатству које поседују. Код Луке је таква интерпретација искључена. Од Матејевих *їладних (и жедних) їравде* у Лукином Јеванђељу долазимо до буквално гладних (Лк. 6, 20–21). Лукина интерпретација *Блаженств*а не само да је сведенија већ је и критички много прецизније формулисана и усмерена према угледним и богатим члановима друштва (Wi 2019, 99). Код новозаветника је нарочито остало неразрешеним питање да ли се Лука обраћа искључиво хришћанској заједници у одређеном граду или области, што је свакако примарни и аутентични мотив његовог списатељског подухвата, или се посредно својим списима обраћа и широј друштвеној заједници одређеног урбаног центра, прослеђујући своју интерпретацију јеванђелске поруке и етоса преко хришћана широкој популацији незнабожаца претежно јелинског културног идентитета и синагогално организованог заједници Јевреја (González 2015, 64–69), са критичким освртом на њихову *социјалну мрежу*.

Хришћанска заједница која је рецепијент Лукине визије праведног друштва, заснованог на сведочењу Христовог јеванђелског подвига, свакако је била дубоко социјално раслојена и подељена средина којој је очито био неопходан изврстан корективни импулс ради нивелације доступности земаљских *блаїа*, како богатима тако преко њих и сиромашнима. Међутим, да би порука била јасније прихваћена и да би подрпала дубоко у етос целе заједнице, Лука јој даје и дискретан есхатолошки контекст егзистенцијалне неизвесности којом укорава богате (Лк. 6, 24), сите и социјално ухлебљене као „*насмејане*“ (Лк. 6, 25), указујући на коначност дарова које су примили сада, а ради чега ће доћи у ситуацију да ће оскудевати у будућности у недефинисаном временском оквиру (Wi 2019, 10). Праведност унутар хришћанске заједнице и доступност земаљских дарова свима унутар ње јесте тема која свакако на дубљи начин побуђује Лукино интересовања те је стога помиње и у *Делима Аїосїолским* када бележи о догађајима унутар младе Јерусалимске Цркве и о развијеној милосрдној делатности унутар ње која је директно апострофирана као пројава благодати Светога Духа (Дап. 4, 32–37), односно као саборно дело Цркве (Jeremias 1975, 130–133).⁷

⁷ Разни облици старања о потребитима, гладнима, сиромашнима, болеснима и осталим категоријама социјално маргинализованих, постојали су, по сведочењу Је-

У наставку своје верзије *Беседе на јори* (Лк. 6, 27–35) Апостол Лука се осврће и на императивни опит љубави према непријатељима као израз преображеног етоса верујућих хришћана искуством саживљавања васкрслом Христу, у чему је допуњујуће сагласан са Матејем, док на самом крају *Беседе* Очево савршеност, као егзистенцијални циљ вере, идентификује као Очево милостивост (Лк. 6, 36) са којом поистовећује савршенство Очевог етоса, пројављеног у историји и човековом искуству, са сведочењем милостивости христоетоса (Wi 2019, 59). Љубав на коју указује Лука испољава се као делатна, тако да после низа поучних и преображајних метафора — *о неосуђивању и прашицању* (Лк. 6, 37), *о мери мерењу, набијеној и сиресној и праведном мерењу* (Лк. 6, 38), *о слепој и вођеној од њега* (Лк. 6, 39), *о штрну у оку браћу и брвну у своме оку* (Лк. 6, 41–42), *о плоду доброј и злој дрвеша* (Лк. 6, 43–44), *о доброј и злој ризници човековој срца* (Лк. 6, 45) — Лука поентира неопходношћу да се извршавају заповести Господње, те да се етос хришћана не изражава кроз слушање поучних наратива већ кроз конкретан чин милосрђа (Лк. 6, 46–49).⁸ Делатној љубави и милостивости као императивној дужности хришћана Лука се враћа када, критикујући фарисејску лицемерну осуду жене која је Христу помазала ноге мирисом (у кући Симона фарисеја) (Лк. 7, 44–48), указује на неопходност праштања и милосрђа кроз пример у то време веома болне теме дужничког статуса и ропства (Wi 2019, 67), у којем исти поверилац опрашта подједнако обојици дужника, и онеме који му је био дужан пет стотина и онеме који је био дужан „само“ педесет (Лк. 7, 41–43), и то не по њиховим заслугама већ искључиво по својој неузрокованој и безусловној милостивости на коју смо, угледајући се на Бога у Христу, сви призвани (Лк. 7, 36–50).⁹

У наставку Лукине јеванђелске кириге приметно је израженије акцентовање милостивости (*ἡ ἐλεημοσύνη*)¹⁰ (Senc 1988, 273 и Monta-

ремијаса, и унутар јерусалимске јеврејске заједнице и као такви су подразумевали дневну доставу хране, течности и одеће како онима који су били становници Града тако и онима који су долазили из околине само ради преузимања помоћи која им је била намењена. Вероватно је сличан облик помоћи потребитима постојао и у другим срединама које су насељавали Јевреји, мада не у тој мери ефикасан какав је био у Јерусалиму (Jeremias 1975, 130–133).

⁸ Апостол Лука врши велики утицај на развој хришћанског предања почетком II века кроз рецепцију његовог етоса, пројављеног на овом јеванђелском месту, у Посланици Апостола Јакова и списима који се на овај надограђују.

⁹ Апостол Лука врши смисаоно и практично повезивање праштања дугова са праштањем греха и стање дуговања са стањем огреховљености; види Wi 2019, 67.

¹⁰ Иако и појам праведности (*ἡ δικαιοσύνη*) има тзв. релациони карактер, он смисаоно више изражава некакво унутарње својство субјекта, односно његово морално

pari 2015, 658–659) као највише вредности, чиме Апостол врши суптилно престојаване у односу на Матејево наглашавање праведности, унутар истог предања, дајући хришћанском етосу израженији релациони и социјални карактер. Лука уводи извесну критику друштвено привилегованих које поистовећује са богатима, не толико због њиховог богатства већ више због односа према сиромашнима (González 2015, 61 и Knight 1998, 123). На великом броју јеванђелских места он инсистира на нестицању и сиромаштву као социјалној врлини (Лк. 6, 24–25; 8, 14) која отвара унутарњи простор свакога човека да прихвати проповедано Христово Јеванђеље као искуство спасења (Wi 2019, 70). Догађај послања Христових ученика на проповед (Лк. 9, 1–6; 10, 1–11), обележен је управо афирмацијом сиромаштва и нестицања, као и спремношћу да се потребе задовољавају примањем милостиње (Лк. 10, 7–11; 12, 15–31). Апостол Лука врши извесно поистовећивање милосрђа, праведности и љубави, најпре када одговарајући законуку на питање како да наследи вечни живот указује на Божије заповести о љубави, а као несвакидашњу метафору љубави наводи милостив однос једног Самарјанина који успут наилазећи на пребијеног човека, којег доживљава као себи ближњег, указује му своју милостиву љубав (Лк. 10, 25–37). На другом месту, критикујући фарисејско законско лицемерје, позива их да чине *милосїињу изнуїра* и да задовољавајући се делима Закона ипак *не обилазе їравду и љубав Божију* (Лк. 11, 40–54).

Однос апостола Луке према Закону, како старозаветном тако и римском, по себи је веома значајна тема. Може се рећи да ниједан од свештених писаца јеванђелских списа не уноси у њих толико законских елемената колико то чини наш Апостол, што указује на његово велико познавање, како превасходно јеврејског друштва, тако и римског у ширем контексту, а поред тога и законских начела којима су наведена друштва уређена и правних последица по свакодневни живот људи, нарочито на њихов правни и социјални статус. Често се враћајући нарацији о фарисејским оптужбама на Христа и његове ученике да не поштују Закон (Gooding 1987, 113), Лука покушава да

стање које свакако може постојати или постоји у односу на нешто ван субјекта што га чини релационим. Отуда смо мишљења да појам милостивости (*ή έλεημοσύνη*) по себи својственом смислу нужно подразумева и захтева релациони карактер у односу на неког или нешто као неопходност постојања стварности на коју се сам појам односи. Наиме, без постојања акта милосрђа према некоме сам појам *ή έλεημοσύνη* нема садржину и губи смисаоност; *έλεέω*, жалити (*некоїа*), сажалити (се) (*на некоїа*), милостиво помоћи (*некоме*), смилувати (се) (*на некоїа*); *ό (τό) έλεος*, помиловање (*некоїа*), милост (*їрема некоме*), милосрђе (*їрема некоме*), сажалевање (*некоїа*); *ή έλεημοσύνη*, самилост (*на некоїа*), милостиња (*некоме*), подела (*некоме*); *έλεήμων*, милостив (*некоме*) (Senc 1988, 273, и Montanari 2015, 658–659).

нагласи да је однос Христа и Закона сложен али да је афирмативан, јер Господ не само да поштује Закон и усавршава га, већ га и превазилази својом праведношћу и милосрђем. Приврженост Закону и потчињавање њему за Луку је уобичајена пракса која се од свакога очекује и подразумева. Међутим, он жели да нагласи да у поређењу са етосом Христовог Јеванђеља то није и довољно, те да је тајна Христове љубави, праведности и милосрђа та која превазилази сваку законску правду. Иако је добро придржавати се Закона, Лука нас позива да учинимо додатни подвиг, превазиђемо Закон (Forbes 2000, 289) и саобразимо се Оцу у Христу. Писац трећег Јеванђеља Христа поима као есхатолошког Спаситеља (González 2015, 95) чиме новозаветни етос пореклом развезује од сотириологије старозаветног Закона (Лк. 24, 44–46), и значењем и значајем га од њега вредносно разликује (Лк. 16, 29–31) дајући христоцентричном новозаветном искуству несразмерно већу вредност (Wilson 1983, 3).

До краја једанаесте главе Апостол Лука износи свеобухватну критику јуридичког духа фарисеја као персонификације, не толико материјално богатих, колико статусно моћних и друштвено етаблираних носилаца социјалне неправде која се још на примеру пророка у свештеној прошлости старозаветних Јевреја показала као препрека за прихватање Божије воље, управо у случају оних који су били привезани за пролазне вредности, новац и статус. У истом духу наш Апостол наставља критику богатих приповешћу о безумном богаташу и бесмислености његове привезаности за богатство (Forbes 2000, 230) у контексту благовести вечнога живота (Лк. 12, 16–31), те нам открива смисао нашег постојања у *богаћењу Бојом, а не блајом* (Лк. 12, 20–21). Због тога је за Јеванђелиста Луку одрицање од богатства свакоме позван пут за стицање Царства Божијег. Отуда хришћанској заједници помало збуњеној поруком о прихватању сиромаштва и одрицању од богатства у друштву огромних социјалних неправди и разлика какво је било римско, а унутар ње, изгледно, богатијим члановима, шаље преображајно-утешну, охрабрујућу и социјално револуционарну поруку (Forbes 2000, 226–227)¹¹ препуну наде: „Не бој се, мало стадо, јер би воља Оца вашег да вам даде Царство. Продајте што имате и дајте милостињу; начините себи кесе које неће овештати, ризницу на небесима која се неће испразнити, гдје се лопов не приближава, нити мољац кваре. Јер гдје је благо ваше ондје ће бити и срце ваше.“ (Лк. 12, 32–34).

¹¹ Форбс указује да је популација сиромашних и социјално маргинализованих циљна група Лукине проповеди, а да *Блаженствима* директно комуницирају са њиховим друштвеним статусом као подесном социјалном платформом за прихватање проповеди и искуства спасења у личности Исуса Христа (Forbes 2000, 226).

Само са оваквим обећањима и надањима је било могуће очекивати да се јеванђелски модел социјалних и интерперсоналних односа, какав промовише Апостол Лука, и оваплоти у малој и готово неприметној црквеној заједници унутар огромног римског друштва које почива на сасвим другачијим и, у својој супротности спрам јеванђелских, радикалнијим етичким и социјалним вредностима. У контексту актуелних социјалних раслојавања, која се више не одвијају и не производе последице само на нивоу микро друштва већ на глобалном нивоу, порука апостола Луке данас добија на интензитету и савремености.

3. Статус *одбачених* и *изгубљених* у Лукином јеванђељу у контексту проповеди *Блаженства*

Ради јасније интерпретације и доследне рецепције јеванђелске поруке, апостол Лука често прибегава наглашено контрастираном приповедању у којем сучељава личности које су у потпуно супротним вредносним, моралним и социјалним позицијама. Ради прецизнијег позиционирања на социјалној и духовној мапи Лука користи међусобно искључујуће појмове за припаднике особених социјалних и етичких категорија: „одбачен“ и „изгубљен“. Са једне стране су „одбачени“, ¹² то јест лепрозни, болесни, богаљи, удовице и сиромашни, са којима се сам Христос поистовећује (Лк.17, 25), док су с друге стране „изгубљени“, ¹³ односно богаташи, фарисеји, судије, цариници и остали „грешници“ (Dyck 2013, 25)¹⁴ који имају отворен приступ богатству и друштвеном утицају, а које Лука корективно позива на христоподобно милосрђе и праведност према „одбаченима“ (Giambrone 2017, 229–230), односно на покајање. „Место“ сусрета припадника наведених социјалних скупина „одбачених“ и „изгубљених“, које се налазе у супротним крајностима, за Луку је недвосмислено Царство Божије, са конкретним и неоспорним пројављивањима благодати Небеског

¹² Глагол ἀποδοκιμάζω или јон. ἀποδοκιμάω значи избацити, одбацити, одбити, докинути, закинути, кривцу одузети част, изгубити статусну част (државну, војничку) (Senc 1988, 100, и Montanari 2015, 247).

¹³ Глагол ἀπόλλυμι или ἀπολλύω значи погубити, изгубити, упропастити, уништити, убити, смакнути, кидисати, разорити, затрти; или од медијалног облика глагола, ἀπόλλυμαι или ἀπολλύομαι погинути, пропасти, упасти у несрећу, изродити се, изгубити се, нестати, ишчезнути (Senc 1988, 104, и Montanari 2015, 258).

¹⁴ Дик препознаје и наводи све поменуте социјалне групе, али их не раздваја по критеријуму који то ми чинимо у овом раду („одбачени“ и „изгубљени“), већ их све третира као одбачене (outcasts) (Dyck 2017, 25).

царства у историјској реалности и конкретним догађајима (Dyck 2013, 147). Ту чињеницу он наводи као тачку пресека самог свештеног предања од које са Христом почиње нова и трајна реалност — „Небо и земља ће проћи, а ријечи моје неће проћи“ (Лк. 21, 33) или „Закон и Пророци су до Јована; од тада се Царство Божије благовјести и сваки се труди да уђе у њега. А лакше је небу и земљи проћи него ли једној цртици из Закона пропасти.“ (Лк. 16, 16–17).

Апостол Лука на неколико места користи израз „одбачен“. Тако овај јеванђелиста указује да пре доласка Царства Христ^у *шреба мноѣ ѡспирагашѣ, и да ће биѣти одбачен* од људи (Лк. 17, 25). Такође, наш Апостол поистовећује Христа са Каменом који *одбацише зидари, а који ѡспшаде ѣлава од уѣла* (Лк. 20, 17). Поред споменутих примера директне употребе изрази „одбачен“, Лука наводи и типолошке примере одбачених, односно оних који су свима далеки и према којима у заједници нико нема обавезу, нити гаји љубав према њима (Shirock 1998, 176–177). Када поучава фарисеја милосрђу, Христос му указује на *сиромаше, боѣље, хроне и слеѣ* као циљну групу, јер њих препознаје као заједницу одбачених (Лк. 14, 12; 16–24). Приповест о *убоѣм Лазару и немилосрдном боѣѣшашу* (Лк. 16, 19–31), о *десетѣорици ѣубавих* (Лк. 17, 11–19), о *незашѣићеној удовици* (Giambrone 2017, 187–188) и њеној молби *охолом судији* (Лк. 18, 2–8), о исцељењу *слеѣѣа у Јерихону* (Лк. 18, 35–43), и многи други примери из Лукиних списа говоре о његовом наглашеном интересовању за промену и преображај статуса „одбачених“ као пројаве милосрдне воље Божије. „Одбачени“ су неприхваћени од заједнице у којој живе, и Христос се у најдубљем и буквалном смислу са њима идентификује као „одбачен“ од својих до саме смрти (Knight 1998, 87). „Одбаченост“ у сфери социјалних односа, онако како сам Лука поставља наведену проблематику, такође и за жртве одбачености представља смртну претњу.

Са друге стране термин „изгубљен“ Апостол Лука више користи да укаже на оне који су својом изгубљеношћу далеки Богу, односно врлини, макар им земаљска блага и социјална моћ били обилато доступни (Dyck 2013, 10). Када у приповести о *Блудном сину* (Лк. 15, 11–32), који у описани јеванђелски догађај улази са изразитим потенцијалом приступности обилном очевом благу, а који се нашао у статусу самодистанцираног од било чије милости, апостол Лука на два места користи израз „изгубљен“ с намером да превасходно нагласи чињеницу његовог (само)удаљавања од Оца, а не његово безнадежно стање у које је сам себе увео. Даље, у епизоди о царинику Закхеју (Лк. 19, 2–10) одлучност наведеног цариника и његову мотивисаност на покајно милосрђе Христос наводи као догађај спасења до тог тре-

нутка „изгубљеног“ и његовог повратка аутентичној Аврамовској свештеној традицији и социјалном етосу (Дуск 2013, 72; 107). Метафора са *изгубљеном овцом* и *загубљеном драхмом* (Лк. 15, 4–10), која претходи епизоди о *блудном сину*, симболично нас уводи у јеванђелски контекст неопходности моралног и социјалног преображаја човека и заједнице, а који су засновани на онтолошкој промени у начину постојању човека након очовечења личности Логоса – Исуса Христа, што Лука жели нарочито да нагласи – „Јер Син Човечији дође да потражи и спасе изгубљено“ (Лк. 19, 10). Последице императивне неопходности преображаја и покајања свакога човека у Христу су у најдубљем смислу егзистенцијалне, што апостол Лука покушава да нам покаже негативним примером трећег слуге који примивши кесу злата од свога господара није умножио дар, већ га је *држећи за везаној у убрису* вратио, и на тај начин се самодистанцирао од свога господара као дародавца и нашао се у статусу трајно „изгубљеног“ (Лк. 19, 12–27). Наведени негативни наратив се у значењском смислу контрастира са позитивним примером *неправедној управитеља* који се *бојашљивом неправедним*, а које се парадигматично изражава кроз његово милосрђе имовином свога господара (Лк. 16, 1–13), нашао изван групације „изгубљених“ због способности да изврши „неправедни“ трансфер вредности према „одбаченима“. У отварању „изгубљених“ према „одбаченима“ и преузимању одговорности за њихову судбину, налази се суштина Лукиног преображајног социјалног и етичког програма, јер искорак према обесправљенима, гладнима, злостављанима, немоћнима и болеснима, што у његовој интерпретацији Христовог Јеванђеља заузима централно место, представљен је као опит новог живота у Христу и као искуство спасења, односно оприсутњења Царства небеског (Лк. 14, 13–15).¹⁵ Социјална и егзистенцијална дијалектика, коју Лука антиципира у тренутку доласка Сина човечијег (Лк. 17, 30–37)¹⁶ када ће статус „одбачених“ и „изгу-

¹⁵ „Него када чиниш гозбу, зови сиромаше, богаље, хроне, слијепе; И блажен ћеш бити што ти они немају чиме вратити; него ће ти се вратити о васкрсењу праведних. А када то чу неки од оних што сјеђаху с њима за трпезом, рече му: Блажен је онај који буде јео објед у Царству Божијем!“ (Лк. 14, 13–15, такође и Лк. 14, 16–24; Лк. 17, 23–26).

¹⁶ „Тако ће бити и у онај дан када се појави Син Човечији. У онај дан ко буда не крову, а покућство његово у кући, нека не силази да га узме; а тако и онај у пољу, нека се на враћа натраг. Сјеђајте се жене Лотове. Ако неко настоји да сачува живот свој, изгубиће га; а који га изгуби, оживјеће га. Кажем вам: У ону ноћ два ће бити на једној постељи, један ће се узети а други оставити; Двије ће мљети заједно, једна ће се узети а друга оставити; Два ће бити на њиви, један ће се узети а други ће се оставити. И одговарајући рекоше му: Гдје Господе? А он им рече: Гдје је труп ондје ће се и орлови сабрати.“ (Лк. 17, 30–37)

бљених“ добити свој есхатолошки епилог, превазилази се искључиво љубавним милосрђем које су „изгубљени“ дужни да учине „одбаченима“ као гест покајања. Искуство егзистенцијалног преображаја „изгубљених“ и социјалног преображаја „одбачених“ догађа се сада и овде (Knight 1998, 155),¹⁷ у реалном времену, а има несагледиве и непоправљиве последице по наш начин постојања у вечности, потпуно исто како су молитва фарисеја, као популарног и прихваћеног у заједници, и молитва цариника, као одбаченог и морално непричасног заједници, трајно одредиле есхатолошки статус њихових личности (Лк. 18, 7–14).

4. Блаженства и Матејева есхатолошка визија (Мт. 24; 25) као афирмација социјалних и етичких вредности

Однос Блаженства и есхатолошких представа и метафора код апостола Матеја је веома теолошки сложен и поседује изразито компатибилан етички и сотириолошки наратив. Свети апостол Матеј на више места (Мт. 5, 7; 9, 13; 12, 7; 23, 23; 25, 34–40) указује да је милостивост пројава љубави Божије, а да реалност Будућег века представља испуњење етичких императива *Беседе на јори* и свеопштег етоса Христовог Јеванђеља. Он овај став снажно супротставља религиозној пракси старозаветне заједнице која се задовољавала испуњавањем Закона и практиковањем строго формализованих ритуалних образаца.¹⁸ Отуда тако снажна критика хипокризије која није усмерена само према елити религиозне заједнице Јевреја, већ према свеукупном националном телу (Мт. 15, 8). Апостол изнова фаворизује метафорично интонирану парадигму о односу према *малима* и *праведнима* (Мт. 10, 40–42) као онима који пројављују вољу Божију. Употребом логичког парадокса Јеванђелист жели да укаже на почетак новог и другачијег друштва у чијем епицентру се налазе управо *мали* и *праведни* са идентитетом ближњих, јер се измешта критеријум за дефинисање ближњих, али не више по основу друштвеног положаја, припадности религиозној заједници (Мт. 8, 5–13) или по сили сродства, већ по критеријуму творења Божије воље (Мт.

¹⁷ Оно што називамо социјалном и егзистенцијалном дијалектиком, Најт назива етичким учењем заснованим на деконструкцији (у домену социјалне етике са сотириолошким импликацијама) (Knight 1998, 155).

¹⁸ „Кад бисте пак знали шта је то: Милост хоћу а не жртвоприношење, не бисте осуђивали невинне. Јер је Син Човечији господар и од суботе.“ (Мт. 12, 7–8)

10, 34–39; 12, 46–50). Однос према потребитима постаје образац за испуњавање заповести љубави и према Богу и према непријатељу као ближњем. Они који испуне ову заповест „*засјаће као сунце у Царству Оца своја*“ (Мт. 13, 43). Опитовање будуће реалности Царства небеског из перспективе верујућих неизоставно захтева социјалну делатност у корист потребитих (Топаловић и Ђого 2021, 78–79), док је у противном сведочење опита лажно и лицемерно. Код Матеја често коришћен израз *мали*,¹⁹ само на једном месту има изразито радикалну социјалну и егзистенцијалну конотацију (Мт. 18, 10–11), то јест онда када Христос позива да се не презре ниједан од *малих*, а које већ у следећем стиху идентификује са онима који су „изгубљени“ и ради којих и долази у свет (Курр 1997, 230–231). Степен и карактер „изгубљености“ *најмањих*²⁰ од *малих* је немогуће јасно утврдити на социјалној мапи ондашњег друштва, што и није неопходно, јер нам већ у стиховима 25. главе Јеванђеља по Матеју сâм Христос открива, у сажетом низу, да су то они који су изузети од свих права било да су *болесни, ѿладни, убоїи, ушамничени* или *сїранци*, као симболички непријатељи (Мт. 25, 31–46).²¹ Они су као такви у религиозној перцепцији експонената веровања старозаветног Израиља сматрани да су и од Бога презрени, те управо такву перспективу осуђује Христос у двадесет и трећем поглављу Матејевог јеванђеља, као пројаву неаутентичног разумевања Божијег откровења Израиљу присутног код фарисеја, књижевника и свештеника.

Рецепција и контекстуализација стихова 25. главе Јеванђеља по Матеју у савременом искуству заштите људских права су изузетно важни и због неопходности дубљег разумевања преображеног ето-

¹⁹ Од позитива придева *μικρός*, мали (мален), кратак, слабашан, незнатан, ситан; компаратив гласи *μείων* или *μικρότερος*, а суперлатив *μικρότατος*. Иако су синоними израз *μικρός*, односно *οἱ μικροί*, у мањој мери указује на социјалну „недораслост“ појединаца, односно на њихову дистанцираност од респектабилног социјалног идентитета, него што је то случај са термином *ἐλαχύς* (Montanari 2015, 1347–1348, и Senc 1988, 613).

²⁰ Од позитива придева *ἐλαχύς*, мален, незнатан; компаратив гласи *ἐλάσσων* — мањи, незнатнији, краћи, слабији, гори, лошији; а суперлатив *ἐλάχιστος*, односно у тексту *οἱ ἐλάχιστοι*, што ће рећи они који су најмањи, најнезнатнији, најслабији, најгори, најлошији и као такви последњи на социјалној лествици. Термини *ἐλαχύς* и *μικρός* могу бити синоними, с тим што *ἐλαχύς* има нешто израженије статусно значење, односно изражава квалитет, друштвену недостатност или недостатак вредности, док *μικρός* више изражава квантитет, што ће рећи односи се на физичку недораслост, маленост (Montanari 2015, 657–658, и Senc 1988, 272).

²¹ Набрајање *малих* као популације оних који су изузети, односно дистанцирани од права, у савременој контекстуализацији може ићи и шире, обухватајући и оне групе унутар друштвене заједнице које у Новом Завету нису постојале, а такође су по неком од својстава обесправљене.

са који оваплоћује Христос оприсутњењем реалности Будућег века у заједници Свога народа. Одељак од 31. до 46. стиха у потпуности повезује и међусобно условљава есхатолошко искуство спасења са делима вере пројављеним у историји (Топаловић и Ђого 2021, 97). Међутим, важно је нагласити да су и *они са десне* и *они са леве стране Оца* чинили дела милосрђа према *најмањима* и маргинализованима који су у тексту Јеванђеља наведени. Очито је да сам њихов однос према сопственим делима одређује и њихово будуће есхатолошко „место“. Наиме, они који су чинили милостињу потребитима из осећаја обавезности неће бити препознати као *блајословени од Оца*, будући да у њиховим делима одсуствује љубав као аутентични мотив. Због тога су они спремни да наброје своја „добра дела“ која заиста јесу учињена, док у Христовим очима она без љубави нису довољна. Добра дела не могу „купити“ спасење или га на било који начин условити. Тек чињењем дела љубави са осећајем дужности, која су исто тако добра као и дела учињена из осећаја обавезности, али ипак разликујућа у осећају егзистенцијалне неопходности њиховог чињења од стране верујућег, будући да, када некоме чини, верујући би требало то да чини из љубави према ближњем као према самом Христу. У овом случају верујући је ганут ослобађајућим осећајем дужности према љубави Христовој којој дугује своје постојање. За тему људских права овакав етички и егзистенцијални став је изузетно значајан јер је целокупни њихов концепт заснован на правном осећају обавезности да се штити живот, достојанство личности и социјални интегритет угроженог појединца или заједнице, и сам концепт је као такав добар и друштвено неопходан. Међутим, посматрано из перспективе хришћанског етоса, посведоченог у двадесет и петом поглављу Матејевог јеванђеља, саобраћавање таквом концепту заштите ближњег није довољно и за спасење, односно за оживотворење вере у Васкрслога Христа (Keener 2005, 764–765). Матејева есхатолошка визија (Мт. 24; 25) указује да су хришћани позвани да чине Другоме/ Другима оно што је неопходно у заштити људских права не због обавезности самих правних докумената, већ као плод њихове сопствене вере и љубави схваћене и практиковане у христолошком концепту, као и ради избављења, како историјског тако и есхатолошког, оних чија права штите. Хришћански етос нас обавезује да идемо даље од прокламованих правних докумената у заштити социјално *малих*, што наговештава и већу одговорност у заштити људских права. Могли бисмо закључити да уколико би хришћански етос био темељ социјалног етоса, заштићеност права *малих* као ближњих би се подразумевала. Сама чињеница да постоји потреба за законском заштитом

човекових права у друштвима хришћанске провенијенције говори о неукорењености хришћанског етоса у тим заједницама и последично указује на неадекватну инкултурацију јеванђелске проповеди у савременом друштву. Нажалост, дошло се до искуства да је законска заштита обесправљених понекад поузданији гарант њиховог живота и достојанства од љубави хришћана која се слабошћу верујућих често веома тешко пројављује на нивоу социјалних односа. Јеванђеље по Матеју нам нуди морално узвишеније сведочанство од оног које доминира у савременом друштву, што представља егзистенцијалну опомену савременој генерацији хришћана.

5. Закључак

Беседа на їори јесте јединствено духовно наслеђе које нема пандана у другим цивилизацијама и религијама. Духовна узвишеност њене поруке представља кулминацију Христове икономије спасења и њеног етичког и социјалног оваплоћења. Преображајна функција *Беседе на їори* је усмерена на целовиту промену социјалног и моралног кодекса старозаветних Јевреја са законске утемељености на њено обликовање око догађаја Христовог присуства у историји и на Његовој личности. Јављајући се у два појавна вида код апостола Матеја и Луке, ова особена духовно преображајна социјална и етичка метафора захвата широко у друштвену атмосферу античког света и дубоко у социјално ткиво урбаних заједница тог времена прожетим христоцентричном киригмом ране Цркве, надахњујући генерације хришћана, како оне који су је творили у првом, тако и оне који су њени чланови у двадесет и првом веку.

* * *

Библиографија

Извори:

- Ἡ Καινὴ Διαθήκη. Τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον.* 1992. Ἀθήναι: Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
- Нови Завјет. Јеванђеље по Маттеју.* 1998. Превод Комисије Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве. Београд: Југословенско библијско друштво.
- Ἡ Καινὴ Διαθήκη. Τὸ κατὰ Λουκάν Εὐαγγέλιον.* 1992. Ἀθήναι: Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
- Нови Завјет. Јеванђеље по Луки.* 1998. Превод Комисије Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве. Београд: Југословенско библијско друштво.
- Ἡ Καινὴ Διαθήκη. Πράξεις Ἀποστόλων.* 1992. Ἀθήναι: Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
- Нови Завјет. Дела Аποστολска.* 1998. Превод Комисије Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве. Београд: Југословенско библијско друштво.
- Montanari, F. 2015. *The Brill Dictionary of Ancient Greek*. Leiden/Boston: Brill.
- Senc, S. 1988. *Grčko-hrvatski rječnik*. Zagreb: reprint.
- Универзална декларација о људским правима Организације уједињених нација, <https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/medjunarodna-dokumenta/UJEDINJENE-NACIJE/Univerzalnadeklaracijacir.pdf>.
- Европска конвенција за заштиту људских права, Закон о ратификацији, <https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/medjunarodna-dokumenta/SAVET-EVROPE/Evropskakonvencijazazastituljudskihprava.pdf>.
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Закон о ратификацији пакта, <https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/medjunarodna-dokumenta/SAVET-EVROPE/Evropskakonvencijazazastituljudskihprava.pdf>.
- Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Закон о ратификацији, <https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/medjunarodna-dokumenta/SAVET-EVROPE/Evropskakonvencijazazastituljudskihprava.pdf>.

Литература:

- Вишеславцев, Б. 2006. *Етика преображеної Ероса*. Београд: Логос
- Драгутиновић, П. 2010. *Увод у Нови Завјет – Основи новозавјетне науке I*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду.

- Топаловић, В., и Д. Р. Ђого. 2021. „И ево ја сам са вама ...“ — Увод и шумачење Јеванђеља по Матеју. Фоча: Православни богословски факултет у Фочи — Универзитет у Источном Сарајеву.
- Dyck, B. 2013. *Management and the Gospel – Luke's Radical Message for the First and The Twenty-First Centuries*. New York: Palgrave Macmillan.
- Forbes, G. 2000. *The God of Old – The Role of the Lukan Parables in the Purpose of the Luke's Gospel*. Bloomsbury: T&T Clark.
- Giambrone, A. 2017. *Sacramental Charity, Creditor Christology, and the Economy of Salvation in Luke's Gospel*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- González, J. L. 2015. *The Story Luke Tells – Luke's Unique Witness to the Gospel*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Gooding, D. 1987. *According to Luke – The Third Gospel's Ordered Historical Narrative*. Coleraine, Myrtlefield House.
- Jeremias, J. 1975. *Jerusalem in the Time of Jesus*. Philadelphia: Fortress Press.
- Keener, C. S. 2005. *A Commentary on the Gospel of Matthew*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Knight, J. 1998. *Luke's Gospel*. London: Routledge.
- Kupp, D. D. 1997. *Matthew's Emmanuel-Divine Presence and God's People in the First Gospel*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przybylski, B. 1980. *Righteousness in Matthew and His World of Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shirock, R. J. 1998. “The Growth of the Kingdom in Light of Israel's Rejection of Jesus: Structure and Theology in Luke 13:1–35.” У *The Composition of Luke's Gospel*, edited by D. E. Orton, 169–183. Leiden – Boston: Brill Academic Publisher.
- Söding, T. 2001. *Više od knjige – Razumjeti Bibliju*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Suggs, J. M. 1970. *Wisdom, Christology, and Law in Matthew's Gospel*. Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press.
- Wi, M. J. 2019. *The Path to Salvation in Luke's Gospel – What Must We Do*. London: T&T Clark.
- Wilson, S. G. 1983. *Luke and the Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ziesler, J. A. 1972. *The Meaning of Righteousness in Paul – A Linguistic and Theological Enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press.

Примљено: 25. 7. 2023.
Одобрено: 6. 9. 2023.

THE SERMON ON THE MOUNT IN THE GOSPEL OF MATTHEW AND LUKE AND ITS POSSIBLE ECCLESIAL AND LEGAL CONSEQUENCES

Presbyter Zoran Devrnja

Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

Summary: *The Sermon on the Mount is a unique spiritual heritage that has no counterpart in other civilizations or religions. The spiritual sublimity of its message represents the culmination of Christ's economy of salvation and its ethical and social embodiment. The transformative function of the Sermon on the Mount aims at the complete change of the social and moral code of the Old Testament Jews from a legal basis to its formation around the events of Christ's presence in history and on His personality. Appearing in two interpretative forms in the writings of the apostles Matthew and Luke, this peculiar spiritually transforming social and ethical metaphor penetrates widely into the social atmosphere of the ancient world and deeply into the social fabric of urban communities of that time. Fundamentally imbued with the christocentric kerygma of the early Church, it inspires generations of Christians, as well as those who formed its ecclesial body in the 1st century and those who are its members in the 21st century.*

Key words: *Sermon on the Mount, Gospel according to Matthew and Luke, Acts of the Apostles, Christ's Ethos, social ethos.*

Блаженный Иероним Стридонский КАК ТОЛКОВАТЕЛЬ ОТКРОВЕНИЯ ИОАННА БОГОСЛОВА

Николай Анатольевич Хандога*
Тульчинская епархия
Украинской Православной Церкви

Аннотация: В статье анализируется написанное в 398 году блаженным Иеронимом Стридонским «Введение» и «Заключение» к толкованию «На Откровение» святителя Викторина Петавийского. В этих текстах Иероним Стридонский предлагает свою экзегезу последних глав Откровения Иоанна Богослова, отличную от толкования Викторина Петавийского. При этом следует отметить, что в основе данной экзегезы находится аллегорический метод толкования Священного Писания. В результате этого мы узнаем, что Господь Иисус Христос в конце времен придет не дважды, как учили миллениаристы первых веков по Р. Х., а только один раз.

Ключевые слова: Блаженный Иероним Стридонский, святитель Викторин Петавийский, миллениаризм, иммиллениаризм, Откровение Иоанна Богослова, аллегорический метод толкования Священного Писания.

«Ведь я не считаю, что будет земное тысячелетнее царство (*mille annorum regnum terrenum*), но, если так надлежит понимать, то по исполнении тысячи лет (*annis mille*) перестанут царствовать. Но, как располагают к тому способности моего разума, так и буду высказываться.»¹

Блаженный Иероним Стридонский

Блаженный Иероним Стридонский, или Евсевий Иероним (ок. 347–419/420), прославился в Церкви Христовой как переводчик Священного Писания, экзегет, богослов и аскет. Его письменное наследие — «более 30 сочинений, многочисленные переводы, гомилии и пись-

* n.a.khandoga@gmail.com.

¹ Hieronymus 2017a, 253.

ма»² — является частью Священного Предания и имеет непосредственное отношение к книгам Священного Писания Ветхого и Нового Заветов. Как справедливо отмечает В. Н. Лосский, «если Писание и все то, что может быть сказано написанными или произнесенными словами, литургическими изображениями, или же иными символами, если все это — различные способы выражать Истину, то Священное Предание — единственный способ воспринимать Истину».³ Поэтому для правильного понимания Священного Писания, без которого в жизни не обойтись ни одному православному христианину, можно воспользоваться творениями Иеронима Стридонского.

Среди творений Иеронима особое место занимают экзегетические сочинения, то есть комментарии, схолии, гомилии и отдельные письма на многие книги как Ветхого, так и Нового Заветов. Тем не менее, среди библейских книг есть книги, на которые им составлены лишь частичные комментарии, то есть на несколько глав. Этому есть множество причин: во-первых, нехватка времени и сил; во-вторых, писательские предпочтения; в-третьих, ухудшения здоровья с годами; в-четвертых, сложности соотношения, то есть то, что написано в библейских текстах с современностью; и, в-пятых, «неплановая работа», как, например, в связи с книгой Откровение Иоанна Богослова.

Иероним Стридонский после нескольких писем от монаха Анатолия⁴ решил удовлетворить его просьбу — пересмотреть и исправить текст толкования «На Откровение» святителя Викторина Петавийского (ок. 230–303/304),⁵ первого мученика Петавийской Церкви,⁶ первого латинского толкователя Священного Писания, сторонника символики чисел и архаического богословия.⁷ В связи с чем, например, Иероним пишет: «С самого начала книги до крестного знамения⁸ мы исправили [все] то, что было повреждено по неопытно[с]ти переписчиков, [а что] затем было добавлено, до самого конца рукописи, определи сам. Теперь тебе (то есть Анатолию — Н. Х.) судить и отмечать то, что понравится».⁹

² Фокин 2009, 346.

³ Лосский 2007, 433.

⁴ Hieronymus 2017b, 109.

⁵ Victorinus 2017, 110–264; 266–291.

⁶ Hieronymus 2009, 348–349.

⁷ Dulaey 1997, 15–17; Хандога 2021, 7–10; Хандога 2023, 67–69.

⁸ Как считает М. Веронезе, «это диакритический знак, поставленный Иеронимом, чтобы сообщить свой адрес». Veronese 2002, 319, п. 127.

⁹ Hieronymus 2017b, 109. Однако «в первых 19 главах он ограничился только исправлением ошибок, внесенных переписчиками (вероятно, в старолатинский перевод книги Откровения), в то время как в последних двух главах он устранил все места, содержавшие хилиастические представления, и существенно дополнил их

Кроме того, при всех своих положительных и отрицательных сторонах данное творение святого отца имеет «ярко выраженный хилиастический (или миллениаристический — Н. Х.) характер».¹⁰ В связи с чем, в 398 году¹¹ Иероним Стридонский отправил монаху Анатолию исправленный вариант толкования «На Откровения» Викторина Петавийского (так называемая «Рецензия»),¹² а также письмо-ответ (так называемое «Введение»)¹³ и небольшое сочинение (так называемое «Заключение»)¹⁴.

Во «Введении» Иеронима Стридонского мы читаем: «Ведь и более ранний Папий, епископ Иерапольский, и Непот, епископ части Египта, мыслили о тысячелетнем царстве (*mille annorum regno*) так же, как Викторин. И поскольку ты (то есть монах Анатолий — Н. Х.) умолял меня в [своих] письмах, я не хочу откладывать, но дабы не отвергнуть просящего, тотчас раскрыл книги древних, и то, что отыскал в их толкованиях о тысячелетнем царстве (*mille annorum regno*), я присоединил к сочинениям Викторина, удалив оттуда те места, которые сам, соответственно, понимал буквально (*secundum litteram*)».¹⁵ Все дело в том, что Викторин Петавийский при истолковании последних глав книги Откровение Иоанна Богослова использовал буквальное, или историческое толкование и духовное, или аллегорическое толкование;¹⁶ в то время как Иероним Стридонский — только аллегорическое толкование.¹⁷

Как справедливо отмечает Фокин А. Р., ведущий отечественный специалист в области латинской патристики, «прежде всего, вслед за

толкованиями, заимствованными из трудов предшествовавших экзегетов (главным образом, из толкований Тихония Донатиста), а также улучшил стиль Викторина, писавшего на довольно грубой латыни. Кроме того, в конце книги блаж. Иероним присоединил свое собственное нравственно-аскетичное толкование двух последних глав книги Откровения». Dulaey 1997, 28–29; Фокин 2009, 352; Фокин 2010, 85.

¹⁰ Фокин 2004, 459; Фокин 2005, 262; Špelič 2021, 296–297.

¹¹ Dulaey 1997, 28; Фокин 2009, 352; Фокин 2010, 84.

¹² Hieronymus 2017c, 111–251.

¹³ Hieronymus 2017b, 108–109.

¹⁴ Hieronymus 2017a, 251–265.

¹⁵ Hieronymus 2017b, 109.

¹⁶ Budzanowska-Weglenda 2021, 63–64.

¹⁷ Совсем другое мы читаем в одном современном богословском исследовании: «Но самое важное в трудах блаж. Иеронима — это его подход к методам толкования. В выборе метода блаж. Иероним колеблется между буквальным и духовным, что показывает трудность и ответственность такого выбора для комментатора» (Ким 2003, 224). С этой точкой зрения мы никак не можем согласиться. Во-первых, потому, что «постепенно Иероним Стридонский пришел к убеждению, что без точного определения буквального смысла Священного Писания невозможно и его правильное духовное понимание» (Фокин 2009, 363). И, во-вторых, среди творений Иеронима есть сочинения, как, например, «Введение» и «Заключение», в которых он использует только один метод толкования Священного Писания.

Оригеном [Александрийским (ок. 185 – ок. 253) — Н. Х.] блаж. Иероним одним из первых отказался от свойственного многим доникеиским писателям буквального понимания Апокалипсиса и упоминаемого там «тысячелетнего царства» (*mille annorum regnum*) Христа с праведниками. По его мнению, если понимать рассказ Апокалипсиса буквально (*secundum litteram*), то это в точности совпадет с плотско-телесным «иудейским толкованием» «басни «полуиудеями» (*semi iudaei*), то есть «иудеиствующими христианами», где говорится о первом и единственном пришествии Месии, Который восстановит Израильское Царство, город Иерусалим, иудейский храм и жертвоприношения».¹⁸

В толковании XIX главы Откровения Иероним ограничивается только одним стихом, то есть 11: «Ведь конь белый, и сидящий на нем,¹⁹ — это указывает на Господа нашего [Иисуса Христа], идущего с воинством небесным для царствования. Ведь эти большие части, от моря Аквилейского вплоть до моря Финикийского и вплоть до конца земли, очистятся в пришествие Господа. Души из разных народов будут собраны во едино для свидетельства».²⁰ Иными словами, он свидетельствует, что в ближайшее время случится Второе пришествие Христово, Страшный суд и вечное царство с Господом.

Однако в толковании XX главы Откровения Иероним Стридонский истолковывает четыре стиха в иммиллениаристическом ключе, то есть 2, 3, 6 и 7. Вероятней всего, этому предшествовало две причины. Во-первых, Иероним знал, что Откровения Иоанна Богослова одна из самых тяжелых для истолкования книг Нового Завета. В связи с чем, например, он пишет: «С теми, кто в пути подвергается морским опасностям, случается разное. Если круговое движение ветров начнет усиливаться — возникает страх; если поверхность неподвижно лежащей стихии слегка подернет зыбью ветерок — [люди] опасаются западни. Таковым теперь представляется мне то, что ты (то есть Анатолий — Н. Х.) прислал в свитке, который, кажется, содержит толкование Викторина на Откровение [Иоанна Богослова]. И опасно, и явно подвергает руганию недоброжелателей суждение о сочинениях выдающегося мужа».²¹ Во-вторых, именно эти стихи являются ключевыми в этой главе Откровения, так как в каждом из них упоминается тысячелетний период. Поэтому мы их проанализируем не в той последовательности, в какой они расположены в Священном Писании, а как в «Заключении» Иеронима.

¹⁸ Фокин 2010, 155–156.

¹⁹ Откр. 19, 11.

²⁰ Hieronymus 2017a, 251.

²¹ Hieronymus 2017b, 108–109.

Иероним Стридонский как мудрый пастырь в толковании на эти стихи пишет о праведниках и грешниках, или о святых и еретиках: «Число десять означает декалог, а сто указывает на венец девственности.²² Ибо кто сохранит невредимым состояние девства, и с честью исполнит заповеди декалога, и умертвит в своем сердце нечистые нравы или нечистые помыслы, чтобы те не господствовали над ним, то он есть поистине священник Христов,²³ и, верят, что, завершив безукоризненно тысячелетний период, он будет царствовать со Христом,²⁴ и поистине у него связан диавол.²⁵ А кто придерживается разных пороков и еретических учений, в том диавол освобожден²⁶». ²⁷ Поэтому будущие праведники, по его мнению, должны быть девственниками не только по телу, но и по сердцу, ежедневно стараться исполнять десять заповедей и вести мысленную брань до победного конца. За все эти подвиги Иероним их именует священниками Господними и победителями диавола, а также обещает святым после окончания тысячелетнего периода, или неопределенного промежутка времени,²⁸ Второе пришествие Христово и вечное царство с Господом.²⁹

Что же касается грешников и еретиков, которые в земной жизни не победили смертные грехи или исповедовали не общепризнанное христианское учение, то их загробная участь очень печальна: «Но, поскольку говорится, что по завершении тысячи лет,³⁰ когда исполнится число совершенных святых, в теле и сердце, в которых царствует девственность, он будет освобожден, и когда совершится ужасающее пришествие [Христово], то многие, соvrащенные из любви к земному, будут низринуты и вместе с ним пойдут в озеро».³¹ Все дело в том, что эти люди полюбили «больше зло, нежели добро, больше ложь, нежели говорить правду».³² Поэтому их ожидает, во-первых, страшное Второе пришествие Христово; во-вторых, осуждение за содеянное на Страшном суде; и, в-третьих, вечные муки в озере огненном с диаволом и ангелами его.

²² Как считает М. Веронезе, «число тысяча здесь понимается в переносном смысле как число христианского совершенства и получается путем умножения декалога на совершенное девство: $10 \times 100 = 1000$ ». Veronese 2002, 319, п. 130.

²³ Откр. 20, 6.

²⁴ Откр. 20, 6.

²⁵ Откр. 20, 2.

²⁶ Откр. 20, 7.

²⁷ Hieronymus 2017a, 253–257.

²⁸ Глубоковский 2002, 192.

²⁹ Hieronymus 2017a, 255–259.

³⁰ Откр. 20, 7.

³¹ Hieronymus 2017a, 257.

³² Пс. 51, 5.

Таким образом, основываясь на вышенаписанном, мы лишь отчасти можем согласиться с А. Р. Фокиным, который считает, что «эсхатологическое учение блаж. Иеронима не является ни совершенно ясным и прозрачным, ни до конца последовательным; ответственность за это отчасти лежит на Оригене, следы учения которого, несмотря на его критику, все же остались в эсхатологии нашего автора».³³ Возможно, в большинстве своих творений, посвященных решению эсхатологических вопросов, Иероним Стридонский излагал частное богословское мнение, отчасти заимствованное у Оригена. Однако в данных сочинениях, посвященных опровержению учения о земном тысячелетнем царстве, — «Введении» и «Заключении», — ничего подобного нет.

С полной ответственностью мы заявляем, что Иероним в истолковании XIX–XX глав Откровения Иоанна Богослова зарекомендовал себя как истинный православный экзегет и богослов, который не только знает методы толкования Священного Писания, но умеет их применять на практике. В данном случае он использует единственно здесь применимое аллегорическое толкование. Поэтому Иероним Стридонский именуется одним из первых латинских иммилленаристов,³⁴ то есть тех кто верил, что «миллениум (то есть тысячелетие — Н. Х.) начинается при воскресении Христа и закончится с Его финальным пришествием. Этот взгляд называется иммилленаризмом, хотя лучше назвать его более просто «начавшийся милленаризм», так как «иммилленаризм» является более неопределенным (понятием — Н. Х.)».³⁵

* * *

Библиография

Источники:

- Hieronymus, Stridonensis. 2009. «De viris illustribus». In *Corpus scriptorum ecclesiae aquileiensis*, volumen 6/1, a cura di M. E. Botecchia Deho, 172–385. Roma, Gorizia: Città nuova editrice; Società per la conservazione della Basilica di Aquileia.
- Hieronymus, Stridonensis. 2017a. «Conclusio». In *Corpus christianorum. Series latina*, volumen 5, edited R. Gryson, 251–265. Turnhout: Brepols.

³³ Фокин 2010, 155.

³⁴ Хандога 2013, 129–130.

³⁵ Beale 1999, 973.

- Hieronymus, Stridonensis. 2017b. «Prologus». In *Corpus christianorum. Series latina*, volumen 5, edited R. Gryson, 108–109. Turnhout: Brepols.
- Hieronymus, Stridonensis. 2017c. «Recensio». In *Corpus christianorum. Series latina*, volumen 5, edited R. Gryson, 111–251. Turnhout: Brepols.
- Victorinus, Poetovionensis. 2017. «In Apocalypsin». In *Corpus christianorum. Series latina*, volumen 5, edited R. Gryson, 110–265; 266–291. Turnhout: Brepols.

Литература:

- Глубоковский, Николай Никанорович. 2002. *Благовестие христианской славы в Апокалипсисе св. апостола Иоанна Богослова (краткий обзор)*. Санкт-Петербург: Библиополис.
- Ким, Николай, священник. 2003. *Тысячелетнее Царство: Экзегеза и история толкования XX главы Апокалипсиса*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Лосский, Владимир Николаевич. 2007. *Боговидение*. Минск: Белорусский экзархат.
- Фокин, Алексей Русланович. 2004. «Викторин Петавский [Петавийский]». В *Православная энциклопедия*, том 8, под ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II, 458–461. Москва: Православная энциклопедия.
- Фокин, Алексей Русланович. 2005. *Латинская патрология. Том 1: Период первый: Доникийская латинская патрология (150–325 гг.)*. Москва: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина.
- Фокин, Алексей Русланович. 2009. «Иероним Стридонский». В *Православная энциклопедия*, том 21, под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла, 336–370. Москва: Православная энциклопедия.
- Фокин, Алексей Русланович. 2010. *Блаженный Иероним Стридонский: библист, экзегет, теолог*. Москва: Центр библейско-патрологических исследований.
- Хандога, Николай Анатольевич. 2013. „Судьба хилиазма в латинской патристике и роль блаженного Августина в его переосмыслении“. *Церковь и время* 65, no 4: 125–145.
- Хандога, Николай Анатольевич. 2021. „Является ли святитель Викторин Петавийский автором гомилии «О десяти девах»?“. *Вопросы теологии* 3, no 1: 5–23.
- Хандога, Николай Анатольевич. 2023. „Символическая аритмология святителя Викторина Петавийского: на примере чисел «один» и «семь»“. *Теолош-ки йоїлеги* 56, no 1: 67–84.

- Beale, Gregory Kimball. 1999. *The Book of Revelation. A Commentary on the Greek Text*. Grand Rapids, Cambridge: The Paternoster Press; Carlisle.

- Budzanowska-Weglenda, Dominika. 2021. "Victorin de Poetovio — exegete de l'Apocalypse de Saint Jean." *Vox partum* 79: 39–66.
- Dulaey, Martine. 1997. "Introduction." In *Victorin de Poetovio, Sur l'Apocalypse suivi du Fragment chronologique et de La construction du monde, Sources chrétiennes*, tome 423, édité par M. Dulaey, 15–41. Paris: Cerf.
- Špelič, Miran. 2021. "Jerome and Victorinus: A Complex Relationship Between the Compatriots." *Bogoslovni vestnik* 81, no 2: 293–298.
- Veronese, Maria. 2002. "Introduzione." In *Victorinus Poetovionensis, Opera, Corpus scriptorum ecclesiae aquileiensis*, volume 2, a cura di M. Veronese, 318–323. Roma, Gorizia: Città nuova editrice; Società per la conservazione della Basilica di Aquileia.

Примљено: 28. 7. 2023.

Одобрено: 8. 9. 2023.

BLESSED JEROME OF STRIDON AS AN INTERPRETER OF THE REVELATION OF JOHN THE THEOLOGIAN

Nikolay Anatolievich Khandoga

Tulchin Diocese of the Ukrainian Orthodox Church

Summary: The article analyzes the «Introduction» and «Conclusion» written in 398 by Blessed Jerome of Stridon to the interpretation of «On the Revelation» by Saint Victorinus of Poetovio. In these texts, Jerome of Stridon offers his exegesis of the last chapters of the Revelation of John the Theologian, which differs from the interpretation of Victorinus of Poetovio. It should be noted that the basis of this exegesis is the allegorical method of interpreting Holy Scripture. As a result of this, we learn that the Lord Jesus Christ at the end of times will not come twice, as the millenarians of the first centuries A.D. taught, but only once.

Key words: Blessed Jerome of Stridon, Saint Victorinus of Poetovio, millenarianism, amillennialism, Revelation of John the Theologian, allegorical method of interpretation of Holy Scripture.

Однос Римокатоличке Цркве и Српске Цркве у доба Немањиха (1219–1371)

Никола Илић*
Епархија крушевачка,
Крушевац

Апстракт: У раду је даћа историја односа Римокатоличке Цркве и помесне Српске Православне Цркве на простору српске државе у доба династије Немањих. У оквиру ове теме рад истражује питање ширења Српске Цркве на рачун Римокатоличке, затим источни утицај на римокатолички клир у немањихој држави, западни богословски утицај на православне Србе и западни утицај на српску црквену уметност.

Кључне речи: средњовековна Србија, Српска Православна Црква, Римокатоличка Црква, Немањихи.

Увод

Аутокефална Српска Црква, устројена 1219. године као Српска архиепископија, од најранијих дана долазила је у додир са Римокатоличком Црквом. Српска краљевина краља Стефана Првовенчаног је пре оснивања Српске архиепископије била верски подељена на православне источне и римокатоличке западне територије, пратећи некадашњу границу српских држава Рашке и Дукље. Српска Црква, међутим, основана је са јурисдикцијом над читавом Српском краљевином. Оснивање православних епархија од стране Српске Цркве у крајевима који су претходно били у сфери римског утицаја морало је довести до озбиљних промена које су оставиле дугорочне последице на верску слику тих крајева. Сама реалност оснивања је бацила Српску Цркву у суживот са Западном Црквом. У овом раду бавићемо се односом две Цркве — Ри-

* nickilytch@protonmail.com.

мокатоличке и Српске Православне, почев од стицања аутокефалности Српске архиепископије (1219) до краја владавине династије Немањић (1371). Основно питање на које желимо одговорити тиче се ширења једне Цркве на рачун друге, прецизније речено ширења Српске Цркве и источног утицаја на рачун Запада.

1. Ширење Српске Цркве на рачун Римске у немањићком периоду

Оснивање Српске архиепископије као нове помесне православне Цркве добијањем аутокефалије у Никеји 1219. године¹ означава прекретницу у црквеном животу православног српског народа. Српска архиепископија је својим устројством учинила да се западно-источна граница раскола помери западније, или боље речено замути преклапањем јурисдикција Римокатоличке и Православне Цркве у српском приморју. Свети Сава, први српски архиепископ, је у римокатоличким приморским крајевима основао две православне епархије: Зетску и Хумску.

Српска епископска нотиција из 1219. године на првом месту помиње Зетску епархију. Зетска епархија ће то место прве епископије сачувати и у наредном периоду. Такав статус се објашњава тиме што је Зета (односно Дукља) била краљевство, те је њеном епископу дата предност чак и у односу на рашког епископа. Само седиште епархије у цркви Светог арханђела Михаила, налазило се на месту некадашњег бенедиктинског манастира који је у међувремену напуштен.² Потом је напуштени бенедиктински манастир Светог Петра Градачког преузео 1269. године зетски епископ Неофит. Зетски епископи су радо боравили у овом манастиру, о чему сведочи то што се у которским документима повремено јављају са атрибутом *de Graze*. Напуштене бенедиктинске насеобине у Луштици су постале део Светомихољске метохије, те су претворене у православне парохијске храмове.³ Поседи ове епископије су допирали готово до

¹ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве, књ. 1: Од покршћивања Срба до краја XVIII века* (Београд: Catena mundi, 2018), 70–92; Драгослав Срејовић и остали, *Историја српског народа, књ. I: Од најстаријих времена до Маричке бишке (1371)* (Београд: Српска књижевна задруга, 1981), 317–320.

² Ивана Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века* (Београд: Историјски институт, 2016), 287.

³ Катарина Митровић, „Краљица Јелена и бенедиктинске традиције у Приморју“, у *Јелена — краљица, монахиња, свештеница: шемањски зборник радова посвећених краљици Јелени*, ур. Катарина Митровић ([Брвеник]: Манастир Градац: 2015), 69.

которских зидина. Приморски градови су остали римокатолички, али је околна територија потпала под православну сферу утицаја.⁴

Хумска епархија је обухватала територију Хума, а њено седиште је било у Стону, у цркви посвећеној Богородици која је некада била римокатоличка црква Госпе од Лужина. Кнез Мирослав, брат великог жупана Стефана Немање, је највероватније протерао римокатоличког стонског епископа осамдесетих година XII века.⁵ Изгледа да се западни епископ није вратио, па је Хумска епархија у време свог оснивања била једина црквена организација на том простору. Могло би се рећи да је Свети Сава преузео упражњену Стонску епархију и њено седиште за Српску Цркву.⁶ Писма папе Мартина IV и Хонорија IV из 1284. и 1286. говоре да су Стонска и Требињска епархија дуго упражњене, те именовање нових епископа прелази са Дубровника на римску катедру.⁷ Ови простори ипак нису били заувек изгубљени за Римску Цркву, што видимо на примеру Стона. Наиме, Стон почиње да губи свој значај за Православну Цркву већ средином XIII века. *Сшонска ѿовеља* из 1243–1252. године и *Лимска ѿовеља* из 1253–1263. године додељују исте поседе различитим црквама, прва саборној цркви Свете Богородице у Стону, а друга манастиру Светих апостола Петра и Павла на Лиму. Из каснијих сведочанстава видимо да хумски епископи живе у манастиру на Лиму. Изгледа да је православни хумски епископ напустио Стон у неком тренутку средином XIII века, те преселио седиште епархије у поменути Петропавловски манастир на Лиму. Могући разлози за напуштање Стона су земљотрес који је погодио Стон 1252. године и/или окретање хумског жупана Радослава против српског краља 1254. године. Такође, стиче се утисак да Стон није био од великог значаја ни самим српским владарима. Штавише, они се окрећу ширењу ка вардарској долини, запостављајући западне крајеве. Године 1333. Стон је предат Дубровачкој Републици.⁸ По преузимању Стона, Дубровник се трудио да покатоличи локално становништво. Постављају се римокатолички свештеници и врши се притисак на православне да се покатоличе, што је изазвало реакцију српског владара. Под Душановим притиском Дубровчани престају са директним покатоличавањем Стоњана и пристају да у Стону пребива *српски ѿой*. Но, са покатоличавањем

⁴ Сима Ђирковић и остали, *Историја Црне Горе: књ. II, том 1* (Титоград: Редакција за историју Црне Горе, 1970), 19.

⁵ Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 209–211.

⁶ Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 288.

⁷ Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 210–211.

⁸ Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 297–300; Миодраг Ал. Пурковић, „Авињонске папе и српске земље“, *Из српске средњовековне историје*, Библиотека „РТС / [Радио-телевизија Србије, Београд]“, Едиција RARA, књ. 10 (Београд: Радио-телевизија Србије, 2016), 43.

се наставило индиректно. Донете су аграрне реформе које су погађале православно становништво. Православна Богородичина црква је пре 22. августа 1335. предата римокатолицима. Папа је 21. марта 1347. године дозволио да се у Стону подигне фрањевачки манастир, док се од средине XIV века православље на Стону постепено гаси.⁹

Ова мала победа римокатолика није била од великог значаја у мору пораза. До средине XIV века је у српском приморју ишчезао велики број бенедиктинских манастира, који су били нарочито густо распоређени око Боке Которске. Они једноставно нису имали снаге да се одупру православљу. Задржали су се једино градски манастири, као и велике опатије око Скадарског језера.¹⁰ Римокатоличка Црква, ако изузмемо градска језгра, постепено нестаје из српског приморја, јер је потиснута од стране православља. Православље је полако надјачало и у Травунији, области под римокатоличком Требињском епархијом. Средином XIII века ова епархија је претрпела непријатељски однос српске државе због спора Барске и Дубровачке архиепископије и умешаности српског двора у исти.¹¹ Српски краљ Урош I је протерао требињског епископа, па он одлази на острво Локрум, а 1276. године бива изабран за дубровачког архиепископа, чиме се римокатоличка Требињска епархија гаси. Међутим, она ће ипак бити обновљена у време управе краљице Јелене над Требињем. Но, ова обнова није била дугог века — требињски епископ напушта своју епархију вероватно већ током српско-дубровачког рата 1317–1318. године. Почев од двадесетих година XIV века римокатолички требињски епископ се назива мрканским, зато што је живео на јадранском острву Мркан, ван своје епархије.¹² Гашење организације римокатоличке црквене управе на тим просторима пропраћено је јачањем православља. Присуство православља у овим крајевима може се активније пратити од XIV века. Из XIV и XV века имамо очуване бројне помене православних клирика у Требињу.¹³ Осим тога, у овом крају имамо знаменити православни манастир Тврдош, који је основан некада у средњем веку. Не зна се тачно

⁹ Пурковић, „Авињонске папе и српске земље“, 43–45.

¹⁰ Ђирковић, *Историја Црне Горе: књ. II, том 1*, 53–54.

¹¹ Требињски епископ је био суфраган дубровачког архиепископа, а српска држава се у спору Дубровачке и Барске архиепископије око барске независности ставила на страну Бара. Више о овом спору у: Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 192–228; Ђорђе Бубало, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића, књ. 1: Од Сабора у Расу до сабора у Дежеву* (Београд: „Филип Вишњић“, 2019), 169–172.

¹² Ђуро Тошић, *Требињска области у средњем вијеку* (Београд: Историјски институт САНУ, 1998), 70–71, 76–85; Ivica Puljić, „Sedam stoljeća otoka Mrkana u naslovu trebinjskih biskupa“, *Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno naslijeđe*, vol. XXVI, no. 1 (2015): 89–99.

¹³ Радмило Б. Пекић, „Православно свештенство Требиња у XIV и XV вијеку“, *Црквене студије*, год. XVI, бр. 16/2 (2019): 173–184.

када је настао. Прва писана сведочанства о овом манастиру, конкретно о цркви Свете Марије у Тврдошу, потичу из XV века.¹⁴

Поред поменутих ширења, бележимо и судар јурисдикција Српске и Римске Цркве у областима Београда и Мачве, односно областима које су од 1284. до 1316. године биле под управом краља Драгутина Немањића.¹⁵ Ови крајеви су били место преплитања Истока и Запада вековима пре Драгутинове управе и појаве утицаја Српске Цркве. На приобаљу Саве и Дунава су још у првој половини XI века постојале три епархије под Охридском архиепископијом: Сремска, Београдска и Браничевска. Православна Епархија сремска је сужена већ 1071. године, када су Угари освојили Срем, те је сведена само на Мачву. Ова епархија се угасила пре 1229. године, када је папа Гргур IX основао римокатоличку Сремску епархију, подређену Калочкој архиепископији у Угарској и са седиштем у Баноштору у Срему, али са јурисдикцијом на простору Мачве и задатком да ради на покатоличавању тамошњег православног живља.¹⁶ Београдска и Браничевска епархија су временом прешле под јурисдикцију Бугарске (Трновске) патријаршије. Првих деценија XIII века за власт над београдским и браничевским крајем отимале су се Угарска и Бугарска, што се одразило и на црквене прилике. Године 1232. папа Гргур IX пише угарском клиру да „у бугарским градовима Београду и Браничеву“ столују православни епископи које треба приволети да прихвате унију. Ако они то одбију, папа каже да њихове епархије треба ставити под Сремску епархију. До краја те деценије Угарска је успела да учврсти своју власт над Београдом и Браничевом, што је допринело јачању римокатоличке позиције. Имамо сведочанства да је већ 1241. године у Београду столовао римокатолички епископ.¹⁷

Ситуација се мења у корист Истока у време Драгутинове управе овим крајевима. Из једног писма папе Николе IV из 1290. године сазнајемо да се у Београду учврстио *шизмайички епископ*. Овде се готово сигурно мисли на мачванског епископа Српске Цркве.¹⁸ Београдом су Угари поново завладали 1319. године. До тог доба је српска управа Београдом и Мачвом изгледа оставила озбиљне верске последице. У једном документу из 1322.

¹⁴ Радмило Б. Пекић, „Писани помени манастира Тврдош из XV вијека“, *Грађа о прошлости Босне*, књ. 8 (2015): 107–116.

¹⁵ Срејовић, *Историја српског народа*, књ. I, 441–442.

¹⁶ Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 372–373.

¹⁷ Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 373; Катарина Митровић и Марија Копривица, „Београдско-мачванска епископија између православља и католицизма (XI — прве деценије XIV века)“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. LXXXII (2016): 5–6.

¹⁸ Митровић и Копривица, „Београдско-мачванска епископија између православља и католицизма“, 7–8.

године папа Јован XXII говори како у Београду нема довољно свештеника ни верника, а да је много шизматика. Године 1330. је епископ Београда Павле ослобођен плаћања таксе за именовање (*servitium commune*), што значи да је римокатоличка Београдска епархија била врло сиромашна. Мачвански бан Никола се обраћа папи 1375. године, захтевајући да му папа пошаље фрањевце из Босне који би сузбили деловање шизматика у Мачви. Упоредо са тим, Мачванска епархија Српске Цркве је наставила да делује и након повратка Мачве Угарској, али у смањеном обиму.¹⁹

2. Источни утицај на римокатолички клир у немањинској држави

Будући у крајевима у византијској сфери утицаја, Римокатоличка Црква је у српском приморју попримила неке источне елементе. Проглед источног утицаја у римокатоличку заједницу у немањинској држави видимо још на Барском сабору 1199. године, двадесет година пре оснивања Српске архиепископије. Овај сабор је, између осталог, расправљао о проблему ожењеног свештенства. Римокатолички клирици су у српском приморју узимали жене, међу њима чак неки и после рукоположења за ђакон или свештеника. Но ипак, жењени клирици су морали оставити своје жене. Ако су желели остати у браку, морали би напустити службу, осим у случају да се њихове жене заветују на уздржавање, како би се испунило правило целибата. Овај сабор такође црквеним лицима заповеда да брију браде.²⁰ Из ових одлука јасно видимо да су римокатолички клирици у српском приморју били под јаким утицајем источне традиције. Попут источних православних клирика, ђакони и свештеници су се женили и пуштали су браду.

Исти сабор доноси одредбу да свештеник не може бити син презвитера.²¹ Осим што се на основу овога поново уочава чињеница да су римокатолички презвитери у Дукљи имали жене, па стога и децу, препознаје се још један феномен који ће бити чест, па на крају и озакоњен у Српској Цркви. Иако византијско црквено уређење не подразумева наследност служби, у српским крајевима се јавља наследност поповске (презвитерске) службе. Поповски синови би постајали наследници својих очева.

¹⁹ Митровић и Копривица, „Београдско-мачванска епископија између православља и католичанства“, 13–16.

²⁰ Ђирковић, *Историја Црне Горе: књ. II, том 1*, 17; Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 224.

²¹ Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 224–225.

Временом се развија друштвени слој поповских породица — *поповљана*. Овај феномен, који није био канонског већ обичајног порекла, краљ Милутин покушава да регулише *Скојском* (1300) и *Бањском повељом* (1316). Како видимо из *Скојске повеље*, исти проблем наслеђивања је постојао у крајевима који су скоро припојени српској држави и Српској Цркви, што нам говори да то није био искључиво феномен православног српског народа, већ православних Словена на Балкану уопште. Милутин је доносио одредбе којима су поповски синови, ако не *изуче књићу*, враћани у друштвене слојеве својих дедова (*Скојска повеља*), па чак и у меропсе без обзира да ли имају меропашко порекло (*Бањска повеља*). Овако се покушао разбити друштвени слој поповљана, али се то није десило. Већ у време Стефана Дечанског је донета одредба да само поповски синови могу бити попови, озваничивши тако поповљански друштвени слој.²² Из поменуте забране рукополагања презвитерских синова донете на Барском сабору се може претпоставити да се овакав обичај раширио и код римокатолика у српском приморју, те је Римокатоличка Црква одлучила да сасече тај феномен у корену. Но, питање је колико ову појаву можемо посматрати као источни утицај. Већ смо рекли да византијско црквено уређење не познаје наследност презвитерске службе. Ово је једна словенска црквена појава, те као таква не мора бити строго везана за једну деноминацију, нити пренета из једне деноминације у другу. Сасвим је могуће да су Словени, без обзира на црквену и верску припадност, са културолошке стране развили обичај наслеђивања свештеничке службе.

Православни утицај није ослабио у периоду којим се бавимо. Он је након оснивања аутокефалне Српске Цркве 1219. године, а са њом и паралелне православне јерархије у приморју, могао бити само јачи. На пример, из једног писма папе Бенедикта XI од 18. новембра 1303. године, упућеног барском архиепископу Марину Жаретићу, сазнајемо да свештеници Барске архиепископије и даље доводе невесте као да је то нешто уобичајено.²³ Занимљиво је обраћање папе Климента VI (1342–1352) драчком архиепископу Антонију, дубровачком архиепископу Илији и трогирском епископу Бартолу. Папа каже да је чуо како се у неким крајевима Рашке, Албаније и Славоније људи крштавају противно обреду Римокатоличке Цркве, верује се да Свети Дух исходи само од Оца, а не и од Сина, стварају се нове секте и сеју разне заблуде. Ово обраћање је свакако

²² За више информација о наследности презвитерске службе у српским крајевима у средњем веку види: Марија Копривица, „Наследност поповске службе у средњовековној Србији“, *Црквене студије*, год. VII, бр. 7 (2010): 363–373.

²³ Катарина Митровић, „Сукоб барског архиепископа и которског епископа око јурисдикције над католичким парохијама у средњовековној Србији“, у *Сјоменица академика Симе Ђирковића*, уред. Срђан Рудић (Београд: Историјски институт, 2011), 295.

повезано са писмом папског легата Гвида угарском краљу, млетачком дужду и магистру Јовановаца од 25. маја 1350. године у коме се каже да рашки владар силом и насиљем вуче хришћане у својој држави вероломству и неверништву.²⁴ Изнето можда указује на то да је члановима римокатоличке заједнице на просторима Српског царства била ближа православна од римокатоличке доктрине. Римокатоличка Црква је у Српском царству била законски ограничена. То видимо из одредби *Душановог законика*. Шести и седми члан овог законика говоре о враћању људи из „јереси латинске“, а осми члан говори о кажњавању римокатоличког свештеника („поп латински“) који би превео православца у „веру латинску“.²⁵ Сходно томе, могуће је констатовати да је Српско царство радило на спречавању римокатоличке мисије међу православним Србима, што се морало одразити и на однос снага Римокатоличке и Српске Цркве у овим крајевима.

Православном утицају нису одолели ни римокатолички монаси у приморју. У фебруару 1343. године папа Климент VI именује бенедиктинца Антонија из Каве за епископа Улциња. Он га наиме поставља како би завео ред у бенедиктинским опатијама Барске архиепископије које су, према мишљењу папе, потпале под велики утицај православног обреда.²⁶

3. Западни богословски утицај на православне Србе и борба Српске Цркве са њим

Када говоримо о западном богословском утицају на православне Србе у време владавине Немањића, полазна тачка свакако треба бити крунисање Стефана Првовенчаног, према западним изворима обављено од стране папског легата 1217. године. Знамо да је у средњем веку део обреда крунисања било и изговарање Симбола вере од стране крунисаног,²⁷ тако да није неосновано претпоставити да је Стефан Првовенчани пред папским легатом можда исповедио веру уз латински додатак *Filioque*. Изгледа да су се на Западу повремено јављала мишљења да је српски краљ Стефан Првовенчани био римокатолик. Андрија Дандоло у својој *Хроници* каже

²⁴ Пурковић, „Авињонске папе и српске земље“, 61.

²⁵ *Душанов законик*, уред. Данило Јокановић (Београд: Граматик, 2014), 11–12.

²⁶ Митровић, „Краљица Јелена и бенедиктинске традиције у Приморју“, 78.

²⁷ За више о обредима крунисања у Европи у средњем веку види: Reginald Maxwell Woolley, *Coronation Rites* (Cambridge: Cambridge University Press, 1915); Kathryn B. Thomson, „The Development of the Medieval English Coronation: from Edgar to Edward II“ (Bachelor's Thesis, College of Liberal Arts and Sciences University of Illinois, 1987).

да је Стефан под утицајем своје жене одбацио шизму.²⁸ У знатно каснијем периоду ћемо имати два римокатоличка житија Стефана Првовенчаног — Светог Симона: једно написано од стране хрватског језуите Фрање Пејачевића (1707–1781) и једно од стране руског језуита Ивана Михајловича Мартинова (1821–1894). Наравно, ова житија су настала као римокатоличка прозелитска средства, јер покушавају да српског краља и целу династију Немањић прикажу као римокатолике, без обзира на историјске чињенице.²⁹ У сваком случају, Стефаново крунисање од стране папског легата и могуће изговарање Символа вере са интерполацијом *Filioque* могли би послужити као капија продора западног богословског утицаја у Србију.

Такође, битно је напоменути да домаћи извори, конкретно *Житија Светиої Саве* од Доментијана и Теодосија, крунисању Стефана Првовенчаног дају другачији контекст. Према овим домаћим изворима Стефана је крунисао његов брат архиепископ Сава I у Жичи 1220/21. године. Сами описи крунисања су штур, али се да сагледати да је у питању литургијско крунисање византијског литургијског типа, чији је поредак Свети Сава могао преузети из Никеје или Солуна, враћајући се након добијања аутокефалије за Српску Цркву.³⁰ С обзиром на то да западни извори говоре само о крунисању од стране папског легата 1217. године, а домаћи само о крунисању од стране Светог Саве по оснивању Српске архиепископије, у српској историографији су се развиле три теорије о крунисању Стефана Првовенчаног: 1) теорија да је Стефан Првовенчани крунисан од стране папског легата 1217. године; 2) теорија да је Стефан Првовенчани крунисан од стране Светог Саве у Жичи 1220/21. године и 3) теорија да је Стефан Првовенчани два пута крунисан, најпре од папског легата, а потом и од Светог Саве.³¹ Иако смо се у овом истраживању руководили првом теоријом, не треба сметнути са ума друге две, јер свака теорија има утемељење у историјским изворима.

²⁸ Борис Стојковски, „Слика римокатолика у делу Данила II“, *Црквене студије*, год. XVI, бр. 16/2 (2019): 553–554.

²⁹ За више о овим житијима види: Борис Стојковски, „Римокатоличка рецепција и житије Стефана Првовенчаног — Светог Симона. Историја, култ, прозелитизам“, у *Српска краљевства у средњем веку: Зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. септембра 2017. у Краљеву, у част обележавања 800 година од крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног)*, ур. Синиша Мишић (Краљево: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу — Град Краљево, 2017), 199–214.

³⁰ Више о овоме у: Владимир Вукашиновић, „Литургијска анализа крунисања Стефана Првовенчаног“, у *Студије и текстови I: Историја српског богослужења* (Београд: Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, 2022), 244–281.

³¹ Више о проблему крунисања Стефана Првовенчаног у: Петар Јосиповић, „Крунисање краља Стефана Првовенчаног у српској историографији“, *Студије историје Иларион*, бр. 1 (2017): 9–22.

Стефанов брат Свети Сава је био свестан опасности приближавања Западу. Још пре оснивања архиепископије је, у својству игумана Студенице, предузимао кораке који су водили јачању источног утицаја. Студенички типик, као претходно и хиландарски, саставља по узор на типик манастира Богородице Евергетиде у Цариграду.³² Као први српски архиепископ, он се борио против латинског богословља. У *Законоправили* Светога Саве стоји да су римски хришћани изван Саборне Цркве, те он следствено наводи латинска учења и праксе који се разликују од православних, осуђујући ове *новотарије* као погрешне.³³ Приликом састављања *Законоправила* Свети Сава је водио рачуна да не унесе било какве елементе који би подстакли развој папизма. У овом делу нема списка *О њрвенству ѡресветиої ѡресѣола Конѣанѣинової їрада* нити *Конѣанѣинове даровнице*.³⁴ Блаженочивши епископ Атанасије Јевтић повезује Савину еклесиологију са схватањима Свете равноапостолне браће Кирилом и Методијом — те код првог српског архиепископа и код солунске браће види ранохришћанско поимање сваке помесне заједнице као пуне и самосталне Цркве. Кирило и Методије су, по Атанасијевом схватању, међу Словенима у Моравској основали Цркву која није зависна ни од Рима ни од Цариграда. Управо исто чини и Свети Сава, оснивајући самосталну Српску Цркву, наравно у канонским и догматским оквирима Православне Цркве.³⁵

Поред осуде западних учења, Сава се трудио да Србију културно и државно веже за Исток. То се примера ради види у живопису Студенице и Милешеве. Свети Сава је стајао иза концепцијског плана израде живописа Студенице 1208/9, где можемо видети утицај источног ромејског света. Натписи студеничког зидног сликарства истичу да је Немања *свѣиї цара їрчкої кир Алексе*. Ово се дешава 1208/9. године — онда када Евдокија, кћер цара Алексија III Анђела, више одавно није била у браку са Стефаном, а Алексије III није био ромејски цар. Поврх свега, Византија чак више није ни постојала јер су је крсташи срушили 1204. године.³⁶ Да

³² Љубомир Максимовић, „Србија и последице IV крсташког рата“, у *Међународни научни симпозион: 950 година од Великої раскола (1054) и 800 година од їрада Царїїрада у руке крѣиаша (1204)*, 18–19. новембар 2004, прир. Радомир Поповић и Давид Перовић (Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2004), 68.

³³ За подробнији увид у Савин однос према Латинима у *Законоправили* види: Миодраг М. Петровић, „Црквенодржавне идеје Светог Саве између Цариграда и Рима“, у *Европа и Срби: Зборник радова са међународної научної скуїа одржаної од 13. до 15. децембра 1995*, ур. Славенко Терзић (Београд — Нови Сад: Историјски институт САНУ — Православна реч, 1996), 99–114.

³⁴ Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 278.

³⁵ Атанасије Јевтић, *Богословље Свѣиїої Саве* (Врњачка Бања: Св. Симеон Мироточиви, 1991), 152–161.

³⁶ Гојко Суботић и Љубомир Максимовић, „Свети Сава и подизање Милешеве“, у *Визанѣиїјски свѣиї на Балкану*, књ I, ур. Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић,

се закључити да архиепископ Сава I овим подсећањем на некадашњу везу српског и *ірчкої* двора покушава да ојача везе са Истоком. Сличне мотиве имамо и у милешевском живопису, иза кога у програмском смислу такође стоји први српски архиепископ. У припрати Милешеве је на северном зиду осликан краљ Владислав са члановима своје породице, којој је на челу Преподобни Симеон Мироточиви, док су на јужном Свети цар Константин и царица Јелена, а поред њих је особа у орнату византијског владара, највероватније цар Алексије III Анђео. Уз портрет Стефана Првовенчаног стоји: *Стефан, син святой Симеона Немање, зей цара ірчкої кир Алексија*.³⁷ Живописање Милешеве је временски још удаљеније од прекида брака Стефана Првовенчаног и Евдокије Анђео и првог пада Ромејске империје — Милешева је највероватније осликана 1234. године³⁸ — али мотив Стефана Првовенчаног као византијског зета опстаје, што нам говори о истрајности Савине идеје у погледу везаности Србије за Исток.

Велики изазов је Српској Цркви представљала Лионска унија, то јест унија коју је Цариградска Црква склопила са Римом на сабору у Лиону 1274. године и која је трајала до 1283. године.³⁹ У оквиру припрема за склапање уније, византијски цар Михаило VIII Палеолог покушава да укине аутокефалију Српској и Бугарској Цркви. Он 1272. године издаје царску грамату којом се настоји успоставити црквени поредак из доба цара Василија II Бугароубице, што би значило подвођење епархија Српске архиепископије и Бугарске патријаршије под јурисдикцију Охрида. Овај захтев за укидањем Српске и Бугарске Цркве се помиње и у једном царевом писму на латинском језику упућеном папи Гргуру X, послатом пред крај рада Лионског сабора. У овом писму се помиње и сагласност поменутих Цркава да се склопи унија, изражена неким писмима упућеним цариградском патријарху Јосифу.⁴⁰ Старија српска историографија је једногласно сматрала да су тврђења византијског цара лаж. У прилог овој тези је навођено да се престало са помињањем имена васељенског патријарха на службама, као и то да је Српска Црква наставила да постоји као аутокефална. Међутим, писмо папе Николе IV бугарском патријарху Јоакиму III из 1291. доноси занимљиве податке. Папа Никола подсећа патријарха Јоакима, кога

Радивој Радић (Београд: 2012), 98–100.

³⁷ Суботић и Максимовић, „Свети Сава и подизање Милешеве“, 99–100.

³⁸ Суботић и Максимовић, „Свети Сава и подизање Милешеве“, 102.

³⁹ Радомир В. Поповић, *Појмовник црквене историје* (Београд: Висока школа — Академија Српске Православне Цркве за уметности и конзервацију, 2014), 205–208.

⁴⁰ Јоанис Тарнанидис, „Аутокефалија Српске и Бугарске Цркве у плановима цара Михаила VIII Палеолога и унионистички сабор у Лиону“, у *Међународни научни симпозион: 950 година од Великог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке крсташа (1204)*, 18–19. новембар 2004, прир. Радомир Поповић и Давид Перовић (Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2004), 101–107.

назива архиепископом, на њихов сусрет у Цариграду. Наиме, папа Никола IV је пре отпочињања свог понтификата, у време непосредно после потписивања Лионске уније, био један од чланова римокатоличке делегације која се нашла у Цариграду ради спровођења уније. Тада се звао Јероним и можемо закључити да се тада сусрео са поглаваром Бугарске Цркве. Отуда нам ово писмо сведочи да је Бугарска Црква имала активни однос са Цариградом и Римом по питању склапања уније.⁴¹

С обзиром на постојање контакта Бугарске, Цариградске и Римске Цркве у доба Лионске уније, да ли је био могућ некакав српски и бугарски пристанак на унију уочи Лионског сабора? Одговор на ово питање није лако пронаћи. Српска Црква до тог времена није била наклоњена унији, док је Бугарска Црква у једном периоду почетком XIII века била у унији са Римом.⁴² Могућа веза Српске Цркве и византијске припреме за унију јесте српски архиепископ Данило I (1271–1272). О њему немамо пуно података. Његов каснији наследник на катедри, Данило II, говори о свом претходнику да је ради неког дела смењен са архиепископског престола, не откривајући о чему је реч.⁴³ Довођење на архиепископски престо Јоаникија I, чему претходи смена Данила I, што ће рећи човека до те мере оданог краљу Урошу I, а који је по Урошевом свргавању са престола одлучио да напусти положај поглавара Српске Цркве, можда има утемељење у вези са питањем уније. У науци се јављају две супротне теорије: једна да је Данило I био противник уније, те да га је краљ Урош I сменио како би довео присталицу уније, и друга: да је Данило I био присталица уније, али да га је Урош I сменио како би довео противника уније.⁴⁴ Чини нам се да друга теорија изгледа вероватније. Наиме, ромејски цар Михаило VIII Палеолог доноси грамату којом укида аутокефалију Српске Цркве исте године кад је архиепископ Данило I смењен, а знамо да је српски краљ Урош I био непријатељ цара Михаила VIII и савезник сицилијанског краља Карла Анжујског. Истовремено, Карло Анжујски је стварао један антивизантијски војни савез који је имао за циљ рушење новообновљене ромејске државе и обнову крсташког Латинског царства у Цариграду. Спречавање ове опасности уз помоћ папске интервенције

⁴¹ Милош Антоновић, „Срби и Лионска унија: неуспео покушај приближавања“, у *Међународни научни симпозион: 950 година од Великог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке кршћана (1204)*, 18–19. новембар 2004, прир. Радомир Поповић и Давид Петровић (Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2004), 116.

⁴² Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 364.

⁴³ Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских*; *Службе*, ур. Гордон Мак Данијел, прев. Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић и Дамњан Петровић (Београд: Просвета, 2008), 233.

⁴⁴ Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 364–366; Антоновић, „Срби и Лионска унија: неуспео покушај приближавања“, 117–119.

јесте разлог Михаиловог посезања за унијом.⁴⁵ Лионска унија је, дакле, била политички уперена против Карла, а тиме и Уроша као једног од Карлових савезника, те Урош свакако не би доводио на архиепископски престо присталицу такве уније. Можда је Михаило приволео српског архиепископа Данила I за унију, подривајући тако свог противника Уроша, па је Урош као реакцију на ово сменио архиепископа и предложио за избор лојалног архиепископа на трон Светог Саве. Наравно, наклоњеност унији српског архиепископа Данила I и даље остаје у равни теорије.

Унија склопљена у Лиону није заживела. Њој су се оштро противили црквени кругови у Цариграду, на челу са патријархом Јосифом који је због тога и смењен, као и сам народ. У Риму су знали да се унија не спроводи, те су 1277. и 1279. слали мисије на Исток, али безуспешно. Унија је почела да се гаси још за време цара Михаила VIII, када је папа Мартин IV 1280. године одлучио цара од Цркве. Унију је одбацио Михаилов наследник цар Андроник II Палеолог (1282–1328), који је сазвао сабор 1283. године на коме је унија осуђена.⁴⁶ Након ове кризе, Српска Црква ће бити приморана да се избори са покушајима ступања у унију на локалном нивоу. За унијом су, као политичким средством, посезали краљ Стефан Урош II Милутин и цар Стефан Урош IV Душан. Додуше, за разлику од Палеолога, немањићки владари никад нису успели да склопе унију.⁴⁷

Архиепископ Никодим (1317–1324) и архиепископ Данило II (1324–1337) су активно радили на јачању православног богословља у Србији. Данило II у Пећи, тадашњем седишту Српске Цркве, подиже једну *ѣрчку школу*. Његов биограф нам саопштава да је Данило II подигао у Пећи Богородичину цркву у којој су *устѡв* држали монаси грчког народа.⁴⁸ Архиепископ Данило II је имао негативан став према Римокатоличкој Цркви и исти провејава кроз његове списе. Када говори о римокатоличанству, он га увек назива *латинском вером*, док термин *хришћанство* користи само за православље.⁴⁹ Најупечатљивији цитат је вероватно онај о одбацивању *хришћанства* од стране ромејског цара Михаила VIII Палеолога, односно о склапању Лионске уније: „Јер овај хулни цар, ђаволом наговорен, сличан је оном лукавом предатељу који одступи од светлости у таму, као што и овај Палеолог одлучивши се од

⁴⁵ О политичким збивањима уочи Лионске уније види: Георгије Острогорски, *Историја Византије* (Београд: Мiба Books, 2017), 516–523.

⁴⁶ Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, 366; Поповић, *Појмовник црквене историје*, 208.

⁴⁷ О овим покушајима уније од стране српских владара више у: Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, 16–22, 59, 67–75.

⁴⁸ Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве*, књ. 1, 131.

⁴⁹ Немања П. Цвитковац, „Архиепископ Данило II, ‘хришћанска вера’ и фрањевци“, *Баштина*, св. 44 (2018): 123–125; Стојковски, „Слика римокатолика у делу Данила II“, 546.

хришћанске вере, узео веру латинску.⁵⁰ Архиепископ Данило II говори у наставку о царевој смрти уз цитат из Псалама Давидових: „Љута је смрт грешника“, те Михаила назива *нечасливим царем*.⁵¹

4. Западни утицај на српску црквену уметност

Српска црквена уметност, пре свега архитектура, претрпела је снажан западни утицај у немањинском периоду. Немањини су за мајсторе својих задужбина често узимали римокатолике из приморја. Вероватно да је најпознатији фра Вита, протомајстор из Котора. Он је био неимар манастира Високи Дечани и његово име је уклесано изнад јужних врата манастирске цркве.⁵² Которани и други становници приморских крајева српске државе нису једини римокатолици који су градили српске православне храмове. Неке храмове су градили мајстори из Италије, а постоје и сачувани уговори са градитељима из Дубровника.⁵³

Рашки стил, то јест стил којим се назива група монументалних православних манастирских цркава грађених на простору немањинске државе у другој половини XII и у XIII веку, као и поједини манастири каснијег периода, на пример Високи Дечани, Бањска и Архангели код Призрена, обилује западним утицајима. Храмове рашког стила су заправо симбиоза источног и западног начина грађења. Општа архитектонска решења су византијска, а споља су фасаде обрађене на романски начин. Утицаји романике су очигледни и одговарајуће паралеле се могу пронаћи у Апулији, на катедралама у Барију и Транију. Утицаји из Италије долазили су преко српског приморја.⁵⁴ Међу најзначајније представнике овог стила спадају манастири Светог Николе и Пресвете Богородице у Топлици, Ђурђеви Ступови, Студеница, Жича, Милешева, Морача, Сопотани, Високи Дечани и Бањска.⁵⁵

Особито је у архитектонском смислу занимљив манастир Градац, чији се храм такође убраја у грађевине рашког стила. Архитектура

⁵⁰ Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 140. За анализу Данилових описа српских краљица западног порекла види: Стојковски, „Слика римокатолика у делу Данила II“, 545–558.

⁵¹ Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских*, 141.

⁵² О животу и делу Вите Которанина подробније у: Ристо Ковијанић, *Вита Которанин, неимар Дечана* (Београд: Нолит, 1962).

⁵³ Милка Чанак-Медић, „Рашко градитељство и скулптура у XIII столећу“, у *Византијско наслеђе и српска уметност II: Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић и Даница Поповић (Београд: Службени гласник, 2016), 247.

⁵⁴ Прибислав Симић, *Црквена уметност: преглед развоја традиционалности и живописа* (Фоча: Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“, 2007), 196–198.

⁵⁵ Симић, *Црквена уметност*, 199–233.

Градца има чак елементе готике.⁵⁶ Јачи продор готике у српске крајеве примећује се након доласка саских (немачких) рудара на Балканско полуострво у XIII веку. Готика није оставила већи траг у српској црквеној уметности, а највише је утицала на световну ситну уметност — златарство, ситну пластику и минијатурно сликарство. Иако је у већој или мањој мери усвајана у световној уметности, готика никад није постала доминантни стил у средњовековној Србији.⁵⁷

Ктиторски храм са гробним местом српског цара Душана је имао изражене западне елементе, поводом чега између осталог професор Иван Стевовић истиче следеће: „Мраморне фасаде и развијени програм романо-готског клесаног украса уоквирили су ентеријер, у коме се посебно истицао репрезентативни мозаички под. Место укопа је само по себи представљало особену архитектонску конструкцију. Она је била сачињена од низа стубића, са капителима, прислоњених уз јужни зид западног травеја и од брижљиво озидане гробнице покривене белом мраморном плочом, на којој се први и последњи пут у српској сепулкралној пракси, изван свих византијских начела а сасвим у складу с давнашњим западним гробним обележјима, у високом рељефу налазила фигура цара у лежећем ставу.“⁵⁸

Велика инспирација градитеља и скулптора рашких православних храмова била је римокатоличка катедрала Светог Трифуна у Котору. На олтарској апсиди студеничке Богородичине цркве примећујемо троделни прозор романичке спољне обраде, за који је инспирација готово сигурно дошла из Котора.⁵⁹ Из Котора је у Рашку стигао и структурални систем са крстастим сводовима ојачаним ребрима правоугаоног пресека. Овај систем је пресађен на источнојадранско подручје из ломбардске архитектуре, док је у Котору примењен нешто више од пола века након градње сводова цркве Светог Амвросија у Милану. Овај узор из Котора се најпре јавља на улазној кули цркве Светог Ђорђа у Расу, затим у Радослављевој припрати у Студеници и у кули спољашње припрате у Жичи.⁶⁰ Которска катедрала Светог Трифуна је била донекле

⁵⁶ Симић, *Црквена уметност*, 198.

⁵⁷ За више о овом стилу у српским крајевима: Емина Зечевић и Мила Гајић, „Византијски предлошци и стил готике — интернационалност српског занатско-уметничког израза“, у *Византијско наслеђе и српска уметност I: Процеси византијизације и српска археологија*, ур. Весна Бикић (Београд: Службени гласник, 2016), 175–184.

⁵⁸ Иван Стевовић, „Византијске и романо-готичке концепције у српској архитектури и скулптури XIV столећа (до 1371. године)“, у *Византијско наслеђе и српска уметност II: Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић и Даница Поповић (Београд: Службени гласник, 2016), 328.

⁵⁹ Милка Чанак-Медић, „Которска катедрала Светог Трипуна као инспирација неимара и скулптора рашких храмова“, *Зборник радова Византисолошког института* XLIV/1 (2007): 246.

⁶⁰ Чанак-Медић, „Которска катедрала Светог Трипуна“, 248.

инспирација и зидарима Градца, што се закључује на основу храмовских капитета и орнамената на њима.⁶¹ Катедрала Светог Трифуна није једини римокатолички которски храм који је оставио трага у српском православном црквеном градитељству. У структури куполног дела пећких Светих Апостола препознат је рад истих мајстора који су претходно изградили которску цркву Свете Марије Колеђате.⁶²

Закључак

У складу са претходно изложеним, можемо закључити да је однос Римокатоличке Цркве и Српске Цркве током немањихке владавине био однос повлачења Римокатоличке Цркве пред Српском из православних српских земаља. Српско приморје и Хум, некада римокатолички крајеви, бивају током немањихке управе стављени под духовни утицај Српске Цркве а римокатоличанство трајно потиснуто из ових крајева. Током не тако дуге управе краља Стефана Драгутина Мачвом и Београдом у тим крајевима се учврстило православље до те мере да су деценијама након Драгутина римокатолички владари Мачве и Београда имали проблем са великим бројем *шизмаџика*.

Источни утицај је такође био снажан међу римокатолицима српског приморја још пре оснивања Српске Цркве, што видимо на основу одлука Барског сабора (1199). Овај утицај је у даљим годинама само јачао — из папске преписке са барским архиепископом запажамо да се ситуација није променила ни до 1303. године, а преписке римокатоличких црквених великодостојника из средине XIV века нам откривају да се верници у Српском царству не крштавају по западном обреду и не испоједају *Filioque*, те да српски владар силом вуче хришћане *вероломсѣву*.

Иако су постојале кризе које су могле отворити врата римокатоличкој доминацији над Српском Црквом, као што је Лионска унија, Римокатоличка Црква није успела да остави дубљи траг у богословском смислу. Поглавари Српске Цркве су нарочито радили на томе да се не дозволи продор западног богословља. Од поглавара се као критичари Запада и браниоци источне традиције посебно истичу архиепископи Сава I и Данило II. Највећи утицај који је Римокатоличка Црква имала на просторима Српске Цркве је остварен у домену црквене уметности, особито архитектуре. Српски владари су често за градитеље својих задужбина узимали римокатолике из приморја.

⁶¹ Чанак-Медић, „Которска катедрала Светог Трипуна“, 248.

⁶² Чанак-Медић, „Рашко градитељство и скулптура у XIII столећу“, 247.

Напоследку, треба истаћи да је у српско-римокатоличким црквеним односима током владавине династије Немањић, Српска Црква била локално јача струја која је у свом непосредном окружењу успела да надвлада Римокатоличку Цркву и постави се као доминантна православна хришћанска заједница у српским крајевима.

* * *

Библиографија

Извори:

Данило Други. *Животи крајева и архиепископа српских; Службе*. Ур. Гордон Мак Данијел и Дамњан Петровић, превод Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић и Дамњан Петровић. Београд: Просвета, 2008.

Душанов законик. Ур. Данило Јокановић. Београд: Граматик, 2014.

Литература:

Антоновић, Милош. „Срби и Лионска унија: неуспео покушај приближавања“. У *Међународни научни симпозион: 950 година од Великог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке крсташа (1204)*, 18–19. новембар 2004, ур. Радомир Поповић и Давид Перовић, 113–130. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2004.

Бубало, Ђорђе. *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића, књ. 1: Од Сабора у Расу до Сабора у Дежеву*. Београд: „Филип Вишњић“, 2019.

Вукашиновић, Владимир. „Литургичка анализа крунисања Стефана Првовенчаног“. У *Студије и текстови I: Историја српског бојослужења*, 244–281. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2022.

Зечевић, Емина и Гајић Мила. „Византијски предлошци и стил готике — интернационалност српског занатско-уметничког израза“. У *Византијско наслеђе и српска уметност I: Процеси византијизације и српска археологија*, ур. Весна Бикић, 175–184. Београд: Службени гласник, 2016.

Јевтић, Атанасије. *Бојословље Светиој Саве*. Врњачка Бања: Св. Симеон Мироточиви, 1991.

Јосиповић, Петар. „Крунисање краља Стефана Првовенчаног у српској историографији“. *Студије историје Иларион*, бр. 1 (2017): 9–22.

Ковијанић, Ристо. *Вита Котлоранин, неимар Дечана*. Београд: Нолит, 1962.

Коматина, Ивана. *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*. Београд: Историјски институт, 2016.

- Копривица, Марија. „Наследност поповске службе у средњовековној Србији“. *Црквене студије*, год. VII, бр. 7 (2010): 363–373.
- Максимовић, Љубомир. „Србија и последице IV крсташког рата“. У *Међународни научни симпозион: 950 година од Великог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке крсташа (1204)*, 18–19. новембар 2004, ур. Радомир Поповић и Давид Перовић, 61–73. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2004.
- Митровић, Катарина и Копривица Марија. „Београдско-мачванска епископија између православља и католичанства (XI — прве деценије XIV века)“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. LXXXII (2016): 3–18.
- Митровић, Катарина. „Краљица Јелена и бенедиктинске традиције у Приморју“. У *Јелена — краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени*, ур. Катарина Митровић, 65–81. [Брвеник]: Манастир Градац, 2015.
- Митровић, Катарина. „Сукоб барског архиепископа и которског епископа око јурисдикције над католичким парохијама у средњовековној Србији“. У *Споменица академика Симе Ђирковића*, ур. Срђан Рудић, 289–306. Београд: Историјски институт, 2011.
- Острогорски, Георгије. *Историја Византије*. Београд: Miba Books, 2017.
- Пекић, Радмилко Б. „Писани помени манастира Тврдош из XV вијека“. *Грађа о прошлости Босне*, књ. 8 (2015): 107–116.
- Пекић, Радмилко Б. „Православно свештенство Требиња у XIV и XV вијеку“. *Црквене студије*, год. XVI, бр. 16/2 (2019): 173–184.
- Петровић, Миодраг М. „Црквенодржавне идеје Светог Саве између Цариграда и Рима“, *Европа и Срби: Зборник радова са међународној научној скупи одржаног од 13. до 15. децембра 1995*, ур. Славенко Терзић, 99–114. Београд — Нови Сад: Историјски институт САНУ — Православна реч, 1996.
- Поповић, Радомир В. *Појмовник црквене историје*. Београд: Висока школа — Академија Српске Православне Цркве за уметности и конзервацију, 2014.
- Пурковић, Миодраг Ал. „Авињонске папе и српске земље“. У Пурковић, Миодраг Ал. *Из српске средњовековне историје*. Библиотека „РТС / [Радио-телевизија Србије, Београд]“, Едиција RARA, књ. 10, 1–110. Београд: Радио-телевизија Србије, 2016.
- Симић, Прибислав. *Црквена уметност: преглед развоја традиционалности и живописа*. Фоча: Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“, 2007.
- Слијепчевић, Ђоко. *Историја Српске Православне Цркве, књ. 1: Од покрштавања Срба до краја XVIII века*. Београд: Catena mundi, 2018.
- Срејовић, Драгослав и остали. *Историја српског народа, књ. I: Од најстаријих времена до Маричке бишке (1371)*. Београд: Српска књижевна задруга, 1981.
- Стевовић, Иван. „Византијске и романо-готичке концепције у српској архитектури и скулптури XIV столећа (до 1371. године)“. У *Византијско наслеђе и српска уметност II: Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић и Даница Поповић, 317–330. Београд: Службени гласник, 2016.

- Стојковски, Борис. „Римокатоличка рецепција и житије Стефана Првовенчаног — Светог Симона. Историја, култ, прозелитизам“. У *Српска краљевства у средњем веку: Зборник радова са међународној научној скупи одржаној од 15. до 17. септембра 2017. у Краљеву, у част обележавања 800 година од крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног)*, ур. Синиша Мишић, 199–214. Краљево: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу — Град Краљево, 2017.
- Стојковски, Борис. „Слика римокатолика у делу Данила II“. *Црквене студије*, год XVI, бр. 16/2 (2019): 545–558.
- Суботић, Гојко и Максимовић Љубомир. „Свети Сава и подизање Милешеве“. У *Византијски свет на Балкану*, књ. I, ур. Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић и Радивој Радић, 97–106. Београд, 2012.
- Тарнанидис, Јоанис. „Аутокефалија Српске и Бугарске Цркве у плановима цара Михаила VIII Палеолога и унионистички сабор у Лиону“. У *Међународни научни симпозијум: 950 година од Великог раскола (1054) и 800 година од пада Цариграда у руке кршћана (1204)*, 18–19. новембар 2004, ур. Радомир Поповић и Давид Перовић, 101–111. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, 2004.
- Тошић, Буро. *Требињска област у средњем вијеку*. Београд: Историјски институт САНУ, 1998.
- Бирковић, Сима М. и остали. *Историја Црне Горе: књ. II, том 1*. Титоград: Редакција за историју Црне Горе, 1970.
- Цвитковац, Немања П. „Архиепископ Данило II, ‘хришћанска вера’ и фрањевци“, *Башићина*, св. 44 (2018): 121–138.
- Чанак-Медић, Милка. „Которска катедрала Светог Трипуна као инспирација немара и скулптора рашких храмова“. *Зборник радова Византолошког института* XLIV/1 (2007): 245–256.
- Чанак-Медић, Милка. „Рашко градитељство и скулптура у XIII веку“. У *Византијско наслеђе и српска уметност II: Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ур. Драган Војводић и Даница Поповић, 233–248. Београд: Службени гласник, 2016.
- Puljić, Ivica. „Sedam stoljeća otoka Mrkana u naslovu trebinjskih biskupa“. *Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno naslijeđe*, vol. XXVI, no. 1 (2015): 89–114.
- Thomson, Kathryn B. “The Development of the Medieval English Coronation: from Edgar to Edward II.” Bachelor’s Thesis, College of Liberal Arts and Sciences University of Illinois, 1987.
- Woolley, Reginald Maxwell. *Coronation Rites*. Cambridge: Cambridge University Press, 1915.

Примљено: 20. 5. 2021.

Исправљено: 14. 9. 2022.

Одобрено: 10. 11. 2022.

THE RELATIONS OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH AND THE SERBIAN CHURCH DURING THE NEMANJIĆ DYNASTY PERIOD (1219–1371)

Nikola Ilić

Diocese of Kruševac, Kruševac

Summary: This paper presents the history of the relations of the Roman Catholic Church and local Serbian Orthodox Church on the territory of the Serbian state since the formation of the Serbian Church (1219) until the end of the rule of Nemanjić Dynasty (1371). The jurisdiction of the Serbian Church partly extended onto the lands previously under the Roman Catholic jurisdiction. The paper also deals with Eastern influences on the Roman Catholic clergy in the Nemanjić state. The Roman Catholic clergy in Serbian lands held some Eastern Orthodox traditions, such as growing beard and getting married, even before Serbian Church was formed. On the other hand, Serbian Church was careful not to let any of the Western dogmatic and liturgical stances seep into its people. However, there is one part of Serbian ecclesiastical life where the Roman Catholic Church had strong influence — the ecclesiastical art, especially architecture. With all this in mind, we can safely conclude that in the Nemanjić Dynasty period the Roman Catholic Church lost its grip on the western Serbian lands, and the Serbian Church asserted itself as a dominant Church in Medieval Serbia.

Key words: Medieval Serbia, Serbian Orthodox Church, Roman Catholic Church, Nemanjić Dynasty.

СЛУЖБА ДУХОВНИКА У ЧЛАНУ 11. ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА: СВЕТОТАЈИНСКА И БОГОСЛОВСКА ПЕРСПЕКТИВА

Презвитер
Србољуб Д. Убипариповић*
Православни
богословски факултет
Универзитет у Београду

Апстракт: У овом раду је проучавана и анализирана служба духовника, која је законодавно уређена чланом 11. Душановог законика. Осврнувши се најпре на њено порекло и развој у Православној Цркви, аутор сагледава различите аспектe дошћине службе на просторима под духовном управом Пећке патријаршије у светлу расположивих литургијских и канонско-правних извора XIV–XVI столећа. Ошуда изводи ушемељене претпоставке не само о досујном развоју аколутије рукопроизвођења у службу духовног очинства, већ и о мање познатим особеностима личности и светотајинске делатности оних који су, с благословом и одобрењем надлежног епархијског архијереја, примали изречене помисли и трехове исповедајућих се хришћана.

Кључне речи: епископ, свети тајна исповести и покајања, духовник, Православна Црква, Душанов законик.

Увод

Преиспитивање историјских, обредословних и теолошких аспеката литургијског живота Цркве подразумева истрајно враћање ели тах патријарх хришћанског богослужења. Упркос већ добро познатим, али још увек недовољно проученим литургијским изворима примарног карактера, постоје и они који, изузев свог правног порекла и значаја, садрже и драгоцену сведочанства о појединим особеностима светотајинског

* subiparipovic@bfspc.bg.ac.rs; ubiparipovic@yahoo.com.

живота хришћана кроз историју. Као такав извор, између осталог, треба препознати и троделни правни зборник Душановог законодавства (*Скраћену синџајму Маџије Власџара, Јустинијанов закон и Душанов законик*).¹ Иако наведено наслеђе садржи мноштво важних чињеница литургиолошке природе, предмет овога рада јесте проучавање службе духовника која је правно уређена једанаестим чланом Душановог законика. Следствено, у овом раду ћемо се најпре осврнути на службу духовника у Православној Цркви, како бисмо потом анализирали поменути члан Душановог законика и сагледали дотичну садржину у светлу светотајинске перспективе.

1. Порекло и развој службе духовника у контексту свете тајне исповести и покајања у Православној Цркви

Тематици свете тајне исповести и покајања у Православној Цркви посвећен је особити број радова у савременим литургиолошким и богословским токовима.² Упоредо са тим, телетургијски аспекти ове

¹ Треба напоменути да у сачуваном рукописном наслеђу тексту Душановог законика увек претходе *Скраћена синџајма Маџије Власџара и Јустинијанов закон*. О овоме троделном кодексу Душановог законодавства видети подробије: Ђорђе Бубало, „Оглед из историје текста Душановог законика. Рукописно окружење“, *ЗРВИ* L (2013): 725–740.

² Реч је о следећим радовима: Stefano Parenti, „Confessione, penitenza e perdono nelle chiese orientali“, *Rivista Liturgica*, Quinta serie, anno CIV fascicolo 4 (ottobre-dicembre 2017): 111–141; Θεόδωρος Ε. Πάγκου, „Η ἐξομολόγησις: τὸ μυστήριον τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος“, у: *Θεολογία καὶ σύγχρονη ἐκκλησιαστική ζωή*, ур. Прот. Ἀθανάσιος Γκίκας, Μιλτιάδης Βάντος, Κωνσταντῖνος Π. Κωτισιόπουλος, Θεόδωρος Ε. Πάγκου, Δημήτριος Νικολακάκης, Γεώργιος Χ. Γκαβαρδίνας (Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Μυῦδονία, 2014), 575–595; Παναγιώτη Ι. Σκαλτσή, „Ιστορική ἐξέλιξις τῆς Ἀκολουθίας εἰς ἐξομολογεῖσθαι“, у: *Λειτουργικές μελέτες II* (Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, 2009), 385–454; Алексей Пентковский, „Покаянная практика христианской Церкви во второй половине первого тысячелетия по Р. Х.“, у: *V Международная богословская конференция Русской Православной Церкви „Православное учение о церковных Таинствах“* (Москва, 13–16 ноября 2007 г.), Том III (Москва: Синодальная библейско-богословская комиссия, 2009), 203–215; Ненад Милошевић, „Света тајна исповести и покајања у теорији и пракси“, у: *У Духу и истини. Литургијско-канонске шеме* (Београд: Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011), 16–26; Владимир Вукашиновић, *Српска барокна теологија: библијско и светотајинско богословље у Карловачкој митрополији XVIII века*, друго исправљено издање (Београд – Врњци: Православни богословски факултет Универзитета у Београду — Институт за литургику и историју уметности, 2017), 84–100. 114–122. 143–145; „Руски и малоруски утицаји на литургијски живот Карловачке митрополије у XVIII столећу“, *Саборност* 4 (2010): 163–177. 187–190; Михаил Арранц, *Избранные сочинения по литургики. Том II. Таинства Византийской Традиции* (Рим–Москва: Папский Восточный Институт, Институт Философии, Теологии и Истории св. Фомы, 2003), 6–358; Златко Матић, „Све-

свете тајне, као и изузетно обимно рукописно наслеђе такозваних *исповедних устави*³ (номоканунаца, епитимийних номоканона или пенитенцијалних зборника) били су инспиративни за настанак и публиковање низа релевантних истраживачких резултата како на нашим,⁴ тако и на ширим просторима.⁵ Упоредо са тим, стиче се утисак да су упркос

та тајна (сакрамент) исповести и покајања у Римокатоличкој Цркви: од Тридентског до Другог ватиканског концила (и назад?)“, у: *Покајање, прашићање и спасање у савременој (посмодерној) култури. Истинуло се време и приближило се Царство Божије; покајте се и верујте у Јеванђеље (Мк 1, 15)*, зборник радова са научног богословског скупа поводом прославе два века оснивања манастира Покајница (манастир Покајница, 21. мај 2018. године), ур. Златко Матић (Београд, Пожаревац: Институт за Систематско богословље ПБФ УБ, Одбор за просвету и културу ЕПБ, 2018), 189–205; Зоран Деврња, „Покајање у канонском предању Цркве и савремена црквеносудска пракса“, у: *Покајање, прашићање и спасање у савременој (посмодерној) култури. Истинуло се време и приближило се Царство Божије; покајте се и верујте у Јеванђеље (Мк 1, 15)*, 143–156; Србољуб Убипариповић, „Света тајна исповести и покајања и обнова литургијског живота у Православној Цркви: извесне недоумице и актуелни изазови“, у: *Покајање, прашићање и спасање у савременој (посмодерној) култури. Истинуло се време и приближило се Царство Божије; покајте се и верујте у Јеванђеље (Мк 1, 15)*, 121–140.

³ Неизоставна референтна тачка у овом погледу остаје капитално тротомно дело А. Алмазова, *Тайная исповѣдь в Православной восточной Церкви: Опытъ внѣшней исторіи*, т. 1–3 (Одесса, 1894).

⁴ Stanoje Bojanin, „The Byzantine Penitential Nomocanon in the Serbian and South Slavic Early Modern Printed and Manuscript Book,“ у: *Byzanz und das Abendland VII. Studia Byzantino-Occidentalia*, Antiquitas • Byzantium • Rerum Novarum XLII, Herausgegeben von Zoltán Farkas, László Horváth, Tamás Mészáros (Budapest: ELTE Eötvös-József-Collegium, 2021), 31–49; Станоје Бојанин, „Чин исповести у јужнословенским рукописним књигама од почетка XIII до почетка XVI века“, у: *Гласови и слике: облици комуникације на средњовековном Балкану: (IV–XVI век)*, ур. Станоје Бојанин, Љубомир Милановић, Милош Цветковић (Београд: Византолошки институт САНУ, 2020), 533–571; „Епитимийни номоканон Горажданског молитвеника (1523) у свету штампане и рукописне књиге“, *Црквене студије* 15 (2018): 181–203; „Ћирило-методијевска традиција у покајничким књигама српске редакције (XIV–XVII век)“, у: *Свети Ћирило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013)*, ур. Јованка Радић, Виктор Савић, Старословенско и српско наслеђе 1 / *Palaeoslavica et Serbica antiqua I* (Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014), 79–101; „Језик претње у средњовековним покајничким књигама“, у: *Теолитивистичка проучавања словенских језика*, ур. Јасмина Грковић-Мејдор, Ксенија Кончаревић (Београд: САНУ, 2013), 333–356; „Пенитенцијални састави у дечанским требницима № 68 и № 69“, у: *Дечани у светлу археографских истраживања*, ур. Татјана Суботин-Голубовић (Београд: Народна библиотека Србије, 2012), 163–181; „Парохијска заједница у огледалу српских пенитенцијалних зборника“, у: *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, ур. Сима Ћирковић, Коста Чавошки, Извори српског права XVI (САНУ, Београд 2009), 261–283; Вуксан Бодин, „Опросна писма пећких патријарха“, *Балканика* XXII (1991): 259–270; „Покајање и исповед код Срба у религиозној литератури и графици XVIII века“, *Зборник Филозофског факултета* XVII (1991): 241–272.

⁵ М. В. Корогодина, „Греческие и русские покаянные тексты: вопросники, поновления и епитимийники“, у: *V Международная богословская конференция Русской Православной Церкви „Православное учение о церковных Таинствах“ (Москва, 13–16 ноября*

обиљу многоструко важних становишта, не само личност, већ и чин рукопроизвођења у службу духовника остали недовољно проучени.⁶

Питање порекла и праксе савршавања власти духовног суда у древној Цркви не може бити разрешено на одговарајући начин без претходног увида у јеванђелско предање. С тим у вези, треба нагласити да Богочовек Господ Исус Христос поучава своје ученике о новозаветном разумевању греха, покајања, свезивања и раздрешења грехова, као и спасења на више места у јеванђелским текстовима. Међутим, мишљења смо да су два од особитог значаја везано за нашу тему истраживања. У осамнаестој глави Матејевог јеванђеља, поучавајући претходно своје ученике о Његовом доласку у свет ради спасења онога што је изгубљено, Месија изговара следеће речи: „Ако ли ти згрјеси брат твој, иди и покарај га насамо; ако те послуша, добио си брата својега. Ако ли те не послуша, узми са собом још једнога или двојицу да на устима два или три свједока остане свака ријеч. Ако ли њих не послуша, кажи Цркви; а ако ли не послуша ни Цркву, нека ти буде као незнабожац и цариник. Заиста вам кажем: Што год свежете на земљи биће свезано на небу, и што год раздријешите на земљи биће раздријешено на небу“ (Мт. 18, 15–18).

Изузев чињенице да су Христове речи о поверавању власти апостолима да везују и раздрешују грехове, биле и лично упућене Светом апостолу Петру у истом Јеванђељу уз додатак: „И даћу ти кључеве Царства небескога: и што свежеш на земљи биће свезано на небесима; и што раздријешиш на земљи биће раздријешено на небесима“ (Мт. 16, 19), најважније место за разумевање „времена и места“ пројављивања власти суда садржано је у Лукином опису установе божанствене Евха-

2007 г.), 227–233; М. В. Корогодина, *Исповедь в России в XIV–XIX веках: Исследование и тексты* (Санкт-Петербург: Российская Академия наук, Институт русской литературы — Пушкинский Дом, 2006); Nadieszda Kizenko, *Good for the Souls: A History of Confession in the Russian Empire* (New York: Oxford University Press, 2021).

⁶ Као изузетке у наведеном смислу треба истаћи тротомно дело Алмазова, у коме је објављен одређени број молитава и последовања посвећења у чин духовника (А. Алмазова, *Тайная исповѣдь в Православной восточной Церкви: Опытъ внешней истѳоріи*. Изслѣдованіе преимущественно по рукописямъ. Томъ III. Приложенія, II. Приложенія ко второму тому, Отдѣлъ I. (Одесса 1894), 32–41), потом С. И. Смирнова и његове чланке: „Исповедь и покаяние в древних монастырях Востока“, *Богословский вѣстник*, Т. 1 бр. 2 (1905): 371–400; „Исповедь и покаяние в древних монастырях Востока: Старческая исповедь“, *Богословский вѣстник*, Т. 1 бр. 3 (1905): 453–480; „Исповедь мирян перед старцами: Служение миру древнего монашества“, *Богословский вѣстник*, Т. 3 бр. 9 (1905): 1–38; „Кто совершал таинство покаянія в Древней Церкви?“, *Богословский вѣстник*, Т. 1 бр. 3 (1906): 469–502; „Кто совершал таинство покаянія в Древней Церкви?“, *Богословский вѣстник*, Т. 2 бр. 5 (1906): 1–33; али и дело Радослава М. Грујића, *Средневековно срѣско парохијско свешѣенство* (Скопље: Штампарија и књиговезница „Стара Србија“, 1923), 45–53.

ристије. Тим поводом Богочовек Христос између осталог вели: „И ја вама завјештавам Царство као што Отац мој мени завјешта, да једете и пијете за мојом трпезом у Царству моме, и да сједите на пријестолима и судите над дванаест племена Израиљевих“ (Лк. 22, 29–30).

Поверено савршавање службе суда апостолима (уп. Мт. 19, 28) и апостолским прејемницима, то јест епископима у оквиру „простора и времена“ завештаног Царства Божијег новом Израиљу (уп. Мт. 21, 43), открива извор и печат свете тајне исповести и покајања у Цркви – Свету Литургију. Следствено, несумњиво да је то и кључни разлог због чега су лично признавање сопствене склоности паду у грех и покајање сабраних хришћана, као доминирајуће теме у свим литургијским типовима, имали примарни значај.⁷

Надаље, пошто је искључиво епископима дарована власт суда, о чему између осталог говори и најстарија молитва хиротоније у чин епископа у спису *Апостолско предање* (око 215/220. године)⁸ Светог Иполита Римског, непобитно је становиште да су изворно само они били једини савршитељи свете тајне исповести и покајања у најширем смислу речи.⁹ Истини за вољу, једино је у случају наступања са мртнога часа хришћанина, који је био у статусу онога који се каје, или оправданог изостанка епископа, презвитер могао према благослову надлежног архијереја и у складу са упутствима измирити покајника са заједницом и присајединити га Цркви, припуштајући га „општењу у Приносу“.¹⁰

Међутим, после завршетка прогона у време римског императора Декија (249–251), те услед појаве Новацијановог раскола и потребе обликовања одговарајуће покајне дисциплине према (от)палим хришћанима (*lapsi – sacrificati, thurificati, libellatici*), долази до формирања институције презвитера ради покајања (ὁ ἐπὶ τῆς μετανοίας

⁷ О томе видети опширније: Н. Милошевић, *Света тајна исповести и покајања у теорији и пракси*, 20–21.

⁸ Hippolyte de Rome, *La Tradition Apostolique*, 3, texte latin, introduction, traduction et notes de Dom B. Botte, Sources chrétiennes 11 (Paris: Cerf, 1968), 29.

⁹ О томе видети: Шести, седми и четрдесет трећи канон Картагинског сабора из 419. године, *Свешћени канони Цркве*, превод са грчког и словенског Епископа Атанасија умировљеног Херцеговачког (Београд: Интерклима графика Врњци, 2005), 319–320, 335.

¹⁰ О томе видети подробније: Vinson Joseph, *Reserved Sins According to the CCEO and “latae Sententiae” Censures According to the CIC in Relation to the Sacrament of Penance: A Comparative Juridical and Pastoral Analysis*, A Dissertation Submitted to the Chair of Canon Law in the Faculty of Theology at the University of Fribourg for Obtaining the Degree of Doctorate, Fribourg/Freiburg – 1700, Switzerland 2015, 44–46, <https://folia.unifr.ch/unifr/documents/304577>, приступљено 22. јула 2023. године.

πρεσβύτερος).¹¹ Иако нису забележени описи вршења дисциплине покајања од стране наведеног презвитера, мишљења смо да то свакако није значило да су епископи престали савршавати власт суда у древној Цркви. Вероватно да је дотична презвитерска служба подразумевала вођење особите бриге о хришћанима у статусу кајућих се и богослужбеном начину учвршћивања њихових пољуљаних односа са заједницом сутелесника Христових, али и сведочење епископу о видљивим плодовима њиховог напредовања на пољу постепеног измирења и присаједињења Цркви Божијој. Штавише само је епископ могао, после сопственог уверавања у њихово духовно стање, полагањем руку на божанственој Евхаристији отпустити оне који се кају или их припустити општењу у Литургији Тајне.

Формирање парохија током III–IV столећа и потоњи догађаји ће иницирати осетније промене на равни литургијског живота Цркве. Иако ће одлуком цариградског патријарха Нектарија из 391. године доћи до укидања презвитера над кајућим се (οἱ πρεσβύτεροι ἐπὶ τῶν μετανοούντων) и допуштања свакоме да према испитивању сопствене савести приступа Причешћу,¹² питање праксе вршења свете тајне исповести и покајања у овој епохи не би могло бити сагледано на релевантан начин без детаљнијег увида у садржину списка *Ајосѿолске Усѿанове* (око 380. године).

У другој књизи *Ајосѿолских Усѿанова*, у оквиру поука упућених епископу, више одељака је посвећено светој тајни исповести и покајања. Када је реч о хришћанину који је учинио грех, уз битну напомену да „ти треба да знаш, о епископе, нити да превидиш грехе народа, нити да се одвраћаш од кајућих се...“¹³ архијереју се налаже да, спознавши онога који је сагрешио, строго му се обрати и заповеди да буде удаљен изван места сабирања, као и да му се поводом његовог удаљавања строго обраћају и ђакони, питајући за њега и усмеравајући га како да напусти сабрање, да би напослетку умолили епископа за њега да буде прихваћен као покајник.¹⁴ Тада епископ треба да заповеди ономе који је сагрешио да уђе код њега насамо и расудивши

¹¹ О томе видети детаљније: Σωκράτους Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Τόμος Πέμπτος, Κεφ. ΙΘ', PG 67, Parisiis 1864, 613A, 616AB; V. Joseph, 46–49.

¹² О томе видети подробније: Σ. Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Τόμος Πέμπτος, Κεφ. ΙΘ', PG 67, 616B–620A; Georg Wagner, „Покаянная дисциплина в Восточной традиции“, у: М. Арранц, *Избранные сочинения по литургике. Том II. Таинства Византийской Традиции*, 206.

¹³ „Constitutiones Apostolicae“, Liber II, XV, у: *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta* (iussu Pii IX. Pont. Max. curante I. B. Pitra S. B. E. Card.), Tom. I: A Primo P. C. N. Ad VI Saeculum (Romae, MDCCCLXIV), 148.

¹⁴ „Constitutiones Apostolicae“, Liber II, XVI, 148.

о његовом покајању, то јест да ли је достојан да у целости може бити прихваћен од Цркве, упућује га сходно величини греха на пут удаљавања од истог у виду држања вишедневног поста, што ће рећи две, три, пет или седам седмица, после чега га отпушта саветујући га и поучавајући смирењу, молитвеном сједињењу са Господом и поуздању у Божије милосрђе.¹⁵

Наредни корак, према *Айосџолским Усџановама*, усмерава најпре епископа да треба водити рачуна и давати разрешење кајућим се, поводом чега ће здраве чувати, а оне који су сагрешили опомињати.¹⁶ Поврх свега то последично значи да ће он као пастир, руководећи кајућег се ка разрешењу грехова, олакшавати му пут повратка и примати онога који приноси сузе покајања, за кога се целокупна Црква моли,¹⁷ те полажући руке на њега враћати га на његово место у изабраном стаду.¹⁸

Сходно претходно описаном сведочанству, треба нагласити да је формулисано становиште савремених литургичара Н. Милошевића и А. Пентковског о два саставна дела свете тајне исповести и покајања у древној Цркви, тајном и јавном,¹⁹ у потпуности исправно. Истовремено, пошто ће услед формирања парохија презвитери уместо епископа постати они који возглављују евхаристијска сабрања, али не поседујући власт суда, отуда се јавни део исповести више није могао обављати на Светој Литургији већ искључиво изван ње.²⁰ У прилог томе говори и извор с краја VII и почетка VIII века, то јест посланица едеског епископа Јакова презвитеру Томи, у којој се истиче да су јектенија и молитва за оне који се кају, а које су некада произношене на Литургији,

¹⁵ „Constitutiones Apostolicae,” Liber II, XVI, 148–149. Индикативна је чињеница да и Свети Јован Златоусти, у беседи произнетој на дан спомена блаженог Филогонија, позива хришћане у Цариграду који не долазе редовно на литургијска сабрања да, непосредно пре празника Рождества Христовог који ће уследити за пет дана, припреме се за долазак на празничну Литургију на следећи начин: „Јер, довољан је период од ових пет дана да, ако биваш трезвеноуман у подвигу, молиш се и бденишеш, мноштво грехова осујетиш (предупредиш)“ (Ἰωάννου Χρισοστόμου, *Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον...* Ἐλέχθη δὲ πρὸ πέντε ἡμερῶν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, λόγος ἕκτος, δ', PG 48, 754.

¹⁶ „Constitutiones Apostolicae,” Liber II, XVII, 152.

¹⁷ У *Айосџолским Усџановама*, у оквиру Литургије која носи име Светог Климента Римског, садржан је текст јектеније и молитве за оне који се кају. О томе видети: „Constitutiones Apostolicae,” Liber VIII, VIII–IX, 396–397; Н. Милошевић, *Света тајна исповести и покајања у теорији и пракси*, 23–24.

¹⁸ „Constitutiones Apostolicae,” Liber II, XVII, 152.

¹⁹ Н. Милошевић, *Света тајна исповести и покајања у теорији и пракси*, 21–24; А. Пентковский, „Покаянная практика христианской Церкви во второй половине первого тысячелетия по Р. Х.,” 203–215.

²⁰ Н. Милошевић, *Света тајна исповести и покајања у теорији и пракси*, 25.

већ изашле из употребе, те да их ђакони у неким местима ако то желе, произносе према древном обичају.²¹

Потоња пракса свете тајне исповести и покајања у Православној Цркви ће попримити снажан монашки утицај већ током епохе иконоборства. Отуда Свети Анастасије Синаит, патријарх антиохијски (VII столеће), поучава хришћане да је веома добро и надасве корисно исповедати грехе духовним мужевима,²² при чему дословно каже: „Ако, дакле, нађеш духовнога мужа, искусног и снажног да те лечи, без стида и са вером му се исповеди као Господу, а не као човеку“.²³ На основу наведених речи стиче се утисак да полако али сигурно, личности првенствено монашког достојанства, истичући се подвигом и духовним искуством, постају они који духовно руководе како сабраћу из монашке заједнице, тако и мирјане из парохијских средина.

Уопште узевши, особити печат на развој свете тајне исповести на Истоку оставиће Свети Теодор Студит (759–826), игуман једног од најважнијих манастира Константинопоља – Студиона. Уређујући живот монашке заједнице у једном од најугледнијих манастира престонице Ромејског царства, он налази за сходно да чак и у самом типикy за своју обитељ – *Иѿοѿиѿосису*, нарочитом рубриком уведе обавезну свакодневну исповест за све монахе у виду њиховог откривања помисли и греха игуману. Наиме, у 22. глави овога типика стоји да на сваком јутрењу игуман излази из простора хороса, онога тренутка када почиње 4. песма канона, и у седећем положају прима приступајућу братију због обзнањивања помисли и греха, те лечи сваког понаособ на духовну корист.²⁴ Такође, о неопходности изговарања (исповедања) помисли и сагрешења монаха игуману говори и једно дело Светог Теодора управо под таквим насловом,²⁵ док су истовремено сачуване и његове посланице упућиване не само монасима, монахињама и девственицама,²⁶ већ и примера

²¹ А. Пентковский, „Покаянная практика христианской Церкви во второй половине первого тысячелетия по Р. Х.“, 210–211.

²² Ἀναστασίου Σιναΐτου, „Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφορῶν κεφαλαίων ἐκ διαφορῶν προσώπων“, *Ἐρώτησις Σ'.* Καλὸν ἐστὶν ἄρα τὸ ἐξομολογεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν πνευματικοῖς ἀνδράσιν (10), PG 89, 369D.

²³ Ἀναστασίου Σιναΐτου, *Ἐρώτησις Σ'.* Καλὸν ἐστὶν ἄρα τὸ ἐξομολογεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν πνευματικοῖς ἀνδράσιν (10), PG 89, 372A.

²⁴ Θεοδώρου Στουδίτου, *Ὑποτύπωσις*, κβ', PG 99, 1712B.

²⁵ Θεοδώρου Στουδίτου, *Περὶ ἐξαγορεύσεως καὶ τῶν ταύτης διαλύσεων κανόνες ἐκτεθέντες παρ' αὐτοῦ* (1), PG 99, 1721A–1729C.

²⁶ О томе видети подробније: Κωνσταντῖνος Στεφανίδης, *Ἡ πνευματικὴ καθοδήγηση τῶν μοναχῶν στὴν ἐμπειρία καὶ τὰ κείμενα τοῦ ὁσίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτη* (Διδακτορικὴ διατριβὴ ποὺ ὑποβλήθηκε στὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2017), 66–106.

ради патрицији Ирини,²⁷ а који су му се исповедали и обраћали за одговарајуће духовно руковођење.

Упоредо са чувањем праксе исповедања помисли и грехова духовном руководитељу у манастирима, на основу садржине једне главе у оквиру низа поглавља на различите теме под именом Светог Никифора Цариградског, могуће је индиректно закључити да су, током IX века, врло вероватно постојали свештенослужитељи називани духовницима (πνευματικοί), а који су исповедали и мирјане.²⁸ Но ипак, остаје непознатим да ли је у том случају неко од свештеника у парохијама уопште могао бити посвећиван у службу духовника или је пак, искључиво било речи о свештенотонасима.

Опипљивији докази у вези са постојањем духовника у парохијским срединама на Истоку садржани су у изворима из XIV stoleћа. Осим податка који износи П. Скалцис да је служба духовника обновљена у Православној Цркви у XII веку,²⁹ *Синџајма Матхије Власџара* (из 1335. године) сведочи о постојању свештеника духовника који од епископа примају такву духовну власт:

„О свештенициѣхъ доухобнициѣхъ

ѡште оубо елѣѣи епископы ни же грѣхомъ оставленїемъ, ни же доухомъ светлымъ можаху подавати, нже множае презвитеръ оправданїе нмоуште, колми оубо ни помисли приѣти не възмагють и сьгрѣшенїа рѣшити же и безати, аште не отъ епископа приѣмоуць областїю.“³⁰

Прецизније и знатно садржајније тумачење могућности посвећивања презвитера у службу духовника, односно оних који уз благослов

²⁷ Mihail Mitrea, “Spiritual Guidance in Ninth-Century Byzantium: The Letters of Theodore the Stoudite to Eirene the Patrician (with an English translation jointly prepared),” *Annual of Medieval Studies at CEU* 21 (2015): 151–176.

²⁸ „Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κεφάλαια περὶ διαφόρων ὑποθέσεων“, θ'. у: *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta* (iussu Pii IX. Pont. Max. curante I. B. Pitra S. B. E. Card.), Том. II: A VI ad IX Saeculum (Romae, MDCCCLXVIII), 325.

²⁹ П. И. Скалцѣ, „Историкѣ ἐξέλιξη τῆς Ἀκολουθίας εἰς ἐξομολογοῦμενον“, 419.

³⁰ *Матхије Власџара Синџајмай*. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. Словенски превод времена Душанова, Начело Е = *схѣтава*. Глава 11, издао Стојан Новаковић, књига IV (Београд: Српска краљевска академија, Државна штампарија Краљевине Србије, 1907), 301–302. Упореди: *Ματθαίου Βλάσταρη, Σύνταγμα κατὰ στοιχείον...*, Ἀρχὴ τοῦ Ε στοιχείου. Κεφ. ΑΑ', „Περὶ ἱερῶν πνευματικῶν“, PG 144, 1320B; *Матхија Власџар Синџајма*, Слово Е, глава 31; са српскословенског језика превела Т. Суботин-Голубовић, уредник Коста Чавошки, Извори српског права XVIII (Београд: САНУ, Одељење друштвених наука, 2013), 218.

епископа бивају рукопроизвођени у ту сврху, срећемо нешто касније у *Синѡа*ми формулисано на следећи начин:

„Ѣко каюшѣтихъ се помысли приѣматѣи и рѣшитѣи и везати сыгрѣшенїа епископомъ дастъ се по повелѣнїю же сихъ и презвитеромъ

Карѡагїенскаго ѿѿ.

Шестоѣ иже въ Карѡагїени събора правило: Иже помазанїа творенїе, скетаго рекше мѹра трѣбоуѣи црккѣ освещенїе, по нѣкомъ кетхомъ бываѣмо обичан, и иже каюшѣтихъ се примиренїе, иже исть помысл исповѣданїе и доушевиныхъ изъвъ, враѣба покаянїа за прѣштенїи, и иже къ лоуѣшему обраштенїемъ, иже бо чловеѣкъ Богови примираѣетъ се.

Знаменїе. Ёа сїа отъ прѣзвитеръ отрече бывати, архїереомъ бо сихъ възложено исть строенїе, ѡко везати и рѣшитѣи могушѣтѣи, образъ нмоушѣтихъ апостолъ нмѣже областїю Христосъ въроуѣи. Тѣмъ же и иже кромѣ повелѣнїа епископа приѣмлюшѣ помысли чловеѣчєскѣи скештенїици и иноци [іероіеνοι монаχοї³¹ — свештеномонаси или рукоположени монаси, примедба С. У.] залѣ творетъ, и великимъ вѣдамъ достоинно, ни же бо рѣшитѣи, ни же везати нмоуѣтъ власти, много же паче несвещтенїици иноци [οι άνιεροι монаχοї³² — нерукоположени или прости монаси, примедба С. У.]; сїмъ бо и иже повелѣти отнотъ помысли въприѣматѣи и соудитѣи никакже подобно.“³³

Изузев индиректног закључка о могућности давања епископске пуномоћи рукоположеним монасима за примање људских помисли, као и одрицања такве могућности у погледу простих монаха, за претпоставити је да наведена синтагма ή ἐπιτροπή ἐπισκόπου (повелѣнїе епископа) подразумева како чин рукопроизвођења у службу духовника,

³¹ Упореди: Ματθαίου Βλάσταρη, *Σύνταγμα κατά στοιχείον...*, Ἀρχή τοῦ Μ στοιχείου. Κεφ. Θ', „Ὅτι τῶν μετανοούντων τοὺς λογισμοὺς δέχεσθαι, καὶ λύειν καὶ δεσμεῖν τὰ ἡμαρτημένα, τοῖς ἐπισκόποις ἐδόθη, κατ' ἐπιτροπὴν δὲ τούτων καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,“ PG 145, 28A.

³² Упореди: Ματθαίου Βλάσταρη, *Σύνταγμα κατά στοιχείον...*, Ἀρχή τοῦ Μ στοιχείου. Κεφ. Θ', „Ὅτι τῶν μετανοούντων τοὺς λογισμοὺς δέχεσθαι, καὶ λύειν καὶ δεσμεῖν τὰ ἡμαρτημένα, τοῖς ἐπισκόποις ἐδόθη, κατ' ἐπιτροπὴν δὲ τούτων καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,“ PG 145, 28A.

³³ *Машѣје Власѡара Синѡа*маш. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. Словенски превод времена Душанова, Начело м = свѣтла. Глѣка ѿ, 390–391. Упореди: *Машѣја Власѡар Синѡа*ма, Слово М, глава 9; са српско-словенског језика превела Т. Суботин-Голубовић, 284–285.

тако и писмени вид пуномођја добијеног од епископа за вршење назначене службе. У прилог томе треба навести и сведочанство Светог Симеона Солунског (друга половина XIV столећа–1429) који сматра да службу духовног очинства никако не треба даривати монасима који живе у осопштини (идиоритмији) и нису хиротонисани, док и сами презвитери врше такву службу по пуномоћи епископа и услед његовог одсуства.³⁴ Штавише, он наводи и да презвитерима који врше службу духовног очинства бива давана не само дозвола, већ и τὸ ἔνταλμα или τὸ ἐνταλτήριον – што ће рећи писана пуномоћ за такву службу поводом литургијске и пастирске потребе, при чему не треба заборавити да власт задржавања и раздрешења грехова у Православној Цркви припада искључиво епископу а не презвитеру.³⁵

Управо у светлу претходно изложених чињеница треба приступити и потпунијем разумевању помена службе духовника у *Законику цара Душана* (1349. и 1354.).

2. Служба духовника у члану 11. Душановог законика

Правно уређење Душановог царства, почев од средине XIV века, неизоставно је подразумевало и одговарајуће законодавно оснаживање улоге и мисије наше помесне Цркве на територијама земаља под његовом влашћу. Отуда не треба да представља изненађење што Душанов законик већ чланом 1. налаже *очишћење хришћанства*,³⁶ то јест богослужбено и канонско-правно уређење и оснажење црквеног живота православних хришћана у тадашње доба. Изузев пресудне улоге епископа на том пољу, особити значај у дотичном контексту имали су, осим свештеника, и духовници. Иако су се досадашњи приређивачи више издања Душановог законика само делимично задржавали на служби духовника која се непобитно помиње у два члана, излажући тим поводом сажете коментаре,³⁷ сматрамо умесним да с тим у вези пречимо у наставку рада релевантну анализу наведене службе.

³⁴ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, „Περὶ τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν“, *Διάλογος...*, Κεφ. ΣΜΘ'. „Ὅτι οὐδὲ ἰδιώτας μοναχοὺς χρὴ καθιστᾶν πνευματικούς“, PG 155, 468AB.

³⁵ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, „Περὶ τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν“, *Διάλογος...*, Κεφ. ΣΝ'. „Διατὶ ἔνταλμα δίδεται“, PG 155, 468BCD–469A.

³⁶ *Душанов законик*, приредио Ђорђе Бубало (Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник, 2010), 75. 149.

³⁷ Александар В. Соловјев, *Законик цара Симеона Душана 1349. и 1354. године* (Београд: САНУ, 1980), 172–173. 180. *Законик Симеона Душана цара српског 1349. и 1354.*, на ново издао и објаснио Стојан Новаковић (Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 1898), 152. 155.

У члану 11. Душановог законика јасно је и недвосмислено прописано следеће:

„[11] Atn

И скетителїе да поставе доуховнике по вѣѣх инорїахъ нхъ, по градовѣхъ и по селѣхъ. И тизни доуховници да соу нже соу примили благословенїе на доуховничѣство везати и рѣшити ѿт свонхъ нмь архїерен. И да нхъ слоуша вѣакы по Законоу црковномоу. И шнизи доуховници конхъ нѣкоу поставили доуховнике да се нжденоу, да нхъ вѣдѣѣа црква по Законоу.“³⁸

„И архијереји да поставе духовнике по свим парохіјама њиховим, и по градовима и по селима. И ти духовници да буду они који су од својих архијереја примили благослов за духовништво да везују и разрешавају. И да их слуша свако по закону црквеном. А они духовници који нису постављени за духовнике да се изгнају и да их казни црква по закону.“³⁹

Сходно назначеном члану, очигледно је да законска регулатива налаже архијерејима избор и постављење духовника по свим епархијама, који ће са њиховим благословом примати и разрешавати помисли и грехе верног народа по градовима и селима. Иако се не открива директан повод уобличавања оваквог члана, могуће је да су посреди најмање два разлога. Први би се могао тицати обременености епархијских архијереја на равни управљања њиховим епархијама и услед неизбежног вођења различитих парница на друштвеном нивоу у тадашњој држави, те њиховој дословној онемогућености да исповедају православне хришћане.

Други пак, разлог настанка овога члана вероватно треба препознати и као вид реакције у погледу експанзије и утицаја монашких редова Западне Цркве, нарочито у XIII и XIV столећу, а који су преплавили европски континент и сасвим извесно допрли и до простора Душановог царства. Међу њима су се пре свега истицали Фрањевци који су, осим проповедања, исповедали народ међу којем су мисионарили.⁴⁰

Питање утврђивања тачног броја духовника који су вршили своју службу у нашој помесној Цркви у време постојања Душанове царевине, остаје још увек отвореним. Иако је А. Соловјев у свом тумачењу поме-

³⁸ Душанов законик, приредио Ђорђе Бубало, 77.

³⁹ Душанов законик, приредио Ђорђе Бубало, 152.

⁴⁰ Мирослав Поповић, „Монашки редови и духовност на Западу у 12. и 13. веку“, *Теолошки ѿпoлeги* XLI, број 1 (2008): 155–156.

нутог 11. члана, на основу Дечанске хрисовуље, тврдио да је „по селима било много попова, по 4–5“, ⁴¹ те да је само један од њих могао бити духовник као парохијски свештеник, ⁴² мишљења смо да су за духовнике првенствено могли бити бирани и посвећивани рукоположени монаси, док је избор неког од парохијских свештеника био веома редак.

Такође, за претпоставити је да је примање благослова од архијереја за службу духовништва или духовног очинства, односно везивање и раздрешење грехова онога који се исповеда, како стоји у више редакција текста *Законика*, подразумевало најпре само молитву рукопроизвођења, те временом и потоње формирање мањег по обиму чина посвећења, док је на крају вероватно следило и уручивање нарочитог документа – писаног пуномоћја или грамате (τὸ ἐνταλμα или τὸ ἐνταλτήριον). ⁴³

Премда нам до сада није познат нити један сачувани српскословенски литургијски извор из XIV stoleћа који садржи одговарајућу аколутују, ⁴⁴ као непосредну потврду следовања слову и духу *Душановој законика*, треба нагласити постојање таквог чина у једном рукописном српскословенском Требнику са Правилима светих и преславних апостола и другим делима *Син. 307* (ГИМ 80370/925) из 1423. године. Такође, у првом делу рукописне *Скраћене синџаџме Маџије Власџара* српскословенске редакције АСАНУ Стара збирка 51 из XVI stoleћа, срећемо текст *Зайоведне књије* или писаног пуномоћја за службу духовника.

Следствено, у Требнику са Правилима светих и преславних апостола и другим делима *Син. 307* (ГИМ 80370/925) из 1423. године, исписан је чин који је, својевремено, готово у целости објавио и А. Алмазов, ⁴⁵ а који гласи:

„Чинъ на поствѣкленіе дѣховника ѿс

вѣко гн ѿу хѣ бѣ нашъ. ѿже ключѣ црѣкѣ твоѣго нѣснаго. пѣтрѣ
врхѣвномоу твоѣмѣ апѣлѣ. порѣчнкѣ. ѿ на нѣмѣ сѣдѣю свою црѣкѣ

⁴¹ А. В. Соловјев, *Законик цара Сѣфана Душана 1349. и 1354. године*, 180.

⁴² Соловјев, *Законик цара Сѣфана Душана*, 180.

⁴³ О овом писаном овлашћењу или грамати која је давана духовнику по његовом рукопроизвођењу, видети подробније; А. Алмазова, *Тайная исѣовѣдѣ в Православной востѣочной Церкви: Оѣѣѣ ѡ ѡнѣшней исѣоріи*. Исѣлѣдованіе преимущественно по рукописямъ. Томъ II (Одесса 1894), 162–165.

⁴⁴ Алмазов истиче да је њему лично било познато само једно последовање постављења у службу духовника на грчком језику, чији настанак датује у период XII–XIII stoleћа. О томе видети опширније: А. Алмазова, Томъ II, 160–162.

⁴⁵ А. Алмазова, *Тайная исѣовѣдѣ в Православной востѣочной Церкви: Оѣѣѣ ѡ ѡнѣшней исѣоріи*. Исѣлѣдованіе преимущественно по рукописямъ. Томъ III. Приложенія, II. Приложенія ко второму тому, Отдѣл I. (Одесса 1894), 35–36.

[illegible]

Въ крѣѣ ѿ, приишь їѣ въ стѣрѣни кесѣрїѣ филипповѣ. въпрашааше оуче-
никы своѣ глїѣ. кого ме глїють быти члѣци соуща сѣа члѣцкаго. ѿнї
же рѣкше. ѿвѣн оубо їѡанна крѣтелеа. ннїже нлїю. дроуѣтїи же їеремїю.
нлїи едїного ѿ пррѣк. глїа нмѣ. вѣи же кого ме глїете быти. ѿвѣщава
же сїмѡны пѣтръ рѣ. тѣи еси хї снѣ бѣа жнїкаго. н ѿвѣщава їѣ рѣ емѣ
блѣженѣ еси сїмѡне кары їѡна. іако плѣ н крѣвь не ѿкры тѣбѣ. нѣ
ѿцѣ мѡн нїже на небѣхъ. н азъ же тѣбѣ глїю, іако тѣи еси пѣтръ, н
на сѣмѣ камени съзѣяю црѣковь мою. н вѣрѣа адова не оудолѣють
ѣн. н дам ти ключѣ црѣтѣїа небнѣаго. н еже аще свѣжешн на землї,
боудетъ свѣзанно н на небѣхъ. н еже аще рѣзрѣшиши на землї,
боудѣ рѣзрѣшено на небѣхъ.⁴⁶

Узимајући у обзир изложено последовање, треба нагласити да је реч о сажетом и једноставном чину, при чему су садржина молитве и избор јеванђелског одељка различити у поређењу са релевантном аколутijом на грчком језику коју је анализирао А. Алмазов.⁴⁷ Упркос томе што је Алмазов претпоставио да је последовање из српско-словенског Требника, које смо претходно навели, плод својеобразне самосталне редакције,⁴⁸ мишљења смо да је за потврду таквог становишта неопходно консултовати још увек недовољно истраже-

⁴⁶ Требник са Правилима светих и преславних апостола и другим делима *Син.* 307 (ГИМ 80370/925) из 1423. године, л. 183r–183v. https://catalog.shm.ru/api/spf/5Twn8e9-ARL_vr5BMoegeJICmQ96pFhUzm6uNH_zbCpMzIhJoDISF0DNsXhIkKn2.data, приступљено 21.06.2023.

⁴⁷ Упореди: А. Алмазова, Томъ II, 160–162; А. Алмазова, Томъ III. Приложєнія, II. Приложєнія ко второму тому, Отдѣлъ I., 35.

⁴⁸ А. Алмазова, Томъ II, 165–166.

но рукописно богослужбено наслеђе на грчком језику из периода XIV–XV столећа.

Други извор, у коме смо пронашли текст *Зайоведне књије* (τὸ ἐνταλτήριον) о произвођењу у службу духовника, јесте *Скраћена синџаїма Маџије Власџара* АСАНУ Стара збирка 51 који је врло вероватно настао у XVI веку, а чији наслов гласи *Различније главињи сѣбрајни. ѿ њного нómoкано̀на. ѿ сѣїенницехъ*.⁴⁹ У првом делу овог рукописног извора садржан је и следећи текст:

„Мѣтѣа юже дають ѣпѣпн дѣо̀внымъ ѿцѣмъ. да прїемлють члѣкы на исповѣданїе:

Смѣренїе наше ѿ блѣтнїи ѣ дѣра даннаго ѣн. ѿ вѣсѣтѣѡ, ѣ жнвотворѣщаго ѣ сѣврѣшеннаго дѣа. вѣзлагѣтѣх тѣбѣ ѣже вѣ сѣїеннѡнѡцѣхъ. чѣтнѣншемъ дѣо̀вникъ ѣмѣ дѣо̀внаго ѿчѣтѣа слѣженїа. дѣлженъ оубо ѣсн вѣселнмъ ѣ тѣхнм лицемъ прїимати. ѣже к тѣбѣ прїходѣщыхъ исповѣдатисѣ. ѣнн ѣдннѣ сѣтѡванъ, ѣлн тѣжестѣнхъ показѡвати ѡбразъ. ѣлн ѡднѣлатисѣ. ѣце ѣ тѣжка бѣтъ ѣмъ сѣгрѣшенїа. Нѣ наїпачѣ слѣкѣи крѡтѣкѣи лицемъ прїизрати на нѣ. ѣ глѣи прнѣлчнтѣлнмн. ѣакоже гѡдѣ ѣсѣтъ кѣннмъ вѣсѣдовати. ѣако да ѣѣже вѣзглѣбннн рѣца ѣхъ ѡкрїѡтъ тн грѣхн. Канонїсати же достѡнѣтъ ѣхъ. ѣ законнѡ испнѣтовати. ѣакоже вѣтѣвнаа ѣ сѣїеннаа прѣкнла вѣцѣлѡтъ. коїмѣждо даати прнлїчноѣ прѣкнлѣ цѣлѣнїе. по мѣрѣ лицѣ ѣ снлѣ. Вѣзати оубѡ ѣлнѣа ѡзѣ дѡїна соутѣ. разрѣшати же ѣлнѣа разрѣшенїю сѣтѣ достѡнна. ѡбѣче крѡмѣ вѣзѣакогѡ прїе тѣа. Непродаемо бѡ ѣсѣтъ вѣтѣвноѣ ѡнѡѣ. подѣлѣт же ѣнѡкы пострнзати малѣгѡ ѡбразѣа ѣ велнѣаїгѡ. сѣзаконнѡ нхъ назнрнїе. снрѣчѣ сѣпрїемннѣѡ. ѣ вѣтѣвнмн мѣтѣамн. ѣхъ ѣ вѣ нѣже сѣїенствѣ санѣ вѣзвѡднїе. тѣакѡ нѣстѣзѡвати дѣлженъ ѣсн. ѣ ѣже ѡннхъ испнѣтовати вѣзѣа ѡпѣсно ѣакѡже ѣпѣлѣскоѣ ѣ прѣкнлноѣ ѣцѣтѣ слѡво. да неѣако рѣдн разлѣнїнїа. ѣлн спѡхнцїенїа нѣѣкоѣгѡ ѡутѣнїтисѣ нечѣтѡ. чнѡжднмъ ѡбѣцѣваѣсѣ тѣбѣ грѣхѡв. По вѣтѣвнѡмѡу рѣцн апѣѡѣ. Сѣгѡ рѣдн вѣсѣтъ Нѣстоѣца зѣповѣданїа кнїга нашѣгѡ смѣренїа. ѣ данна тн ѣсѣтъ вѣ ѡутѣврѣженїе...“⁵⁰

Упечатљивост цитираног извора о постављању свештеномонаха на службу духовног очинства, читује се између осталог и у савету да духовник прима покајнике на исповест веселим и тихим лицем, односно

⁴⁹ *Скраћена синџаїма Маџије Власџара* АСАНУ Сџара збирка 51, л. 1а.

⁵⁰ *Скраћена синџаїма Маџије Власџара* АСАНУ Сџара збирка 51, л. 286–29а.

да им се обраћа слатким и кротким ликом уз привлачне и биране речи како би их побудио да из дубине срца открију своје грехе.

Осим наведеног, на основу једног српскословенског текста исписаног на кожи из XIV века, као и *Избраних слова из Законика свѣтих ѡшаци* намењених за потребу свештеника из српскословенског рукописа ЈАЗУ 707 (сада НАЗУ) с краја XV или из прве половине XVI столећа, могуће је подробније разумети очекивани лик ових свештенослужитеља и њихов приступ онима који се кају, саме одлике исповести, старосну границу за исту и периоде на нивоу године када је била савршавана. Отуда, у првом текстуалном извору садржан је овакав текст:

„Аѣпо ѡстѣ ѡтѣцемь (доуховнимь) чѣда любити, милоуѣдомъ быти, кротѣкомъ, смѣреномъ, ѡчитѣльномъ, не ѡтеготѣеще чѣдъ своихъ или богатѣства ради или ѡбраманѣ се сама ради или дара зрѣще то ни зѣло ѡслабити и попоуститише ѡстаѡу еже ѡуставитише свѣтын ѡтѣци, нѣ размотренниемъ творитѣ, видѣн чловѣкоу немощь и ѡтѣ себе самого. Писано (ѡ) ѡстѣ: прѣплъниень корабль погрѣзнетѣ а празднѣ заточитѣ се. а въ вѣрѣмѣ плънь пловетѣ до вѣрѣ. Тако и мы братиѣ аще чѣда своѣа тежѣкими заповѣдми ѡдрѡучимъ, то пачѣ ѡтпадоутѣ и погыбноутѣ. Погыбнетѣ братѣ твои неразоумни въ твоѣмъ разоумѣ, за негоже ѡмрѣтѣ христѡѡ. Нѣ пачѣ испрѣѣа ѡко мѣлѣкомъ нанѣан его ѡко младѣнца неразоумна рекше божѣствьнымъ поѡученниемъ, ѡко да приндетѣ въ разоумъ въ истинѣноу въѣроу.

Аѣпо ѡстѣ чѣдомъ послоушликомъ быти и трѣпѣликомъ, ѡкоже пишеть : Аще кто хѡщеть испѡвѣдати грѣхы своѣ, съ слѣзами да испѡвѣстѣ, ѡко слѣзы смѣренниѣ соутѣ. Покланѣюще се ѡтѣцоу достѡитѣ да въ слоужбѣ молит се ѡ насъ. слѣзы ѡ великихъ грѣхъ ѡмывають. И молити се богоу анѡуѣргниѡ поѡще, избавитѣ ѡ нѣхъ .л. анѡуѣргинъ за. д. мѣсеце, н. к. анѡуѣргинъ за. н. мѣсець, (а) за. в. мѣсець .л. анѡуѣргинъ. И могоутѣ слоужбеници избавити ѡтѣ грѣхъ, аще хѡтѣтѣ, кающихъ се добрѣ и прилежно...

Братиѣ, дрѣжимъ заповѣди господниѣ, да не ѡбнимъ се непѡтѣбни. Се же въждѣ ѡтѣче, ѡко доухѡвному чѣдоу подобѣетѣ на. г. чѣсти раздѣлитѣ грѣхы : прѣвоу чѣстѣ на прѣмноѡстѣиваго бога, .в. чѣстѣ на себе, .г. чѣстѣ на испѡвѣдника. Прѡтикоу сѣлѣ дати заповѣди чловѣкоу да ѡнъ добрѣ спасѣмъ се. Дѣлѣжнѣ ѡстѣ ѡко врачѣ хѣтѣрь възыскати канѡнъ испѡвѣдавѣшому се и расмо-

трькѣ даати заповѣдь, да друугъ друуга теготы носимъ и тако сѣрьшимъ заповѣди христовы.“⁵¹

После савета упућених духовницима о избегавању обременивања покајника са тежом епитимијом, особито се издваја поука да ако неко хоће да исповеда своје грехе, то чини са сузама јер су оне пројава смирења, будући да исте омивају велике грехове, као и да се духовни отац усрдно моли за покајнике, пре свега на Литургији.

Наредни извор, који је настао крајем XV или током прве половине XVI столећа, доноси још неколико драгоцених података о улози духовника у светотајинском животу наше помесне Цркве. С тим у вези, текст вели:

„И прько да соу създане свѣте трапезе по всехъ црьквахъ великихъ и малихъ и да соу ѿсвещен’не и оу нихъ моци свѣте да се поставе : такон да литоургисоую, ннако никако. И крьстнилице да се оучине по црьквахъ, да се крьцаю дѣтца. И да се поставляю протопопе и доуховници добри чловѣци и поповомъ да соу доуховници да исправляють попове и люди ѿ всехъ доуховнихъ вещьхъ. И да ѿсвещая црькве протопопе с доуховници свѣтителемъ благословеніемъ (drugi rkp. dodaje: а безъ благословенія никакоже)...

И да се исповѣдоуютъ люди ѿтъ .ѿ. летъ дваци оу годишоу, сирнон недѣли и ѿ филиповоу дне; кто ли се не исповеда, да се не причеца и (ѿтъ) црь[к]ке да се ѿтлоучи. Попове конхъ не благослови свѣтитель, да не соу доуховници, ни да им се исповѣдоуютъ. И попове да помазоу дѣтце мироу великимъ ; ако ли соу и стари а не мирогани, да ихъ мироган доуховници... И да си имаю протопопе съ доуховници и с попови крьщение и законъ (и б’се потреби) цю им’ трѣбоуе да крьсте и оуче люди... И попови да си соу доуховници сваки оу своен инорин а оу друугон пределн да не сежоу.“⁵²

Очигледно је да изложена садржина недвосмислено указује на тадашње дужности духовника, одређује старосну границу од дванаест

⁵¹ Vatroslav Jagić, „Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovinskih rukopisa. Sitna građa za crkveno pravo. 4. Заповѣди и ѱтавь стѣхъ ѿѿъ .тѣи.“, *Starine VI* (Zagreb: JAZU, 1874): 129. 130–131.

⁵² Vatroslav Jagić, „Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovinskih rukopisa. Sitna građa za crkveno pravo. 3. Словеса изъбранна ѿтъ законника стѣхъ ѿѿъ на потребиъ поповомъ и въсемъ лѣдемъ по законѣ свѣтаго црьковнаго оуѿтава“, *Starine VI* (Zagreb: JAZU, 1874): 125. 126. 127.

година када православни хришћани почињу да се исповедају, али и да исповест бива два пута годишње – у Недељу сиропусну и на дан спомена Светог апостола Филипа (уочи Божићног поста). Исто тако, истиче се непобитна важност епископовог благослова за ступање у службу духовног очинства, те да сваки духовник не преступа границе парохije за коју су надлежни други духовници.

У складу са предоченим чињеницама, могуће је констатовати да су спровођење 11. члана Душановог законика, као и рецепција истог били по свему судећи неупитни на просторима под духовним старањем Пећке патријаршије засигурно током периода од најмање стотину година. Истовремено, не треба заборавити да и 2. члан Законика такође помиње духовнике као личности које, уколико епископи нису у могућности да благосиљају женидбе како припадника властеле, тако и осталих друштвених слојева Царства, могу то чинити јер су бирани и постављани од архијереја.⁵³ Мишљења смо да је ова регулатива била формулисана у циљу учрквењења брачних заједница, будући да је склапање брака по благослову и сходно вољи епископа одувек имало у Православној Цркви недвосмислену евхаристијску конотацију.⁵⁴ Поврх свега, врло је вероватно да су будући брачници били најпре исповедани од стране епископа или духовника непосредно пре ступања у свету тајну брака, те ако би били достојни причешћа онда су у погодном време венчавани и причешћивани на Светој Литургији, или пак у оквиру аколутije тајне брака Пређеосвећеним даровима.⁵⁵

Закључак

Законодавно уређење Душановог царства средином XIV столећа подразумевало је, између осталог, литургијско и црквено-правно унапређење живота и мисије Православне Цркве на просторима дотичне државе. Смештање у правне оквире службе духовника у члановима 11. и 2. Душановог законика, имало је за циљ несметано светотајинско из-

⁵³ Душанов законик, приредио Ђорђе Бубало, 75. 149.

⁵⁴ О томе видети подробноје: Н. Милошевић, *У Духу и истини. Литургијско-канонске теме*, 27–31.

⁵⁵ О савршавању свете тајне брака у Православној Цркви најпре у оквиру божанствене Евхаристије, те потом у склопу нарочитог светотајинског последовања када су младенци, ако су били достојни, причешћивани Пређеосвећеним даровима, или су пак у супротном само испијали из такозване заједничке чаше, видети опширније: Не-над Милошевић, *Молићвослов. Историјско-шелејургијски развој последовања парохијској тајни* (Београд: Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2012), 90–103.

грађивање Цркве Божије, то јест пружање потпоре епископима који нису били у физичкој могућности да исповедају васколики народ Божији и у целости савршавају власт суда, али и исказивање пастирске бриге и вођење рачуна о духовном животу хришћана.

За службу духовника су, после обнављања исте у Православној Цркви у XII веку, били бирани и рукопроизвођени, према нашем скромном мишљењу, првенствено свештеномонаси. Сходно консултованим рукописним изворима, аколутија ступања у службу духовника, у време XIV–XV столећа, подразумевала је једну молитву и одговарајућу еванђелску перикопу уз потоње проширење овога чина и неизоставно предавање од епископа *Заповедне књије* или писменог пуномоћја (*τὸ ἐνταλτήριον*) у руке новопостављеног духовника. Сами лик онога ко је примао помисли и грехове кајућих се хришћана, потом његов приступ на почетку и током периода епитимије, као и време, улога и учесталост свете тајне исповести и покајања у црквеном животу, обликовани су благодарећи не само текстовима различитих редакција *Скраћене синџаице Маџије Власџара*, већ и бројним требницима са епитимијним номоканонима и исповедним уставима.

* * *

Библиографија

Извори:

Ἀναστασίου Σιναΐτου. „Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων ἐκ διαφόρων προσώπων.“ *Ἐρώτησις Σ΄*. Καλὸν ἐστὶν ἄρα τὸ ἐξομολογεῖσθαι τὰ ἀμαρτήματα ἡμῶν πνευματικοῖς ἀνδράσιν (10). PG 89, 369D–382C.

Душанов законик. Приредио Ђорђе Бубало. Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник, 2010.

Законик Сѣефана Душана цара срѣскої 1349. и 1354. На ново издао и објаснио Стојан Новаковић. Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 1898.

Ἰωάννου Χρισοστόμου. *Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον...* Ἐλέχθη δὲ πρὸ πέντε ἡμερῶν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως. Λόγος ἕκτος, PG 48, 747–756.

Jagić, Vatroslav. „Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa. Sitna građa za crkveno pravo. 3. Гловеса изъбранна вътъ законника сѣѣхъ ѡцѣ на по-трѣбѣхъ поповомъ и въсемъ лѣдемъ по законѣ свѣтаго црьковнаго оуставѣ“. *Starine VI* (Zagreb: JAZU, 1874): 125–127.

Jagić, Vatroslav. „Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa. Sitna građa za crkveno pravo. 4. Заповѣди и устави сѣѣхъ ѡцѣ .тѣи“. *Starine VI* (Zagreb: JAZU, 1874): 127–131.

- Маїија Власїар Синїаїма. Са српскословенског језика превела Т. Суботин-Голубовић. Ур. Коста Чавошки. Извори српског права XVIII. Београд: САНУ, Одељење друштвених наука, 2013.
- Маїије Власїара Синїаїмаї. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила. Словенски превод времена Душанова. Издао Стојан Новаковић. Београд: Српска краљевска академија, Државна штампарија Краљевине Србије, 1907.
- Ματθαίου Βλάσταρη. *Σύνταγμα κατὰ στοιχείον...* Ἀρχὴ τοῦ Ε στοιχείου. Κεφ. ΛΑ'. „Περὶ ἱερέων πνευματικῶν.“ PG 144, 1320BD.
- Ματθαίου Βλάσταρη. *Σύνταγμα κατὰ στοιχείον...* Ἀρχὴ τοῦ Μ στοιχείου. Κεφ. Θ'. „Ὅτι τῶν μετανοούντων τοὺς λογισμοὺς δέχεσθαι, καὶ λύειν καὶ δεσμεῖν τὰ ἡμαρτημένα, τοῖς ἐπισκόποις ἐδόθη, κατ' ἐπιτροπὴν δὲ τούτων καὶ τοῖς πρεσβυτέροις.“ PG 145, 25D–28AB.
- „Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κεφάλαια περὶ διαφορῶν ὑποθέσεων.“
Y: Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta (iussu Pii IX. Pont. Max. curante I. B. Pitra S. B. E. Card.). Tom. II: A VI ad IX Saeculum, 320–327. Romae: MDCCCLXVIII.
- Светїо Писмо Сїаροїа и Новоїа Заветїа. Београд: Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, 2010.
- Светиїени канони Цркве. Превод са грчког и словенског Епископа Атанасија умировљеног Херцеговачког. Београд: Интерклима графика Врњци, 2005.
- Скраћена синїаїма Маїије Власїара АСАНУ Сїара збирка 51.
- Соловјев, Александар В. Законик цара Сїефана Душана 1349. и 1354. їогине. Београд: САНУ, 1980.
- Συμεῶν Θεσσαλονίκης. „Περὶ τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν“, *Διάλογος...*, Κεφ. ΣΜΘ'. „Ὅτι οὐδὲ ἰδιώτας μοναχοὺς χρὴ καθιστᾶν πνευματικούς“, PG 155, 468AB.
- Συμεῶν Θεσσαλονίκης. „Περὶ τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν“, *Διάλογος...*, Κεφ. ΣΝ'. „Διατὶ ἔνταλμα δίδεται“, PG 155, 468BCD–469A.
- Σωκράτους Σχολαστικοῦ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Τόμος Πέμπτος, Κεφ. ΙΘ', PG 67, 613A–620A.
- Требник са Правилима светих и преславних апостола и другим делима *Син. 307* (ГИМ 80370/925) из 1423. године. https://catalog.shm.ru/api/spf/5Twn8e9-ARl_vr5BMoegeJICmQ96pFhUzm6uNH_zbCpMzIhJoDlSF0DNsXhIkKn2.data. Приступљено 21.06.2023.
- Hippolyte de Rome. *La Tradition Apostolique*. texte latin, introduction, traduction et notes de Dom B. Botte. Sources chrétiennes 11. Paris: Cerf, 1968.
- „Constitutiones Apostolicae.“ *Y Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta (iussu Pii IX. Pont. Max. curante I. B. Pitra S. B. E. Card.).* Tom. I: A Primo P. C. N. Ad VI Saeculum, 111–422. Romae: MDCCCLXIV.
- Θεοδώρου Στουδίτου. *ὑποτύπωσις*, PG 99, 1704B–1720B.
- Θεοδώρου Στουδίτου. *Περὶ ἐξαγορεύσεως καὶ τῶν ταύτης διαλύσεων κανόνες ἐκτεθέντες παρ' αὐτοῦ (1)*, PG 99, 1721A–1729C.

Литература:

- Алмазова, А. *Тайная исповѣдь в Православной восточной Церкви: Опытъ внѣшней исторіи*. т. 1–3. Одесса, 1894.
- Арранц, Михаил. *Избранные сочинения по литургике. Том II. Таинства Византийской Традиции*. Рим–Москва: Папский Восточный Институт, Институт Философии, Теологии и Истории св. Фомы, 2003.
- Бодин, Вуксан. „Опросна писма пећких патријарха“. *Балканика XXII* (1991): 259–270.
- Бодин, Вуксан. „Покајање и исповед код Срба у религиозној литератури и графици XVIII века“. *Зборник Филозофској факултету XVII* (1991): 241–272.
- Bojanin, Stanoje. “The Byzantine Penitential Nomocanon in the Serbian and South Slavic Early Modern Printed and Manuscript Book.” У *Byzanz und das Abendland VII. Studia Byzantino-Occidentalia*, Antiquitas • Byzantium • Renascentia XLII. Herausgegeben von Zoltán Farkas, László Horváth, Tamás Mészáros, 31–49. Budapest: ELTE Eötvös-József-Collegium, 2021.
- Бојанин, Станоје. „Чин исповести у јужнословенским рукописним књигама од почетка XIII до почетка XVI века“. У *Гласови и слике: облици комуникације на средњовековном Балкану: (IV-XVI век)*, ур. Станоје Бојанин, Љубомир Милановић, Милош Цветковић, 533–571. Београд: Византолошки институт САНУ, 2020.
- Бојанин, Станоје. „Епитимијни номоканон Горажданског молитвеника (1523) у свету штампане и рукописне књиге“. *Црквене студије* 15 (2018): 181–203.
- Бојанин, Станоје. „Ћирило-методијевска традиција у покајничким књигама српске редакције (XIV–XVII век)“. У *Свети Ћирило и Методије и словенско њисано наслеђе (863–2013)*, ур. Јованка Радић, Виктор Савић. Старословенско и српско наслеђе 1 / Palaeoslavica et Serbica antiqua I, 79–101. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014.
- Бојанин, Станоје. „Језик претње у средњовековним покајничким књигама“. У *Теолитивистичка проучавања словенских језика*, ур. Јасмина Грковић-Мејџор, Ксенија Кончаревић, 333–356. Београд: САНУ, 2013.
- Бојанин, Станоје. „Пенитенцијални састави у дечанским требницима № 68 и № 69.“ У *Дечани у светлу археографских истраживања*, ур. Татјана Суботин-Голубовић, 163–181. Београд: Народна библиотека Србије, 2012.
- Бојанин, Станоје. „Парохијска заједница у огледалу српских пенитенцијалних зборника“. У *Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора*, ур. Сима Ћирковић, Коста Чавошки. Извори српског права XVI, 261–283. Београд: САНУ, 2009.
- Бубало, Ђорђе. „Оглед из историје текста Душановог законика. Рукописно окружење“. *ЗРВИ* L (2013): 725–740.

- Вукашиновић, Владимир. *Српска барокна теологија: библијско и свештештвенско догматско учење у Карловачкој митрополији XVIII века*. Друго исправљено издање. Београд – Врњци: Православни богословски факултет Универзитета у Београду — Институт за литургику и историју уметности, 2017.
- Вукашиновић, Владимир. „Руски и малоруски утицаји на литургијски живот Карловачке митрополије у XVIII столећу“. *Саборност* 4 (2010): 163–208.
- Πάγκου, Θεόδωρος Ε.. „Η εξομολόγηση: τὸ μυστήριον τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος.“ У *Θεολογία καὶ σύγχρονη ἐκκλησιαστικὴ ζωή*, ур. Прот. Ἀθανάσιος Γκίκας, Μιλτιάδης Βάντσος, Κωνσταντῖνος Π. Κωτισιόπουλος, Θεόδωρος Ε. Πάγκου, Δημήτριος Νικολακάκης, Γεώργιος Χ. Γκαβαρδίνας, 575–595. Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Μυγδονία, 2014.
- Грујић, Радослав М. *Средњевековно српско парохијско свештвенство*. Скопље: Штампарија и књиговезница „Стара Србија“, 1923.
- Деврња, Зоран. „Покајање у канонском предању Цркве и савремена црквено-судска пракса“. У *Покајање, прашицање и спасавање у савременој (постмодерној) култури*. Испиунило се време и приближило се Царство Божије; покајаше се и верујше у Јеванђеље (Мк 1, 15). Зборник радова са научног богословског скупа поводом прославе два века оснивања манастира Покајница (манастир Покајница, 21. мај 2018. године), ур. Златко Матић, 143–156. Београд, Пожаревац: Институт за Систематско богословље ПБФ УБ. Одбор за просвету и културу ЕПБ, 2018.
- Joseph, Vinson. *Reserved Sins According to the CCEO and “latae Sententiae” Censures According to the CIC in Relation to the Sacrament of Penance: A Comparative Juridical and Pastoral Analysis* (A Dissertation Submitted to the Chair of Canon Law in the Faculty of Theology at the University of Fribourg for Obtaining the Degree of Doctorate, Fribourg/Freiburg – 1700, Switzerland 2015). <https://folia.unifr.ch/unifr/documents/304577>. Приступљено 22. јула 2023. године.
- Kizenko, Nadieszda. *Good for the Souls: A History of Confession in the Russian Empire*. New York: Oxford University Press, 2021.
- Корогодина, М. В. „Греческие и русские покаянные тексты: вопросники, поновления и епитимийники“. У V *Международная богословская конференция Русской Православной Церкви „Православное учение о церковных Таинствах“ (Москва, 13–16 ноября 2007 г.)*, Том III, 227–233. Москва: Синодальная библейско-богословская комиссия, 2009.
- Корогодина, М. В. *Исповедь в России в XIV–XIX веках: Исследование и тексты*. Санкт-Петербург: Российская Академия наук, Институт русской литературы — Пушкинский Дом, 2006.
- Матић, Златко. „Света тајна (сакрамент) исповести и покајања у Римокатоличкој Цркви: од Тридентског до Другог ватиканског концила (и назад?)“. У *Покајање, прашицање и спасавање у савременој (постмодерној) култури*. Испиунило се време и приближило се Царство Божије; покајаше се и верујше у Јеванђеље (Мк 1, 15), 189–205.

- Милошевић, Ненад. *Молишвостов. Историјско-шелешуртијски развој последовања парохіјској шийика*. Београд: Универзитет у Београду. Православни богословски факултет. Институт за теолошка истраживања, 2012.
- Милошевић, Ненад. „Света тајна исповести и покајања у теорији и пракси“. У *У Духу и истини. Литургијско-канонске шеме*, 16–26. Београд: Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2011.
- Mitrea, Mihail. “Spiritual Guidance in Ninth-Century Byzantium: The Letters of Theodore the Stoudite to Eirene the Patrician (with an English translation jointly prepared).” *Annual of Medieval Studies at CEU* 21 (2015): 151–176.
- Parenti, Stefano. “Confessione, penitenza e perdono nelle chiese orientali.” *Rivista Liturgica*, Quinta serie, anno CIV fascicolo 4 (ottobre-dicembre 2017): 111–141.
- Пентковский Алексей. „Покаянная практика христианской Церкви во второй половине первого тысячелетия по Р. Х.“ У *V Международная богословская конференция Русской Православной Церкви „Православное учение о церковных Таинствах“ (Москва, 13–16 ноября 2007 г.)*, Том III, 203–215. Москва: Синодальная библейско-богословская комиссия, 2009.
- Поповић, Мирослав. „Монашки редови и духовност на Западу у 12. и 13. веку“. *Теолошки погледи* XLI, број 1 (2008): 133–163.
- Σκαλτσή, Παναγιώτης Ι. „Ιστορική εξέλιξη τῆς Ἀκολουθίας εἰς ἐξομολογούμενον.“ У *Λειτουργικές μελέτες II*, 385–454. Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, 2009.
- Смирнов, С. И. „Исповедь и покаяние в древних монастырях Востока“. *Богословский вестник*, Т. 1, бр. 2 (1905): 371–400.
- Смирнов, С. И. „Исповедь и покаяние в древних монастырях Востока: Старческая исповедь“. *Богословский вестник*, Т. 1, бр. 3 (1905): 453–480.
- Смирнов, С. И. „Исповедь мирян перед старцами: Служение миру древнего монашества“. *Богословский вестник*, Т. 3, бр. 9 (1905): 1–38.
- Смирнов, С. И. „Кто совершал таинство покаяния в Древней Церкви?“. *Богословский вестник*, Т. 1, бр. 3 (1906): 469–502.
- Смирнов, С. И. „Кто совершал таинство покаяния в Древней Церкви?“. *Богословский вестник*, Т. 2, бр. 5 (1906): 1–33.
- Στεφανίδης, Κωνσταντῖνος. *Ἡ πνευματική καθοδήγηση τῶν μοναχῶν στήν ἐμπειρία καί τά κείμενα τοῦ ὁσίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτη. Διδακτορική διατριβή πού ὑποβλήθηκε στοῦ Τμήμα Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, 2017.
- Убипариповић, Србољуб. „Света тајна исповести и покајања и обнова литургијског живота у Православној Цркви: извесне недоумице и актуелни изазови“. У *Покајање, прашишање и спавање у савременој (посмодерној) култури. Истинуло се време и приближило се Царство Божије; покајше се и верујше у Јеванђеље (Мк 1, 15)*, 121–140.

Wagner, Georg. „Покаянная дисциплина в Восточной традиции“. У М. Арранц, *Избранные сочинения по литургике. Том II. Таинства Византийской Традиции*, 202–211.

Примљено: 24. 7. 2023.

Одобрено: 6. 9. 2023.

THE MINISTRY OF A CONFESSOR IN ARTICLE 11 OF DUŠAN'S LAW CODE: A SACRAMENTAL AND THEOLOGICAL PERSPECTIVE

Presbyter Srboljub D. Ubiparipović

Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

Summary: In this paper it has been researched and analyzed the ministry of a confessor, which had been defined by article 11 of Dušan's Law Code. After the reconsideration of origin and development of this ministry in the Eastern Orthodox Church, the author deals with different aspects of ministry of confessor in the Patriarchate of Peć according to the written liturgical and Canon-Law's sources from the period of XIV–XVI centuries. Therefore, he constructs strong hypotheses concerning, from the one side, development of the rite for cherotonia of confessor in the Patriarchate of Peć. From the other side, the author reveals the personality and some certain sacramental actions of those who, by the blessing and approval of diocesan bishop, were being receiving the thoughts and sins of the Penitent Orthodox Christians.

Key words: Bishop, Holy Sacrament of Confession and Repentance, Confessor, Orthodox Church, Dušan's Law Code.

ШКОЛОВАЊЕ И РАД ЕПИСКОПА ЛАВРЕНТИЈА (ТРИФУНОВИЋА) У ПРОСВЕТНИМ ИНСТИТУЦИЈАМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Милош Мишковић*
Православни
богословски факултет
Универзитета у Београду

Апстракт: Овај рад описује школовање и рад Епископа Лаврентија у просветним институцијама Српске Православне Цркве, у раздобљу од 1952. до 1967. године. Анализирана је архивска грађа Светог Архијерејског Синода, Богословије Светог Саве у Београду, Православне богословске факултета Универзитета у Београду, Богословије Светог Три Јерарха у манастиру Крка, те манастира Крка. Циљ овог истраживања јесте да се на основу архивске грађе прикаже педагошка и манастирска делатност Епископа Лаврентија, као и његов допринос Цркви – у периоду који овај рад обрађује.

Кључне речи: Епископ Лаврентије (Трифуновић), Богословија Светог Саве у Београду, Богословија Светог Три Јерарха у манастиру Крка, Православни богословски факултет Универзитета у Београду.

Увод

Блаженопочивши Епископ шабачки Лаврентије (1935–2022) истакао се мисионарском и издавачком делатношћу у епархијама Српске Православне Цркве, како у отаџбини тако и у дијаспори. Овај рад обрађује период до његовог избора за викарног Епископа моравичког 1967. године: живот до уписа у Богословију, школовање, рад у просветним институцијама СПЦ, те свештеничку службу у Купресу и на парохијама које су припадале манастиру Крка.

За истраживање је било потребно да се анализирају списи из следећих архива: Светог Архијерејског Синода, Православног богослов-

* milosmiskovic94@gmail.com.

ског факултета, богословија у Београду и у манастиру Крка, те архив манастира Крка; а уз њих и књиге које је написао Епископ Лаврентије.

Циљ истраживања је да се – првенствено на основу архивске грађе – систематизује делатност Епископа Лаврентија у овом периоду, као и да се истакне његов допринос Цркви на пољу педагошке и пастирске делатности.

1. Детињство Епископа Лаврентија и школовање до уписа у богословију

Епископ Лаврентије (мирско име Живко) рођен је 15. јануара 1935. године,¹ од оца Драгутина и мајке Обреније (девојачко Се-

¹ У вези са датумом рођења постоји колизија између званичних докумената и сведочанства Епископа Лаврентија. Наиме, Епископ Лаврентије сведочи да је рођен на празник Светог Саве – 27. јануара 1935. године. Његова мајка је била родила близанце: Живка и Саву. Живку су дали то име јер су се пре њих двојице рађала само женска деца, а његовом брату – Саво, у част празника. Епископ Лаврентије (Трифунковић), *Тријови у њеску* (Љубовија: Манастир Соко, 2007), 9. Датум 27. јануар као дан рођења Епископа Лаврентија наводи и Милан Д. Јанковић у својој књизи о Епископу Лаврентију: Милан Д. Јанковић, *Владика Лаврентије – њод крстином љубави и служења* (Љубовија: Манастир Соко, 2007), 11. Међутим, у званичним документима не стоји 27. јануар као датум рођења, него 15. јануар. Сада ћемо навести документе из пет архива – Светог Архијерејског Синода, Богословије Светог Саве у Београду, Православног богословског факултета у Београду, Богословије Света Три Јерарха у манастиру Крка и манастира Крка – који доказују да је Епископ Лаврентије рођен 15. јануара.

1) Архив Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве (у даљем тексту: Архив САС): Архив САС, фасцикла број 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, Персонални лист службеника Богословије Светог Саве; Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, Препис војне књижице. Препис су према оригиналу сравнили јерођакон Николај Мрђа, суплент, и Тасо Аризановић, а ректор Богословије архимандрит Јован Велимировић оверио је документ својим потписом и печатом Богословије. Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, Извод из матичне књиге рођених – препис, стр. 131, текући број 33. Упис у матичну књигу рођених био је извршен 30. марта 1950. године, а пријавилац је био Драгутин Трифунковић, отац Епископа Лаврентија. У фасцикли постоје два преписа: један су сравнили Бранко Цисарж и Стеван Боца, наставници богословије, а други – јерођакон Николај Мрђа, суплент богословије, и Тасо Аризановић. Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, Сведочанство о нижем течајном испиту, уписница бр. 28 (то је сведочанство о положеном течајном испиту после завршеног VII разреда, тј. III разреда гимназије према тадашњем систему школовања). Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, Предлог Епископа далматинског Г. Стефана да синђел Лаврентије буде изабран за епископа. Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, Сведочанство о стручном богословском испиту (богословском испиту зрелости), бр. дипломе 630, од 23. јуна 1958. године.

кулић), у селу Богоштица, у рађевском срезу (данас општина Крупањ). Крстио га је свештеник Владо Зечевић,² који је после Другог

2) Архив Богословије Светог Саве (у даљем тексту Архив БСС): Архив БСС, Службенички досије јерођакона Лаврентија (Трифуновића) – економа Богословије, Извод из матичне књиге рођених – препис, стр. 131, текући број 33. Препис су према оригиналу сравнили: јерођакон Николај Мрђа, суплент, и Тасо Аризановић, а ректор Богословије архимандрит Јован Велимировић оверио је документ својим потписом и печатом Богословије. Постоји још један препис из Матичне књиге рођених, истоветан ономе који постоји у архиви Синода, а њега су према оригиналу сравнили наставници Богословије: Стеван Боца и Бранко Цисарж. Архив БСС, Службенички досије јерођакона Лаврентија (Трифуновића) – економа Богословије, Препис војне књижице. Препис су према оригиналу сравнили: јерођакон Николај Мрђа, суплент, и Тасо Аризановић, а ректор Богословије архимандрит Јован Велимировић је својим потписом и печатом Богословије оверио документ. Архив БСС, Уписница ученика школске 1952/1953. године, Уписница ученика I разреда – Уписница бр. 52 – Трифуновић (Драгутина) Живко; у овој уписници се као датум рођења наводи 15. јануар 1935. године и тај датум се налази у уписницама Живка Трифуновића у сваки разред Богословије.

3) Архив Православног богословског факултета Универзитета (у даљем тексту Архив ПБФ): Архив ПБФ, Трифуновић (Драгутина) Лаврентије – Живко (студентски досије), Диплома Богословског факултета, бр. 397 од 15. јуна 1966. године. Један број пријавних листова приликом уписа у семестре има као датум рођења 15. јануар 1935. године. Међутим, неколико пријавних листова има другачији датум рођења, 1. јануар 1935. године: Архив ПБФ, Трифуновић (Драгутина) Лаврентије – Живко (студентски досије), Пријавни лист – летњи (II) семестар 1958/1959; Пријавни лист – IV семестар 1959/1960. године; Пријавни лист – IV семестар 1961/1962. године; Пријавни лист – V семестар 1962/1963. године; Пријавни лист – VI семестар 1962/1963. године; Пријавни лист – зимски семестар 1964/1965. године.

4) Архив Богословије Света Три Јерарха у манастиру Крка (у даљем тексту: Архив БМК), Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића, бр. 03–226 од 22. октобра 1966. године – Решење Комуналног завода за социјално осигурање у Шибенику о висини доприноса за социјално осигурање. У том решењу наводи се податак да је осигураник Лаврентије Трифуновић рођен 15. јануара 1935. године.

5) Архив манастира Крка (у даљем тексту: Архив МК), фасцикла број 191 – Јеромонах Лаврентије Трифуновић (парохијски извештаји), Е. бр. сл. / 67 од 31. маја 1967. године – Писмо Епископа далматинског Стефана Светом Архијерејском Сабору, у ком предлаже да се синђел Лаврентије Трифуновић изабере за епископа. У том писму он наводи да је синђел Лаврентије рођен 15. јануара (додуше, у години рођења направљена је штампарска грешка и наведено је да је он рођен 1967. године).

Иако Епископ Лаврентије као свој датум рођења наводи 27. јануар 1935. године, празник Светог Саве, документа о Епископу Лаврентију која се налазе у архивама пет институција као датум рођења наводе 15. јануар 1935. године (са поменом да неколико пријавних листова приликом уписа у семестре као датум рођења бележи и 1. јануар); то нас је навело да предност дамо званичним документима и да у тексту као датум рођења Епископа Лаврентија ставимо 15. јануар 1935. године.

² У архиви горенаведених институција не постоји крштеница Епископа Лаврентија. Сведочанство о томе да га је крстио свештеник Владо Зечевић, који је после Другог светског рата заузимао високе дужности у Југославији, оставио је Епископ Лаврентије.

светског рата био министар унутрашњих послова ФНРЈ, министар грађевина у НР Србији, као и високи функционер у Савезном већу и у Савезној скупштини, те члан Савезног извршног већа.

Седми разред основне школе (односно трећи разред гимназије) са полагањем нижег течајног испита Живко је завршио у Крупњу школске 1949/1950. године; нижи течајни испит полагао је у периоду од 10. до 15. јуна 1950. године.³ Након школовања у Крупњу Живко је уписао IV разред Државне реалне гимназије „Вук Караџић“, школске 1950/1951. године.⁴

2. Школовање у богословији, служење војног рока и монашење

Епископ Лаврентије сведочи да до V разреда гимназије није знао да постоји богословија, већ да је за то сазнао од друга чији је брат био богослов. У Живку се појавила неописива жеља да упише ту школу, али је од надлежног свештеника чуо да су сва слободна места била попуњена. Архијерејски намесник му је рекао да Епархија шабачко-ваљевска има више кандидата него слободних места, но обећао је да ће питати друге епархије да ли имају слободно место. Кроз неколико дана архијерејски намесник је добио позитиван одговор из Епархије сремске. Епископ сремски Никанор обећао је да ће га примити као свог кандидата, с тим да пријемни испит положи у Шапцу. Живко је успешно положио пријемни испит и саопштили су му да је примљен у Богословију Светог Саве у манастиру Раковици, те да треба да се јави у Богословију 1. септембра.⁵

Да би их мајка распознавала, свештеник Владо је Живку ставио око руке плави конач, а његовом брату црвени. Епископ Лаврентије (Трифунковић), *Трајкови у њеску*, 9.

³ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, Сведочанство о нижем течајном испиту – Уписница бр. 28. Милан Јанковић наводи да је Епископ Лаврентије завршио основну школу у родном месту, а пет разреда гимназије у Лозници. Јанковић, *Владика Лаврентије*, 11.

⁴ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, Сведочанство о нижем течајном испиту – Уписница бр. 28. Дел. број 1284/108 од 4. септембра 1950. године. Податак да је Живко Трифунковић уписао IV разред гимназије у Лозници налази се на овом сведочанству, на првој страни, у горњем десном углу. Тај податак је у ствари печат, у оквиру чијег отиска су на празним местима унети одговарајући подаци, које је својим потписом потврдио заменик директора гимназије.

⁵ Епископ Лаврентије (Трифунковић), *Трајкови у њеску*, 15–16.

Живко је уписао Богословију Светог Саве школске 1952/1953. године.⁶ У току школовања, тачније у IV разреду богословије, почетком 1955. године, био је позван на одслужење војног рока.⁷ Војни рок је служио од 13. априла 1955. до 25. марта 1957. године, у роду пешадија.⁸ Епископ Лаврентије наводи да је у војску био позван заједно са другом из богословије, Мирославом Стриком, и да су били упућени у исту јединицу – пешадија при ваздухопловству у Скопљу.⁹

Након одслужења војног рока Живко Трифуновић је уписао V разред Богословије Светог Саве, школске 1957/1958. године.¹⁰ Тај разред је завршио школске 1957/1958. године са одличним успехом, а богословски испит зрелости полагао је у периоду од 10. до 21. јуна 1958. године.¹¹

Након завршетка богословије Живко Трифуновић је хтео да испуни вишегодишњу жељу, да се замонаши. У вези са тим обратио се писаним путем свом надлежном Епископу Макарију.¹² Епископ Макарије му је одговорио на писмо, честитао на одлуци да прими монашки чин и написао Живку да дође 31. јула увече, с тим да наредног дана оде у Нови Сад да узме меру за мантију, како би она била готова до празника Свете мајке Ангелине у манастиру Крушедолу. Позвао је и Живкову мајку да дође да види свечаност монашења, које ће се одржати уочи

⁶ Архив БСС, Уписница ученика школске 1952/1953. године, Уписница ученика I разреда, Уписница бр. 52 – Трифуновић (Драгутина) Живко. У напомени стоји податак о претходном школовању Живка Трифуновића: да је завршио два разреда гимназије у Лозници.

⁷ Архив БСС, Уписница ученика школске 1954/1955. године, Уписница ученика IV разреда, Уписница бр. 37 – Трифуновић (Драгутина) Живко. Живко је био позван на одслужење војног рока у току II полугодишта IV разреда. У напомени стоји податак да је одлуком Светог Архијерејског Синода Син. бр. 561 / рег. 136 од 8. III 1955. године ученику признат разред без оцена из II полугодишта.

Епископ Лаврентије наводи податак да је био позван у војску у V разреду богословије. Епископ Лаврентије (Трифуновић), *Трајови у ђеску*, 16.

⁸ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, Препис војне књижице. Препис су према оригиналу сравнили: јерођакон Николај Мрђа, суплент, и Тасо Аризановић, а ректор Богословије архимандрит Јован Велимировић оверио је документ својим потписом и печатом Богословије. Архив БСС, Службенички досије јерођакона Лаврентија (Трифуновића) – економа Богословије, Препис војне књижице. Препис су према оригиналу сравнили: јерођакон Николај Мрђа, суплент, и Тасо Аризановић, а ректор Богословије архимандрит Јован Велимировић оверио је документ својим потписом и печатом Богословије.

⁹ Епископ Лаврентије (Трифуновић), *Трајови у ђеску*, 22. О свом служењу војске Епископ Лаврентије говори од 22. до 24. стране; наслов тог поглавља је „Дуг отаџбини (војска)“.

¹⁰ Архив БСС, Уписница ученика школске 1957/1958. године, Уписница ученика V разреда, Уписница бр. 34 – Трифуновић (Драгутина) Живко.

¹¹ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, Сведочанство о стручном богословском испиту (богословском испиту зрелости), бр. дипломе 630, од 23. јуна 1958. године.

¹² Епископ Лаврентије (Трифуновић), *Трајови у ђеску*, 26.

празника Свете мајке Ангелине. Поред тога, епископ му је саопштио да је Богословија (мисли се на Богословију Светог Саве) тражила од Светог Архијерејског Синода да буде њима додељен после рукоположења, на шта је Владика дао пристанак, ако се и Живко са тим сложи.¹³

Како сведочи Епископ Лаврентије, пред само монашење га је Епископ Макарије питао које име жели да носи као монах, а Живко је препустио Епископу Макарију да он одлучи. Епископ Макарије је првобитно намеравао да му да име Никон, по пријатељу Владике Николаја, архимандриту и старешини манастира Каленић и Раковица. Ипак, Владика му је предложио име Лаврентије, које је носио један добар монах у Срему и који је за време Другог светског рата мученички пострадао од усташа. На бденију га је Владика замонашио и дао му име Лаврентије, иако је тада била пракса да се младим монасима дају имена српских светитеља и да се на тај начин у монаштву сачувају наша народна имена.¹⁴

Седам дана после монашења, на празник Преображења Господњег, 19. августа 1958. године, Епископ сремски Макарије рукоположио је монаха Лаврентија у чин јерођакона, у Саборној цркви Светог оца Николаја у Сремским Карловцима.¹⁵

3. Јерођакон Лаврентије као економ Богословије Светог Саве (1958–1961)

Ректор београдске богословије архимандрит Јован Велимировић послао је 24. фебруара 1958. године, у име Управе Богословије, писмо патријарху Викентију, с молбом да он поради на томе да Свети Архије-

¹³ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, Писмо Епископа сремског Макарија Живку Трифуновићу, датирано 22. јула 1958. године.

¹⁴ Епископ Лаврентије (Трифуновић), *Трагови у ђеску*, 26–27.

¹⁵ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, бр. 240, од 19. августа 1958. године – Грамата Епископа сремског Макарија о рукоположењу монаха Лаврентија Трифуновића, свршеног богослова и сабрата манастира Крушедола, у чин ђакона. Грамата је издата у Сремским Карловцима. У фасцикли Епископа Лаврентија налази се и препис Грамате, а препис су сравнили јерођакон Николај Мрђа, суплент, и Тасо Аризановић. Ректор Богословије Светог Саве својим потписом и печатом богословије потврдио је да је копија верна оригиналу. Препис Грамате налази се и у архиви Богословије Светог Саве: Архив БСС, Службенички досије јерођакона Лаврентија (Трифуновића) – економа Богословије, Грамата Епископа сремског Макарија о рукоположењу монаха Лаврентија Трифуновића, свршеног богослова и сабрата манастира Крушедола, у чин ђакона – препис. Препис су према оригиналу сравнили јерођакон Николај Мрђа, суплент, и Тасо Аризановић. Ректор Богословије Светог Саве потврдио је својим потписом и печатом Богословије да је копија верна оригиналу.

рејски Синод изабере економа за Београдску богословију. Питање економа је неколико година представљало проблем, јер није било места за стан економа (до почетка краја 1957. богословија је била стационирана у манастиру Раковица), међутим како је у то време била пресељена у нову зграду у Београду, у улици Мије Ковачевића 11 (где се и данас налази), отворила се и могућност за простор за стан економа. Економ је био потребан да води бригу о згради и да надзире персонал. Управа је предложила да се за ту дужност изабере монашко лице, јер се тиме избегава насељавање породице у згради богословије.¹⁶ Свети Архијерејски Синод размотрио је молбу Богословије Светог Саве на седници, одржаној 15. јула 1958. године, и упутио молбу Епископу сремском Макарију да узме у разматрање молбу свог подручног клирика Живка Трифуновића, свршеног ученика богословије, да буде постављен за економа-приправника у Богословији Светог Саве у Београду.¹⁷ Епископ Макарије позитивно одговара на молбу Синода, с напоменом да Живка, као студента Богословског факултета, и даље сматра својим клириком.¹⁸ Живко Трифуновић је послао молбу Светом Архијерејском Синоду да буде постављен за економа-приправника Богословије Светог Саве у Београду, а уједно их је и обавестио да ће у скороје време бити замонашен од свог надлежног епископа, те потом и рукоположен.¹⁹ Епископ Макарије је уз свој пропратни акт послао молбу Живка Трифуновића Светом Архијерејском Синоду.²⁰ Потом је Свети Архијерејски Синод послао молбу Живка Трифуновића Управи Богословије Светог Саве, с молбом за мишљење и предлог.²¹ Упра-

¹⁶ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, број 142 од 24. фебруара 1958. године – Молба архимандрита Јована Велимировића, ректора Богословије, патријарху Викентију да се изабере економ богословије.

¹⁷ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, Син. бр. 613 / зап. 58. од 15. јула 1958. године – Писмо Светог Архијерејског Синода Епископу сремском Макарију са молбом да може да узме у разматрање молбу Живка Трифуновића да буде постављен за економа приправника Богословије Светог Саве у Београду.

¹⁸ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, бр. 189 од 30. јула 1958. године – Одговор Епископа сремског Макарија Светом Архијерејском Синоду, са одобрењем да се молба Живка Трифуновића да буде постављен за економа београдске богословије може узети у разматрање.

¹⁹ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, Молба Живка Трифуновића Светом Архијерејском Синоду за постављење на дужност економа-приправника у Богословији Светог Саве, датирана 1. августа 1958. године.

²⁰ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, бр. 205 од 1. августа 1958. године – Пропратни акт Епископа Макарија Светом Архијерејском Синоду, у вези са молбом Живка Трифуновића.

²¹ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, Син. бр. 2204 од 4. августа 1958. године – Пропратни акт Светог Синода Управи Богословије, упућен ради добијања мишљења и предлога у вези са молбом Живка Трифуновића.

ва Богословије је препоручила да Живко Трифуновић буде постављен за економа Богословије, из два разлога: јер га познају и зато што је он и као ученик био помоћник економа. Поред тога, Управа је замолила да постављење буде 1. септембра 1958. године.²² Свети Архијерејски Синод поставио је на седници, одржаној 2. септембра 1958. године, јерођакона Лаврентија за економа-приправника IX положајне групе Богословије Светог Саве.²³ Свети Архијерејски Синод је послао одлуку о постављењу јерођакона Лаврентија Управи Богословије.²⁴ Патријаршијски управни одбор је у вези са одлуком Светог Архијерејског Синода донео решење о висини месечних принадежности јерођакона Лаврентија.²⁵

Дана 7. септембра 1958. године новопостављени економ, јерођакон Лаврентије, положио је Заклетву приликом ступања на дужност. Заклетву је према чину Православне Цркве извршио протојереј-ставрофор Бранко Цисарж, професор Богословије Светог Саве.²⁶ Ректор богословије обавестио је патријарха Германа о ступању на дужност новог економа Богословије, јерођакона Лаврентија. Извршена је комисијска предаја инвентара и благајне од стране дотадашњег вршиоца

²² Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, бр. 765 од 12. августа 1958. године – Одговор Управе Богословије Светог Саве на молбу Светог Архијерејског Синода ради добијања мишљења у вези са молбом Живка Трифуновића да буде постављен за економа Богословије.

²³ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, Син. бр. 2376 / зап. 534 од 2. септембра 1958. године – Одлука Светог Архијерејског Синода о постављењу јерођакона Лаврентија за економа Богословије Светог Саве. Копија одлуке Светог Архијерејског Синода налази се у архиви Богословије Светог Саве: Архив БСС, Службенички досије јерођакона Лаврентија (Трифуновића) – економ Богословије – Одлука Светог Архијерејског Синода о постављењу јерођакона Лаврентија за економа Богословије. Препис су сравнили: јерођакон Николај Мрђа, суплент, и Тасо Аризановић, а ректор Богословије, архимандрит Јован, својим потписом и печатом Богословије, оверава и потврђује да је препис у свему исти оригиналу.

²⁴ Архив БСС, Службенички досије јерођакона Лаврентија (Трифуновића) – економ Богословије, Син. бр. 2376 / зап. 534 – Одлука Светог Архијерејског Синода о постављењу јерођакона Лаврентија за економа Богословије Светог Саве. На позадини те одлуке стоји деловодни број Богословије: бр. 917 од 6. септембра 1958, као и потврда јерођакона Лаврентија да је примио декрет, што је поткрепљено његовим потписом.

²⁵ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, бр. 7048 / рег. бр. 102 од 18. септембра 1958. године – Решење Патријаршијског управног одбора о висини принадежности јерођакона Лаврентија Трифуновића, економ Богословије.

²⁶ Архив БСС, Службенички досије јерођакона Лаврентија (Трифуновића) – економ Богословије, Заклетва јерођакона Лаврентија Трифуновића, економ богословије. Текст заклетве гласи: „Ја, Лаврентије (Живко) Трифуновић, заклињем се Свемогућим Богом да ћу светој православној Цркви веран бити, да ћу се светих канона, Црквеног устава и осталих црквених уредаба савесно придржавати, да ћу своје дужности тачно вршити, службене тајне чувати и интересе Српске православне Цркве увек заступати и бранити. Како ја ово чинио тако мени Бог помогао и овога и онога света.“

дужности економа, синђела о. Десимира Влатковића, а нови економ је положио и прописану заклетву. Ректор је замолио патријарха да са овим упозна Свети Архијерејски Синод, те да се јерођакону Лаврентију обезбеди плата од дана ступања на дужност.²⁷

Епископ Макарије је 8. септембра 1958. године дао благослов јерођакону Лаврентију да упише Православни богословски факултет у школској 1958/1959. години.²⁸ Јерођакон Лаврентије уписао је Богословски факултет Српске Православне Цркве академске 1958/1959. године.²⁹

Патријарх Герман је намеравао да јерођакона Лаврентија пошаље на студије на Богословски факултет у Атину. То сазнајемо из писма које је јерођакон Лаврентије упутио патријарху, у ком му позитивно одговара на патријархов усмени предлог изнет приликом посете Богословији. Јерођакон Лаврентије је тада изразио жељу да иде на студије у Атину, као и наду да ће тиме користити Цркви.³⁰ Сходно томе, поднео је молбу Секретаријату унутрашњих послова НР Србије за издавање путне исправе и приложио документе који су били предвиђени за издавање пасоша.³¹ Међутим, Секретаријат за унутрашње послове Народног одбора Града Београда одбио је његов захтев за издавање путне исправе за путовање у Турску.³²

После три године рада на пословима економа Богословије, јеромонах Лаврентије је поднео молбу Светом Архијерејском Синоду да га разреши дужности, са образложењем да због великих дужности у еконату не може даље да редовно студира и даје испите. Замолио је Свети Архијерејски Синод да му додели стипендију за наредне три године како

²⁷ Архив БСС, Службенички досије јерођакона Лаврентија (Трифунувића) – економ Богословије, бр. 980 од 16. септембра 1958. године – Писмо Управе Богословије патријарху Герману о преузимању дужности економа од стране јерођакона Лаврентија Трифунувића

²⁸ Архив ПБФ, Трифунувић (Драгутина) Лаврентије – Живко (студентски досије), бр. 269 од 8. септембра 1958. године – Благослов Епископа Макарија јерођакону Живку Трифунувићу за упис на Православни богословски факултет у Београду.

²⁹ Архив ПБФ, Трифунувић (Драгутина) Лаврентије – Живко (студентски досије), Пријавни лист – зимски (I) семестар 1958/1959.

³⁰ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунувић, Писмо јерођакона Лаврентија патријарху Герману, писмо је датирано 22. октобра 1959. године.

³¹ Молба јерођакона Лаврентија и документација за издавање путне исправе налазе се у Архиви Светог Архијерејског Синода, у досијеу Епископа Лаврентија: Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунувић.

³² Архив САС ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунувић, бр. 6/24698–033558 од 20. новембра 1959. године – Решење Секретаријата за унутрашње послове Народног одбора Града Београда о одбијању молбе Живка Трифунувића за издавање путне исправе ради путовања у Турску. Решење открива да је намера патријарха Германа била да јерођакона Лаврентија пошаље на студије на Богословску академију на острву Халка.

би могао да се посвети студијама, уз обећање да ће се после завршетка студија поново ставити у службу Цркве. Предложио је да свој стан у Богословији препусти новом економу, а да он станује у соби са монасима, ученицима Богословије.³³ Ректор Богословије, протојереј др Душан Кашић, проследио је молбу јеромонаха Лаврентија Светом Архијерејском Синоду, уз предлог Управе Богословије да јеромонах Лаврентије и даље остане са станом у згради Богословије, не само да би новог економа увео у посао, него и због благотворног утицаја на ученике.³⁴

На седници одржаној, 26. септембра 1961. године, Свети Архијерејски Синод прихватио је оставку јеромонаха Лаврентија на дужност економа и, у вези са предлогом Богословије, одредио да он може да бесплатно станује и да се храни у згради Богословије.³⁵ Патријаршијски управни одбор донео је одлуку у вези са одлуком Светог Архијерејског Синода да се јеромонаху Лаврентију обустави исплата редовних припадљености закључно са 30. септембром 1961. године.³⁶

³³ Архив БСС, Службенички досије јерођакон Лаврентија (Трифунковића) – економа Богословије, Молба јеромонаха Лаврентија, економа Богословије, Светом Архијерејском Синоду за разрешење са дужности економа, датирана 25. септембра 1961. године. Истоветни примерак молбе налази се у Архиву Светог Архијерејског Синода, само што су на том примерку залепљене таксене марке. Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, Молба јеромонаха Лаврентија, економа Богословије, Светом Архијерејском Синоду за разрешење са дужности економа, датирана 25. септембра 1961. године.

³⁴ Архив БСС, Службенички досије јерођакон Лаврентија (Трифунковића) – економа Богословије, бр. 986 од 25. септембра 1961. године – Пропратни акт Богословије Светог Саве Светом Архијерејском Синоду у вези са молбом јеромонаха Лаврентија за разрешење са дужности економа. Истоветни примерак молбе налази се у Архиву Светог Архијерејског Синода: Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, Пропратни акт Богословије Светог Саве Светом Архијерејском Синоду у вези са молбом јеромонаха Лаврентија за разрешење са дужности економа.

³⁵ Архив БСС, Службенички досије јерођакон Лаврентија (Трифунковића) – економа Богословије, Син. бр. 2806 / зап. 527 од 26. септембра 1961. године – Одлука Светог Архијерејског Синода упућена Богословији Светог Саве о прихватању оставке јеромонаха Лаврентија на дужност економа Богословије. Поред тога Синод налаже Богословији да, када јеромонаха Лаврентија разреши дужности, о томе извести Свети Архијерејски Синод. На полеђини акта налази се деловодни број Богословије: бр. 1075 од 2. октобра 1961. године и податак да је одлука Синода саопштена на седници Наставничког Савета 3. октобра 1961. године. То је својим потписом у име ректора потврдио професор Бранко Цисарж.

³⁶ Архив БСС, Службенички досије јерођакон Лаврентија (Трифунковића) – економа Богословије, бр. 7960 од 2. октобра 1961. године – Одлука Патријаршијског управног одбора упућена Богословији Светог Саве о престанку исплаћивања месечних припадљености јеромонаху Лаврентију у вези са одлуком Светог Архијерејског Синода који му је уважио оставку на дужност економа. На полеђини акта налази се деловодни број Богословије: бр. 1260 од 11. октобра, којим потврђују пријем акта Патријаршијског управног одбора. Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунковић, бр. 7960 од 2. октобра 1961. године – Одлука Патријаршијског управног

Након разрешења јеромонаха Лаврентија са дужности економа патријарх Герман донео је акт којим је, почев од 1. октобра 1961. године, поставио јеромонаха Лаврентија за духовника при цркви Ружици и капели Свете Петке на Калемегдану.³⁷

4. Јеромонах Лаврентије као парох у Благају (1962–1964) и предметни наставник Богословије у манастиру Крка (1964–1967)

Почетком 1962. године, како сведочи Епископ Лаврентије, Патријарх Герман му је дао канонски отпуст за Митрополију дабробосанску, на молбу Митрополита дабробосанског Нектарија, који га је поставио за пароха у Благају.³⁸ Јеромонах Лаврентије је на парохији у Благају провео нешто више од две године. То су, по његовим речима, биле најлепше године његовог живота. За време службовања на парохији успео је да, са својим парохијанима, обнови храм у Вуковску, порушен за време Другог светског рата.³⁹

Главни секретар Светог Архијерејског Синода протојереј Младен Младеновић послао је јеромонаху Лаврентију писмо, са обавештењем да Свети Архијерејски Синод планира да отвори Богословију у манастиру Крка и да је за то потребан наставни кадар, те да јеромонаха Лаврентија Синод има у виду за постављење као наставника у Богословији. У вези са тим он га је питао да ли пристаје на постављење за наставника Богословије. У случају да се слаже, треба да се, како

одбора упућена јеромонаху Лаврентију Трифуновићу о престанку исплаћивања месечних припадљености у вези са одлуком Светог Архијерејског Синода, који му је уважио оставку на дужност економа.

³⁷ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, АЕМ бр. 845/1961 г. од 1. октобра 1961. године – Одлука патријарха Германа о постављењу јеромонаха Лаврентија за духовника цркве Ружице на Калемегдану. У досијеу Епископа Лаврентија у Светом Архијерејском Синоду не постоји грамата о рукоположењу јерођакон Лаврентија у чин јеромонаха, тако да не можемо сазнати који га је Епископ рукоположио и када. Из доступних докумената можемо само да претпоставимо да је у чин јеромонаха рукоположен у периоду између 22. октобра 1959. и 25. септембра 1961. године.

³⁸ Епископ Лаврентије (Трифуновић), *Трагови у њеску*, 28; Јанковић, *Владика Лаврентије – њог крсном љубави и служења*, 13.

³⁹ Епископ Лаврентије (Трифуновић), *Трагови у њеску*, 28. О службовању јеромонаха Лаврентија у Благају, као и раду у Богословији у манастиру Крка, постоје сведочанства у књизи Епископа Лаврентија; види: Епископ Лаврентије Трифуновић, *Руковети са њиве Господње* (Љубовија: Манастир Соко, 2007).

наводи у писму, јави свом надлежном епископу за благослов и одобрење, те да преко њега упути молбу Светом Синоду за постављење. На крају писма га је протојереј Младен замолио да му што скорије јави шта је одлучио.⁴⁰

Јеромонах Лаврентије је упутио писмо насловљено на патријарха Германа, у коме је изнео да се радо прихвата понуђене дужности и да га моли за одобрење и благослов за постављење на поменућу дужност, с напоменом да ће потребна документа поднети накнадно.⁴¹ Митрополит дабробосански Нектарије дао је благослов и одобрење јеромонаху Лаврентију да може поднети молбу Светом Архијерејском Синоду за наставничко постављење у двогодишњој Богословији у манастиру Крка јер је одлуком Светог Архијерејског Сабора постављен за наставника те школе.⁴²

Свети Архијерејски Синод поставио је јеромонаха Лаврентија за предметног наставника Богословије у манастиру Крка.⁴³ Патријаршијски управни одбор, сходно одлуци Светог Архијерејског Синода, донео је одлуку о месечним примањима јеромонаха Лаврентија, наставника Богословије.⁴⁴

⁴⁰ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић; Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића, суплента; Син. бр. 1902 од 9. јуна 1964. године, Писмо Главног секретара Светог Синода јеромонаху Лаврентију.

⁴¹ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, Писмо јеромонаха Лаврентија патријарху Герману и молба за постављење на дужност наставника Богословије у манастиру Крка. Писмо је датирано 26. јуна 1964. године.

⁴² Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића, суплента, бр. 206/64 од 25. јуна 1964. године – Благослов и одобрење Митрополита дабробосанског Нектарија јеромонаху Лаврентију да може поднети молбу Светом Синоду за наставничко постављење у богословији у манастиру Крка.

⁴³ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић; Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића, суплента; Син. бр. 2006 / зап. 338 од 19. јуна 1964. године – Одлука Светог Архијерејског Синода о постављењу јеромонаха Лаврентија за предметног наставника Богословије у манастиру Крка. Овде читалац може доћи у недоумицу, видевши да је Свети Синод поставио јеромонаха Лаврентија за наставника Богословије и пре него што је он упутио званичну молбу за постављење. У разрешењу недоумице може помоћи писмо Главног секретара Синода. Пошто је главни секретар на крају писма напоменуо јеромонаху Лаврентију да му што скорије јави шта је одлучио, можемо претпоставити да је јеромонах Лаврентије Светом Архијерејском Синоду на писмо одговорио телеграмом, те да га је Синод, имајући његов пристанак на понуђену дужност, поставио за наставника Богословије седам дана пре упућивања званичне молбе јеромонаха Лаврентија за постављење на дужност наставника у Богословији у манастиру Крка.

⁴⁴ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић; Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића, суплента; бр. 5137 Ц. Ј. од 27. јуна 1964. године – Одлука Патријаршијског управног одбора о висини месечних примања јеромонаха Лаврентија, наставника Богословије. Према тој одлуци одређени су му месечна нето плата од 19500 динара и положајни додатак од 2200 динара.

Протојереј Милан Јанковић сведочи да је из разговора са Епископом далматинским Стефаном сазнао да је он био „заслужан“ за премештај јеромонаха Лаврентија у Епархију дабробосанску, а касније у манастир Крка. Наиме, Епископ Стефан је намеравао да јеромонаха Лаврентија, који је тада био економ богословије Светог Саве у Београду, доведе у манастир Крка. Био је свестан да патријарх Герман неће дати канонски отпуст, па је предложио Митрополиту Нектарију да тражи од Патријарха да му пошаље јеромонаха Лаврентија да буде свештеник у Купресу, који тада није имао свештеника, а јеромонах Лаврентије, сходно препоруци коју је Епископ Стефан изнео Митрополиту Нектарију, имао је смисла за мисионарски рад. Патријарх је из респекта према Митрополиту – а и из бриге за опште интересе Цркве – дао канонски отпуст јеромонаху Лаврентију за Епархију дабробосанску. Када се отварала Богословија у манастиру Крка, Епископ Стефан је замолио Митрополита Нектарија да јеромонаху Лаврентију да канонски отпуст за Епархију далматинску и благослов да буде наставник Богословије у манастиру Крка. Митрополит се сагласио и дао канонски отпуст јеромонаху Лаврентију, јер је по препоруци Епископа Стефана Митрополит и добио канонски отпуст од Патријарха за јеромонаха Лаврентија.⁴⁵

Јеромонах Лаврентије јавио се на дужност у Богословију 30. августа 1964. године, о чему је Свети Архијерејски Синод обавестио ректор Богословије јеромонах Николај Мрђа.⁴⁶ Митрополит Нектарије, дотадашњи надлежни епископ јеромонаха Лаврентија, одликовао га је правом ношења црвеног појаса због успешно обављене мисије приликом сређивања верских прилика у запуштеним парохијама Купрешког краја, родољубивог рада, пожртвовања приликом обнове храма у Доњем Вуковску, као и због похвалног свештеничког држања и владања.⁴⁷

На седници одржаној, 14. септембра 1964. године, у присуству Епископа далматинског Стефана, Наставнички савет Богословије изабрао је јеромонаха Лаврентија, предметног наставника, за секре-

⁴⁵ Јанковић, *Владика Лаврентије – њог крсном љубави и служења*, 17.

⁴⁶ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, бр. 90 од 23. септембра 1964. године; Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића – Извештај ректора Богословије о јављању на дужност новопостављеног наставника, јеромонаха Лаврентија Трифуновића.

⁴⁷ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, бр. 324/64 од 7. септембра 1964. године – Указ Митрополита дабробосанског Нектарија о одликовању јеромонаха Лаврентија правом ношења црвеног појаса.

тара Богословије⁴⁸ и в. д. економа,⁴⁹ док се не нађе и не постави стални економ – уз молбу Синоду да овај избор потврди. Свети Архијерејски Синод потврдио је предлог Богословије на седници, одржаној 6. октобра исте године, и одобрио је избор јеромонаха Лаврентија за секретара⁵⁰ и в. д. економа.⁵¹ На истој седници, одлуком Наставничког савета, извршена је расподела предмета члановима наставничког колегијума.⁵² На наредној седници јеромонах Лаврентије је, одлуком Наставничког савета, изабран за члана Набавне комисије, а на предлог ректора предложен је за васпитача, заједно са јерођаконом Артемијем (Радосављевићем), што је Наставнички савет једногласно прихватио.⁵³ Свети Архијерејски Синод је на седници, одржаној 6. октобра исте године, одобрио распоред предмета и другачије дужности за наставнике у тој Богословији за школску 1964/65. годину.⁵⁴

⁴⁸ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, бр. 89 од 23. септембра 1964. године – Извештај Управе Богословије у манастиру Крка Светом Архијерејском Синоду о избору јеромонаха Лаврентија, предметног наставника, за секретара школе, и молба да Синод потврди тај избор.

⁴⁹ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, бр. 100 од 23. септембра 1964. године – Извештај Управе Богословије у манастиру Крка Светом Архијерејском Синоду о избору јеромонаха Лаврентија, предметног наставника, за в. д. економа школе, и молба да Синод потврди тај избор.

⁵⁰ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић. На позадини извештаја Управе Богословије и молбе за потврду јеромонаха Лаврентија за секретара школе стоји да је документ стигао у канцеларију Светог Архијерејског Синода 26. септембра 1964. године и да је заведен под бројем 2945. Испод тога је секретар Синода, протојереј Младен Младеновић, написао да је то приказано на седници Синода 6. октобра 1964. године и да је одобрено, те да се тај документ пошаље у архиву.

⁵¹ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић. На позадини извештаја Управе Богословије и молбе за потврду јеромонаха Лаврентија за в. д. економа школе стоји да је документ стигао у канцеларију Светог Архијерејског Синода 26. септембра 1964. године и да је заведен под бројем 2953. Испод тога је секретар Синода, протојереј Младен Младеновић, написао да је то приказано на седници Синода 6. октобра 1964. године и да је одобрено, те да се тај документ пошаље у архиву.

⁵² Архив БМК, Записник седница Наставничког савета српске православне богословије у манастиру Крка, књига I – Седница Наставничког савета, одржана 14. септембра 1964. године. Одлуком Наставничког савета јеромонаху Лаврентију је поверено предавање следећих предмета: Црквенословенски језик – са недељним фондом од четири часа; Пастирско богословље – са фондом од два часа недељно; Српски језик – са фондом од два часа, те администрација – са фондом од једног часа.

⁵³ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета, одржана 17. септембра 1964. године. Одлука Наставничког савета о избору јеромонаха Лаврентија за члана Набавне комисије и васпитача.

⁵⁴ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета, одржана 27. октобра 1964. године, тачка 11 – Одлука Светог Архијерејског Синода (Син. бр. 2947 / зап. 447 од 6. октобра 1964. године) којом се одобравају распоред предмета и другачије дужности за наставнике за школску 1964/65. годину.

На првој седници Наставничког савета школске 1965/66. године, одржаној 12. септембра 1965. године, за главног васпитача био је изабран јеромонах Артемије (Радосављевић), а за његове помоћнике – јеромонах Лаврентије (Трифуновић) и Љубинко Видаковић, суплент.⁵⁵ На истој седници је била извршена расподела предмета за школску 1965/66. годину.⁵⁶ Свети Архијерејски Синод је на седници, одржаној 1. октобра 1965. године, одобрио одлуке Наставничког савета о избору васпитача за 1965/66. годину.⁵⁷ На седници Наставничког савета, одржаној 25. октобра 1965. године, јеромонах Лаврентије је замолио Савет да буде разрешен дужности секретара и економа да би имао више времена за припремање испита на Богословском факултету (замолио је Наставнички савет да га ослободи секретарске дужности само до краја текуће школске године, док је за дужност економа тражио да га за стално разреши). Наставнички савет је усвојио његову молбу и за економа изабрао игумана Стефана (Малетића), наставника Богословије, док се секретарске дужности до краја школске године прихватио суплент Љубинко Видаковић. Ректор Богословије није се сложио са тим и послао је Светом Архијерејском Синоду своје издвојено мишљење.⁵⁸ Свети Архијерејски Синод је на седници одржаној, 2. новембра 1965. године, одобрио одлуке Наставничког савета у вези са расподелом предмета,⁵⁹

⁵⁵ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета, одржана 12. септембра 1965. године, тачка 4 – Одлука Наставничког савета о избору главног васпитача и његових помоћника.

⁵⁶ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета, одржана 12. септембра 1965. године, тачка 5 – Одлука Наставничког савета о расподели предмета за школску 1965/66. годину. Према тој расподели јеромонаху Лаврентију је поверено предавање следећих предмета са недељним фондом часова: Црквенословенски језик у II разреду (четири часа); Пастирско богословље са омитиком у I и II разреду (четири часа); Државно уређење са црквеном администрацијом у I разреду (два часа); Српски језик у I и II разреду (четири часа). Укупан недељни фонд часова износио је 14.

⁵⁷ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета, одржана 25. октобра 1965. године, тачка 1, документ бр. 19 – Син. бр. 2998 / зап. 596 од 1. октобра 1965. године – Одлука Светог Архијерејског Синода којом се одобрава одлука Наставничког савета о избору васпитача за школску 1965/66. годину.

⁵⁸ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета, одржана 25. октобра 1965. године, тачка 3 – Молба јеромонаха Лаврентија Наставничком савету да буде разрешен дужности економа и секретара школе, и одлука Наставничког савета у вези са његовом молбом.

⁵⁹ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета, одржана 26. новембра 1965. године, тачка 1, документ бр. 5 – Син. бр. 3378 / зап. 690 од 2. новембра 1965. године – Одлука Светог Архијерејског Синода којом се одобрава одлука Наставничког савета од 25. октобра 1965. године о новој подели предмета на наставнике, према њиховој стручној спреми.

као и одлуку о избору новог секретара⁶⁰ и економа Богословије.⁶¹ Патријаршијски управни одбор донео је одлуку о висини месечних припадности синђелу Лаврентију (Трифунувићу), наставнику Богословије у манастиру Крка и приправнику IX положајне групе.⁶²

Прва генерација дворазредне Богословије, која је почела да ради 1964. године, завршила је образовање на крају школске 1965/66. године. Свети Архијерејски Синод је на седници, одржаној 24. маја 1966. године, одредио протојереја Атанасија Спасића, бившег професора и пароха из Београда, за изасланика на богословском испиту зрелости у Богословији у манастиру Крка.⁶³ Наставнички савет Богословије формирао је испитну комисију за предмете који су се полагали на том испиту.⁶⁴

Синђел Лаврентије (Трифунувић) положио је последњи испит на Факултету 13. јуна 1966. године и тиме стекао звање дипломираног теолога.⁶⁵

На другој седници Наставничког савета у школској 1966/67. години, одржаној 29. августа 1966. године, Наставнички савет иза-

⁶⁰ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета од 26. новембра 1965. године, тачка 1, документ бр. 6 – Син. бр. 3374 / зап. 694 од 2. новембра 1965. године – Одлука Светог Архијерејског Синода којом се одобрава одлука Наставничког савета од 25. октобра 1965. године да је за пословођу Наставничког савета у школској 1965/66. години изабран суплент Љубинко Видаковић.

⁶¹ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета од 25. новембра 1965. године, тачка 1, документ бр. 7 – Син. бр. 3371 / зап. 695 од 2. новембра 1965. године – Одлука Светог Архијерејског Синода којом се одобрава одлука Наставничког савета од 25. октобра 1965. године да дужност економа преузме игуман Стефан (Малетић).

⁶² Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифунувић; Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифунувића – бр. 10698 ЦЈ. 102 од 29. децембра 1965. године – Одлука Патријаршијског управног одбора о висини месечних припадности синђела Лаврентија (Трифунувића), наставника Богословије. Према тој одлуци његове месечне припадности износиле су 422 00 динара. На полеђини документа који се налази у архиви Богословије у манастиру Крка (документ је заведен под деловодним бројем 9, од 10. јануара 1966. године) синђел Лаврентије је потписом потврдио да је примио решење Патријаршијског управног одбора.

⁶³ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета од 4. јуна 1966. године, тачка 1 – Син. бр. 1938 / зап. 304 од 24. маја 1966. године – Одлука Светог Архијерејског Синода о избору протојереја Атанасија Спасића за изасланика Светог Архијерејског Синода на богословском испиту зрелости у манастиру Крка.

⁶⁴ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета од 4. јуна 1966. године, тачка 3 (Избор испитне комисије). Према одлуци Наставничког савета, синђел Лаврентије је именован за испитивача за предмете Државно уређење са црквеном администрацијом и Црквенословенски језик.

⁶⁵ Архив ПБФ, Трифунувић (Драгутина) Лаврентије – Живко (студентски досије). Списак предмета са оценама биће у прилогу на крају рада. Диплома му је издата 15. јуна исте године. Архив ПБФ, Трифунувић (Драгутина) Лаврентије – Живко (студентски досије), Диплома Богословског факултета, бр. 397 од 15. јуна 1966. године.

брао је синђела Лаврентија Трифуновића за деловођу Наставничког савета, помоћника васпитача и разредног старешину првог разреда петоразредне богословије и извршена је расподела предмета (од школске 1966/67. године у Богословији у манастиру Крка са радом је, поред двогодишње, почела и петоразредна богословија).⁶⁶ Свети Архијерејски Синод одобрио је за школску 1966/67. годину поделу предмета за наставнике, према њиховој стручној спреми, на седници од 11. октобра 1966. године.⁶⁷

Пошто је дипломирао на Богословском факултету, синђел Лаврентије се обратио Светом Архијерејском Синоду и замолио да буде постављен за суплента-приправника VIII положајне групе при истој Богословији.⁶⁸ Свети Архијерејски Синод донео је декрет којим је синђела Лаврентија (Трифуновића) поставио за суплента VIII положајне групе Богословије у манастиру Крка.⁶⁹ Патријаршијски управни одбор, у складу са одлуком Светог Архијерејског Синода, донео је решење о висини месечних припадљности синђела Лаврентија.⁷⁰ У

⁶⁶ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета од 1. септембра 1966. године – Расподела предмета и дужности наставника Богословије у школској 1966/67. години. Према одлуци Наставничког савета синђелу Лаврентију је поверено предавање следећих предмета са недељним фондом часова: Пастирско богословље (у I и II разреду двогодишње богословије са по два часа; укупно четири); Црквенословенски језик (у I разреду двогодишње богословије – четири часа; у I разреду петогодишње богословије – два часа, укупно шест); Српски језик (у I и II разреду двогодишње богословије по два часа; у I разреду петогодишње богословије – четири часа, укупно осам). Укупни недељни фонд синђела Лаврентија износио је 18 часова.

⁶⁷ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета од 9. новембра 1966. године – Син. бр. 4620 / зап. 659 од 11. октобра 1966. године – Одлука Светог Архијерејског Синода којом се одобрава одлука Наставничког савета о подели предмета за наставнике у школској 1966/67. години.

⁶⁸ Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића – Српска православна богословија у манастиру Крка, бр. 62 од 6. фебруара 1967. године – Молба синђела Лаврентија (Трифуновића), предметног наставника, Светом Архијерејском Синоду за постављење за суплента-приправника VIII положајне групе.

⁶⁹ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић; Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића; Архив МК, ф. бр. 191 Јеромонах Лаврентије Трифуновић – Син. бр. 539 / зап. 82 од 10. фебруара 1967. године – Декрет Светог Архијерејског Синода о постављењу синђела Лаврентија (Трифуновића) за суплента-приправника VIII положајне групе у манастиру Крка. На позадини декрета који се налази у архиви Богословије, заведеном у деловодном протоколу Богословије (бр. 87 од 20. фебруара 1967. године), стоји извештај синђела Лаврентија да му је одлука саопштена 22. фебруара и да је примио декрет о постављењу.

⁷⁰ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић; Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића; бр. 838 од 17. фебруара 1967. године – Одлука Патријаршијског управног одбора о висини месечних припадљности синђела Лаврентија. Према тој одлуци висина месечних припадљности од 1. марта

јуну 1967. године Патријаршијски управни одбор донео је решење о повећању месечних припадности синђела Лаврентија.⁷¹

На седници, одржаној 17. маја 1967. године, Наставнички савет формирао је испитну комисију за полагање богословског испита зрелости за другу генерацију двогодишње богословије у манастиру Крка, која је завршавала школовање школске 1966/67. године. Према одлуци Наставничког савета синђел Лаврентије, суплент, изабран је за испитивача-заменика за предмете Црквенословенски језик и Државно уређење са црквеном администрацијом.⁷² Свети Архијерејски Синод је одлуком, донетом 19. маја 1967. године, одредио протојереја Николу Антића из Београда за изасланика Светог Архијерејског Синода на богословском испиту зрелости у Богословији у манастиру Крка и прописао да се испит обави између 15. и 27. јуна 1967. године.⁷³

5. Синђел Лаврентије као парохијски свештеник у Ивошевцима и Биовичином селу (1964–1967)

На основу одлуке Светог Архијерејског Синода којом је јеромонах Лаврентије, привремени парох у Купресу, био постављен за наставника Богословије у манастиру Крка, Епископ далматински Стефан донео је одлуку да јеромонаха Лаврентија прими у клир Епархије далматин-

1967. године износила је 472 нова динара. На позадини одлуке, која се налази у архиви Богословије – а која је заведена у деловодном протоколу Богословије (бр. 88 од 20. фебруара 1967. године) – стоји извештај синђела Лаврентија да је примио решење о висини материјалних припадности, што потврђује својим потписом.

⁷¹ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић; Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића; бр. 3805 од 5. јуна 1967. године – Решење Патријаршијског управног одбора о висини месечних припадности синђела Лаврентија Трифуновића, суплента богословије. Према том решењу висина месечних припадности износила је 570 нових динара. На позадини одлуке, која се налази у архиви Богословије – а која је заведена у деловодном протоколу Богословије (бр. 301 од 12. јуна 1967. године) – стоји извештај синђела Лаврентија да је примио решење о висини материјалних припадности, што потврђује својим потписом.

⁷² Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета од 17. маја 1967. године, тачка 3 – Одлука Наставничког савета о формирању испитне комисије за полагање богословског испита зрелости.

⁷³ Архив БМК, Записник – Седница Наставничког савета од 5. јуна 1967. године, тачка 4 – Син. бр. 1846 / зап. 309 од 19. маја 1967. године – Одлука Светог Архијерејског Синода о избору протојереја Николе Антића за изасланика на богословском испиту зрелости у Богословији у манастиру Крка и о томе да се испит зрелости у Богословији обави између 15. и 27. јуна 1967. године.

ске и причисли братству манастира Крка.⁷⁴ Како сведочи Епископ Лаврентије, поред наставничке дужности било му је одређено и да буде парохијски свештеник у селу Ивошевци, које се налазило недалеко од манастира Крка.⁷⁵ Међутим, у архиви манастира Крка налазимо и податак да је јеромонах Лаврентије – поред парохије у Ивошевцима – добио у опслуживање и парохију у Биовичином селу, удаљеном 17 км од манастира.⁷⁶ Његов усрдни рад у Богословији и ванредна мисионарска и пастирска делатност на парохији нису остали непримећени од стране надлежног епископа, те га је он, уз сагласност Светог Архијерејског Синода, одликовао чином синђела.⁷⁷ За време службовања на парохији, за свега годину дана, обновио је храм у селу Ивошевци, претходно порушен у рату.⁷⁸ У архиви манастира Крка остали су сачувани записници редовног пословања парохија у Ивошевцима и Биовичином селу за 1965. годину, а преглед пословања извршио је протојереј Јаков Мандић, архијерејски намесник шибенички. Из прегледа пословања намесник је закључио да се црквене књиге воде редовно (са напоменом да матичне књиге за парохију у Ивошевцима не постоје, а да се случајеви крштених воде у прибелешкама). Синђел Лаврентије је редовно служио литургију у Биовичином селу, док је у Ивошевцима служио повремено. У својој парохији је редовно проповедао и делио књиге верске садржине и мисионарски материјал. Намесник је прегледао и финансијско пословање обеју парохија којима је администрирао синђел Лаврентије и његов целокупни рад оценио оценом „одличан“.⁷⁹

⁷⁴ Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића, Е. бр. 385 од 29. јуна 1964. године – Одлука Епископа далматинског Стефана о примању јеромонаха Лаврентија у клир Епархије далматинске и о његовом причислењу братству манастира Крка.

⁷⁵ Епископ Лаврентије (Трифуновић), *Трајови у њеску*, 27.

⁷⁶ Архив МК, ф. бр. 191 – Јеромонах Лаврентије Трифуновић (парохијски извештаји).

⁷⁷ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић; Архив БМК, Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића – Е. бр. 565/65 од 15. новембра 1965. године – Грамата Епископа далматинског Стефана о одликовању јеромонаха Лаврентија чином синђела. У архиви Светог Архијерејског Синода налази се оригинал граamate, док се у архиви Богословије у манастиру Крка налази препис (откуцан на писаћој машини и снабђен печатом и потписом Епископа Стефана).

⁷⁸ Архив МК, ф. бр. 191 – Јеромонах Лаврентије Трифуновић, Е. бр. Сл. / 67 од 31. маја 1967. године – Писмо Епископа далматинског Стефана Светом Архијерејском Сабору, у ком препоручује да се синђел Лаврентије (Трифуновић) упише у списак кандидата за епископе.

⁷⁹ Архив МК, ф. бр. 191 – Јеромонах Лаврентије Трифуновић – Е. бр. 148, 150 од 17. марта 1967. године – Записник редовног прегледа пословања управе парохије у Ивошевцима за 1965. годину, извршеног од стране архијерејског намесника Намесништва шибеничког, дана 20. новембра 1966. године, у манастиру Крка; Записник редовног прегледа пословања управе парохије у Биовичином селу за 1965. годину,

Закључак

На основу примарних историјских извора приказани су живот и рад Епископа Лаврентија, закључно са његовом наставничком службом у Богословији у манастиру Крка и пастирским радом на парохијама које су припадале манастиру Крка.

Управа Богословије Светог Саве у Београду препознала је његове квалитете и залагање, те га је Светом Архијерејском Синоду предложила за дужност економа Богословије. Његов благодатни утицај на ученике приметилa је и управа Богословије, која је, после његовог разрешења са места економа, затражила од Синода да јерођакон Лаврентије остане са станом у Богословији – не само да би новог економа увео у посао, него и зато што је благотворно утицао на ученике.

Због потреба Цркве био је постављен за пароха у Купресу, а после две године – за наставника Богословије у манастиру Крка и за администратора манастирских парохија. Иако је у Купресу и у манастиру Крка провео пет година, успео је да испољи мисионарски и педагошки потенцијал. У парохијама у којима је службовао успео је да за кратко време обнови две цркве, а био је и један од тројице наставника који су започели рад у Богословији у манастиру Крка 1964. године, при чему је као наставник показивао ванредан успех и представљао узор за ученике. Његов самопрегорни рад није остао непримећен од стране виших црквених власти, па је Епископ далматински Стефан предложио Светом Архијерејском Сабору да га изабере за епископа. Свети Архијерејски Сабор је прихватио предлог Епископа далматинског Стефана и на свом редовном заседању 1967. године изабрао је синђела Лаврентија за Епископа моравичког, викарног епископа Патријарха Германа.

* * *

извршеног од стране архијерејског намесника Намесништва шибеничког, дана 20. новембра 1966. године, у манастиру Крка; Записник о финансијском пословању у архиви заведен је као посебан документ, тј. под бројем Е. бр 150, од 17. марта 1967. године.

Прилози

Прилог 1. Сведочанство о стручном богословском испиту свршеног богослова Живка Трифуновића⁸⁰

Р. бр.	Назив предмета	Оцена
1.	Свето писмо	Одличан (5)
2.	Догматика са упоредним богословљем и сектанством	Одличан (5)
3.	Морално богословље	Одличан (5)
4.	Апологетика	Одличан (5)
5.	Патрологија	Врло добар (4)
6.	Историја хришћанске цркве	Врло добар (4)
7.	Историја српске цркве	Врло добар (4)
8.	Црквено право са брачним правом	Одличан (5)
9.	Литургија са црквеном археологијом и пасхалијом	Одличан (5)
10.	Пастирско Богословље са администрацијом	Одличан (5)
11.	Омилитика	Одличан (5)
12.	Психологија и логика	Добар (3)
13.	Историја филозофије	Одличан (5)
14.	Педагогика са Методиком верске наставе	Одличан (5)
15.	Општа историја са народном историјом	Одличан (5)
16.	Црквенословенски језик	Одличан (5)
17.	Српски језик (теорија и историја књижевности)	Одличан (5)
18.	Руски језик	Добар (3)
19.	Грчки језик	Добар (3)
20.	Латински језик	Одличан (5)
21.	Хигијена са практичним домаћим лекарством	Одличан (5)
22.	Црквено певање са правилом	Врло добар (4)
23.	Теорија музике и хорско певање	Врло добар (4)
24.	Владао се	Примерно (5)
Испитна комисија		
	Испитни одбор	Име и презиме
	Председник	протојереј Борис Волобујев
	Потпредседник	архимандрит Јован Велимировић, ректор Богословије Светог Саве
	Чланови	Александар Ђирић, професор
	– II –	протојереј Виктор Царевски, професор
	– II –	протојереј-ставрофор Бранко Цисарж, професор
	– II –	протођакон Павле Пудло, професор
	– II –	протођакон Стеван Боца, професор
	– II –	синђел Десимир Влатковић, суплент
	– II –	ђакон Властимир Х. Ђорић, суплент
	– II –	јерођакон Николај Мрђа, суплент
	– II –	протојереј Павле Дожић, наставник

⁸⁰ Архив САС, ф. бр. 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић, Сведочанство о стручном богословском испиту (богословском испиту зрелости), бр. дипломе 630, 23. јун 1958. године.

Прилог 2. Оцене синђела Лаврентија Трифуновића, студента Богословског факултета Српске Православне Цркве⁸¹

	Предмет	Професор испитивач	Оцена	Датум полагања испита
1.	Историја филозофије	Радмило Вучић	Одличан (10)	9. јун 1960.
2.	Свето писмо Старог Завета са библијском историјом и библијском археологијом	Милош Ердељан	Врло добар (8)	7. фебруар 1961.
3.	Старојеврејски језик	Милош Ердељан	Добар (6)	13. јун 1962.
4.	Енглески језик	Слободан Радошевић	Добар (7)	28. септембар 1962.
5.	Црквенословенски језик	Богољуб Ђирковић	Одличан (10)	28. септембар 1962.
6.	Историја хришћанске Цркве са патрологијом	Душан Кашић	Одличан (10)	29. септембар 1962.
7.	Црквено појање са правилом	Бошко Кирћански	Добар (7)	13. фебруар 1963.
8.	Свето писмо Новог Завета	Емилијан Чарнић	Врло добар (9)	8. фебруар 1965.
9.	Хришћанска етика	Димитрије Димитријевић	Одличан (10)	2. јун 1965.
10.	Историја Српске Цркве	Душан Кашић	Врло добар (9)	7. јун 1965.
11.	Грчки језик	Емилијан Чарнић	Добар (7)	8. јун 1965.
12.	Апологетика са историјом религије	Лазар Милин	Врло добар (9)	30. септембар 1965.
13.	Догматика са упоредним богословљем	Стојан Гошевић	Одличан (10)	8. фебруар 1966.
14.	Литургија са хришћанском археологијом и црквеном уметношћу	Сава Вуковић	Врло добар (9)	9. фебруар 1966.
15.	Пастирско богословље са омилитиком	Чедомир Драшковић	Одличан (10)	10. март 1966.
16.	Педагогика са методиком	Радмило Вучић	Врло добар (9)	13. јун 1966.
17.	Црквено право са брачним правом	Благота Гардашевић	Добар (7)	13. јун 1966.

* * *

Библиографија

Архивска грађа:

Архив Богословије Светог Саве у Београду (Архив БСС)

– Службенички досије јерођакона Лаврентија (Трифуновића) – економа Богословије.

⁸¹ Архив ПБФ, Трифуновић (Драгутина) Лаврентије – Живко (студентски досије).

- Уписница ученика школске 1952/1953. године.
- Уписница ученика школске 1954/1955. године.
- Уписница ученика школске 1957/1958. године.

Архив Богословије Света Три Јерарха у манастиру Крка (Архив БМК)

- Службенички досије синђела Лаврентија Трифуновића.
- Записник седница Наставничког савета српске православне богословије у манастиру Крка, књига I.

Архив манастира Крка (Архив МК)

- Фасцикла број 191 – Јеромонах Лаврентије Трифуновић (парохијски извештаји).

Архив Православног богословског факултета Универзитета у Београду (Архив ПБФ)

- Трифуновић (Драгутина) Лаврентије – Живко (студентски досије).

Архив Светог Архијерејског Синода (Архив САС)

- Фасцикла број 447 – Епископ Лаврентије Трифуновић.

Литература:

- Јанковић, Милан Д. *Владика Лаврентије – њог крсћом љубави и служења*. Љубовија: Манастир Соко, 2007.
- Трифуновић, Епископ Лаврентије. *Трагови у њеску*. Љубовија: Манастир Соко, 2007.
- Трифуновић, Епископ Лаврентије. *Руковeщи са њиве Госѡдње*. Љубовија: Манастир Соко, 2007.

Примљено: 21. 6. 2023.
Одобрено: 12. 9. 2023.

EDUCATION AND WORK OF BISHOP LAVRENTIJE (TRIFUNOVIĆ) IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH

Miloš Mišković

Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

Summary: *This paper describes the education and work of Bishop Lavrentije in the educational institutions of the Serbian Orthodox Church, in the period from 1952 to 1967. The archive materials of the Holy Synod of Bishops, the Seminary of Saint Sava in Belgrade, the Orthodox Theological Faculty of the University of Belgrade, the Seminary of the Holy Three Hierarchs in the Krka monastery, and the Krka monastery were analyzed. The goal of this research is to present the pedagogical and pastoral activity of Bishop Lavrentije, as well as his contribution to the Church — in the period covered by this paper, based on archival materials.*

Key words: *Bishop Lavrentije (Trifunović), Seminary of Saint Sava in Belgrade, Seminary of the Holy Three Hierarchs in the Krka Monastery, University of Belgrade — Faculty of Orthodox Theology.*

Предраг Драгутиновић, *Који чииа да разуме: шеме из Свештої Писма Нової Завеша**

— друго, допуњено издање —

Београд: Библијски институт Православног богословског факултета
Универзитета у Београду, 2023

390 стр. ; 21 cm

ISBN 978–86–7405–258–7

1. Дело *Који чииа да разуме: шеме из Свештої Писма Нової Завеша* Предрага Драгутиновића, професора Православног богословског факултета Универзитета у Београду, представља прворазредан догађај унутар савремених токова српске теологије, које значајно унапређује, првенствено на плану библистике, али са учинцима што сежу и у друга поља теологије. Штавише, ово дело има и надпомесне домете из многих разлога. Пред нама је обједи-

њени резултат егзегетичких напора Драгутиновића што их је више година заредом редовно презентовао у часопису Српске патријаршије *Православље*. Резултате тог запаженог труда публиковао је у првом издању ¹2015. Наставивши са истом праксом до 2017, све то је затим сабрао и објавио у овом другом допуњеном издању ²2023. Овом збирком текстова свеукупни резултат је представио заправо као монографску студију, иако је реч о чак 78 теолошко

* Текст представља редиговану верзију саопштења које је са благословом Његовог Преосвештенства Епископа бањалучког г. Јефрема презентовано 2. октобра 2023. у Академији наука и уметности у Бања Луци. Промоцији је присуствовао и Његово Преосвештенство Епископ марчански г. Сава. О књизи су говорили: проф. др Владислав Топаловић, декан Православног богословског факултета (ПБФ) Универзитета у Фочи, проф. др Богдан Лубардић, редовни професор ПБФ у Београду, протонамесник мр Дејан Поповић и аутор књиге, др Предраг Драгутиновић. Модератор промоције био је др Славољуб Лукић, инспектор и просветни саветник за Православну веронауку при Републичком педагошком заводу Републике Српске.

егзегетских бравура посвећених умећу читања и разумевања Јеванђеља (45 прилога у првом делу, 13–210) и Апостола тојест Посланица укључно са Делима апостолским (33 прилога у другом делу, 213–359). Илустрације ради издвојићемо ауторова непроизвољно изабрана тумачења проблемских тема какве су следеће: у првом делу књиге – О хули на Духа Светог (Мт. 12, 31–32), О питању првоврховног апостола (Мт. 16, 18), О Христовој есхатолошкој беседи (Мт. 25, 31–46), О младићу у празном гробу (Мк. 16, 5), О непрекидној молитви (Лк. 18, 1–8): или, у другом делу књиге – О ломљењу хлеба у Делима апостолским (Дап. 2, 42.46; 20, 7), О Павлу као тумачу Писма (Гал. 4, 21; 1. Кор. 10, 1; Рим. 4, 3–8; 5, 9), О Апостолу Павлу на Ареопагу (Дап. 17, 16–34), О поделама и подвајањима: нужност или недопустиво стање (1. Кор. 11, 2–16), О христолошкој химни (Фил. 2, 6–11), О философији у Колоси (Кол. 2, 8), и друга.

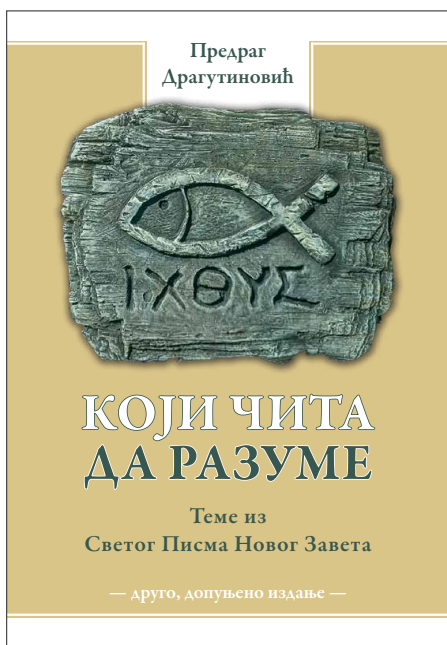
Са техничке стране гледано, књига што обухвата 390 стр. изведена је беспрекорно, како координаторски тако лекторски. Сви тематски прилози су артикулисани у виду поглавља, што олакшава прегледност, а сваки се отвара сажетком најбитнијих порука и поука, што олакшава поимање и омогућује брзе прегледе, у случају да неко за то оптира. Предговор аутора (7–8) није тек цере-

монијалан исказ о намерама или о захвалности, него је гест који полаже више руководних начела духовног и хеременеутичког типа, који читаоцу олакшавају оријентацију у сложеној и захтевној материји смислотворства што га пружа писмо Новог Завета. Аутор и иначе, колико год је могуће, избегава реторичку декоративност. Писац се од прве до последње странице методолошки конзистентно држи својих тема, циљева и задатака не напуштајући супстанцијални садржај истраживања, што њега пословично краси и у другим студијским ангажманима. Књига се затвара веома корисним додацима: Препорукама за даље читање (360–362), Индексом библијских и апокрифних стихова (363–378) и Именским, географским и предметним индексом (379–390).

2. Неопходно је скренути пажњу на још једну врлину овог дела. Драгутиновић је учинио све да кроз његова тумачења говори Писмо а не његова научна ерудиција. Није реч напросто о томе да његови егзегетички прилози нису оптерећени ниједном фуснотом, што није случајно. Није реч ни о томе да успешно, кад год је могуће, избегава да се позове на знања из плана теолошких праваца и метода што ипак делују из позадинског контекста и дају се регистровати: рецимо, историјска критика, филоло-

шка критика, критика историје религија (Religionsgeschichte), критика извора, критика форми (Formgeschichte), критика редак-
 туре (Redaktionsgeschichte), на-
 ратолошка критика, реторичка
 критика, анализа структурирања
 профетског исказа, анализа апо-
 лоетског форматирања, критика
 рецепијентског окружја, критика
 историје тумачења, контекстуа-
 лизација, па све до читавог скупа
 класичних метода какве су але-
 гореза, типологија, симбологи-
 ја, компарација, аналогија али
 и анагогија. Речју, ни на једном
 месту аутори Писма и његове
 драматис персоне, нити цркве-
 ноотачки тумачи Речи, врлином
 аутора, не уступају место интелектуализацији или теоријским
 непрегледима прорађених лек-
 тира: од Бултмана до Рикера, од
 Нордена до Клаука, од Дибелију-
 са до Гадамера, Луца и других.

Све побројано (и друго још)
 јесте ту, имплицитно, али о то-
 ме није дата главна реч. Наиме,
 оно што све време јесте у првом
 плану, експлицитно, јесте ауто-
 рова служба гласовима и смислу
Писма. Конкретно речено, то су
 разумевања наратива библијских
 приповести, критичка осветља-
 вања њихових вишеструко испре-
 плетаних исказа, значења и им-
 пликација по конкретни живот и
 спасење хришћана Цркве, и, као
 најважније, непосуштајно разре-
 шавање проблемских недоумица
 (укључно са њиховим потенци-

јално раздорним последицама по
 идентитет и праксу живота веру-
 јућих хришћана Цркве, односно
 по јединство Тела Христовог).
 Отуда библијска наука за Драгу-
 тиновића јесте слушкиња Писма
 и Цркве, а не обрнуто: ergo, sci-
 entia biblica est ancilla scripturae
 et ecclesiae: ipso facto, et theolo-
 giae. Из тог разлога искази овог
 дела теку ка Цркви, кроз Цркву,
 и за Цркву: озбиљно а приступач-
 но, расправно а јасно, сугести-
 јом и продорно али одговорно,
 уз увек остављање слободе другој
 интерпретативној позицији или
 могућности. То се потврђује сва-
 ким егзегетичким кораком овог
 дела, тим надахнутим колико
 живописним тумачењима Све-
 тог Писма што их у кратким, али
 кристално избрушеним форма-

ма жанра питања и одговора (7), прилаже Драгутиновић.

Према нашем мишљењу, највећа подршка овој богатој збирци уризнчених егзегетичких прилога чини непатворена, на делу проверена и осведочена, идентификација Драгутиновића са црквено-библијским мотивацијама, умећима и знањима пре свега апостола Павла. Јер тај апостол, ако не грешимо, не само да наступа као алтер его аутора већ и као његов свесно признати учитељ и водич кроз област односа Писма, верујућих и Цркве у Христу. Тиме ништа није одузето од осталих апостола и истакнутих библијских личности: напротив.

3. Треба истаћи како ово дело у сваком сегменту интегрише јасно постављена, зналачки утемељена и ауторски креативно посвојена, теолошко-библистичка начела, теолошко-егзегетичке поступке и теолошко-еклисијалне циљеве, што извиру из вишеденијске посвећености професора Драгутиновића Цркви, Светом Писму и Христу као учитељима. Управо у њима треба тражити, и наћи, заједничке именитеље и везивно ткиво што омогућују да се у 78 интерпретативних прилога нађемо упућено оријентисани у духу једне вере са Христом у Богу, упркос повремено застрашујућој комплексности Писма: историјској, културалној, религиозној, теолошкој, не најмање и

полемичкој. Наравно, обједињујућу систематичност структуре, композицији и садржајима дела даје и интегритет аутора, пре свега научно-интелектуални и црквено-егзистенцијални аспекти његове личности.

3.1. Што се теолошко-библистичких начела тиче, она су с једне стране херменеутички, а са друге стране христолошки постављена, а уједно су изнутра узајамно повезана. Из ерминевтичке перспективе Драгутиновић истиче незаобилазну „... конститутивност разумевања Писма за теолошку мисао и за препознавање знакова времена“ (8), затим постулат да се „... библијски текстови не могу протумачити једном за свагда“ (8), да „свако читање Библије није просто неутрално и објективно него циљано и навођено“ (227) – што значи да су наша предразумевања и духовно-теоријске претпоставке неотклоњиви конституенси чина тумачења, колико и наши интереси, мотиви и контекстуалне ситуације, као и то да то није нека површински отклоњива сметња у тумачењу него дубинска датост што се има зарачунати: и напослетку, аутор подвлачи прагматичку дејствителност библијског тумачења, и то под знаком јединствене колико у крајњој инстанци непредвидљиве егзистенцијалне догађајности сваког покушаја разумевања: „Јер је реч Божија жива и делотвор-

на, оштрија од свакога двосеклог мача, и продире све до раздебе душе и духа, зглобова и сржи, и суди намере и помисли срца“ (8). То је оно што „нико уместо нас не може да доживи“ (8): али, управо зато аутор чини све да и ми преуземо ризик дајући Писму поверење а његовој речи шансу вером.

Што се тиче неисцрпивости Светог Писма тумачењем, Драгутиновић појашњава важну с тим повезану ствар, а ради одклона од типског колико кроз генерације преношеног неспоразума или грешења. Неисцрпивост Писма тумачењима омогућује мноштво интерпретација. Али мноштво тумачења није покриће ни произвољности релативизма ни ригидности фундаментализма. Мноштво тумачења заправо јесте покриће богатству духа које се тиме пројављује. Мноштво тумачења неминовно води до разлика, чак до опречности у интерпретацијама локуса Писма. То међутим не сме бити повод за идеолошку конфронтацију, за нелагоду, па ни за несигурност. Одговарајући на реаговање на његов егзегетски текст из *Православља* бр. 1117, а поводом питања о браћи и сестрама Исуса тојест о приснодјевству Богородице Марије (199–200; 201–204), аутор истиче да „Истине вере не стоје и не падају на тумачењима појединачних библијских стихова. Они се могу тумачити на различите начине, али оно што их све обје-

дињује је канон Светог Писма као целине од кога сви појединачни стихови и одељци црпе свој коначни смисао“ (201). У црквено-отачком наслеђу постоје многе разлике. Али „све те разлике не нарушавају хармонију вере Отаца кроз коју читају Свето Писмо“ (201). Отуда следи како мноштво тумачења што генерише и разлике није повод да се наметну „неупитне инструкције или рецепти који би лишавали одговорности сваку генерацију хришћана да савесно и непрестано тумачи Свето Писмо за своје време у складу са конкретним потребама Цркве“ (201). Речју, иако је Свето Писмо „посуто тешкоћама“, управо те загонетне тешкоће треба да верне подстичу да се „враћамо Светом Писму као једном од непресушних извора вере“ (201).

Из христолошке перспективе, што увек већ изнутра прошива и подупире чин ерминевтичког захватања Светог Писма, Драгутиновић, умним аналогјама са теологијом пре свега апостола Павла, истиче три суштинске ствари: Прво, „Личност Исуса Христа је есхатолошко-откривењски догађај кроз који Бог позива све народе у заједницу са њим. Разумевање импликација наведеног догађаја омогућено је кроз Писмо. [...] Христолошки догађај је есхатолошки догађај у коме Бог испуњава своја обећања дата у Писму. То је централни теолошки увид који прожима ег-

зегезу апостола Павла [rekli бисмо и свих новозаветних писаца БЛ]“ (228) – Писмо је написано за нас! ‘Ево сад је дан спасења’“ (2. Кор. 6, 2). Друго, „... Јевреји [али и сви појединци и народи кроз епохе БЛ] могу доћи до исправног разумевања и тумачења Писма тек када признају да је Исус Месија, тј. када постану хришћани (2Кор 3:14–16). То показује да је егзегеза условљена извесним схватањем које јој претходи. [...]. Хришћанска вера у Месију Исуса са свим њеним импликацијама и последицама *претходи* адекватном разумевању и тумачењу Писма“ (228). Треће, начин на који апостол Павле тумачи Писмо остаје парадигма или узор и за све последујуће нараштаје хришћанских егзегета. Међутим, аутор истиче да је реч о узору а не неприкосновеном обрасцу који се има механички и силом примењивати на горућа питања и новоискрсле ситуације живота Цркве: „Нарочито је синтеза Предања и креативног, иновативног, од ранијих интерпретација различитог и другачијег тумачења Светог Писма Старог и Новог Завета оно што је православну теологију чинило живом, динамичном, аутентичном и културолошки препознатљивом. То су парадигме и за савремене православне егзегете [...] да одговорно уводе Реч Божију изговорену у Писму у дијалог са светом и културом датог историјског тренутка“ (228).

То да професор Драгутиновић Свето Писмо тумачи и разумева надасве у христолошком кључу као базном оквиру својих интерпретативних подухвата очито је у примеру изванредне егзегезе Јеванђеља по Марку, и то поводом појаве „два младића“ о којима апостол приповеда. На први поглед они нису повезани: један је огрнут (*περιβεβλημένος* = *peribeblēmenos*) платном по голом телу ишао за Исусом, али је и он, као и сви други, побегао (Мк. 14, 51–52) – а други је огрнут (*peribeblēmenos*) белом хаћином седео у празном гробу Исуса (Мк. 16, 5), и обратио се женама које су дошле на гроб Исуса. Применом компаративне методе и филолошком егзегезом (анализом именичких и глаголских облика), уз истанчан нерв за детаљ и опажање индикативне несличне сличности ликова двојице младића, повећавајући позорност поводом тог уникалног места у Јеванђељу по Марку (*ἄραχ λεγομενον*), имајући лично црквено теолошко знање и искуство као ослонце, Драгутиновић разрешава питање односа двају младића, са резултатом који обасјава и ум и дух верујућег. Погледајмо како у скривену а круцијалну поруку апостола Марка уводи Драгутиновић као егзегета:

„У приповести Еванђеља по Марку младић који бежи у моменту страдања Христовог може дакле представљати аго-

нију онога који одлучује да се крсти и његово суочавање са крсним путем на коме треба да следује Исусу, док младих који седи у гробу, са десне стране, представља спознају величанственог дела Божијег, Васкрсења Христовог у коме је позван да учествује. У том смислу би порука коју младић упућује женама: 'идите и кажите ученицима његовим и Петру, да ће пред вама отићи у Галилеју; тамо ћете га видети, као што вам рече' (Мк 16:7), била порука упућена сваком читаоцу, *да се врати у Галилеју**, дакле у свет Маркове еванђелске приповести и *да се наивно срећне са Христом**, са оним што је чинио и учио, *само овој цући у светлу догађаја његовој Васкрсења**" (83).¹

Јасно је да је ова обрнута перспектива, у којој са краја (или „одозго“) разумевамо почетак, у којој изнова кружимо растући у сазнањима, смештена не само у принцип ретроактивног читања и разумевања Светог Писма,² већ и у икономију спасења у Христу: оваплоћеном, проповедајућем, љубећем, страдајућем, распетом

и васкрслем као пресудном кључу библијске егзегезе уопште. Писма се имају читати увек изнова, али из есхатолошке и откривењске перспективе васкрсења Господа Исуса Христа. У том смислу, овај егзегетски прилог Драгутиновића, као и још неки у овој књизи сабрани, изрази су лојалности значају хришћанске васкрсне катихезе, истовремено пројављујући опште-катихетске учинке овог дела.

3.2. Унутар оваких теолошко-библистичких начела као утемељујућих оквира истраживања, аутор уједно поставља и изводи своје теолошко-егзегетичке поступке и демонстрира своје теолошко-еклисијалне циљеве. У сваком од преко 78 депонованих тумачења препознајемо јасну, целовиту и консеквентно примењену функционалну структуру тих теолошко-егзегетичких подухвата. То ће рећи, Драгутиновић сваки пут пажљиво бира светописамски локус (по правилу оптирајући за недоумично или загонетно место, или за горуће тематско питање, или за оно што сматра круцијалним), затим приступа егзегетичком тумачењу (по правилу многоврсном применом адекват-

¹ Са овим треба упоредити увиде Драгутиновића поводом питања идентитета Марије Јосифове: „... све до крста и васкрсења Марија се везује за њен биолошки идентитет, као што чине присутни у Назарету у Мт 13:55. Иако од почетка Богородица, она као таква бива препозната тек у догађају крста и Васкрсења, исто као што, иако од почетка Месија и Син Божији (Мк 1:1) Исус из Назарета бива препознат као такав тек у догађају крста...“ (202–203).

² „Заиста човек овај Син Божији беше“ (Мк. 15, 39) (уп. стр. 203).

них метода, али увек довољно не-наметљиво), а то је надаље често повезано са библијско-патристичким прегледима могућности тумачења (по правилу са поентом да се Писмо живи, и развија, управо историјом критичких и духовних тумачења тојест предањем), и затим, на крају, у виду закључака даје библијско-еклисиолошку поруку у виду поуке (по правилу узвисујући катихетичку димензију ангажмана библисте: односно, показујући да је у Цркви теорија у функцији праксе: праксе помоћи разумевању дара спасења у Христу Господу).

Што се тиче теолошко-еклисијалних циљева, осим поменутих, аутору је нарочито стало до тога да разрешењем недоумица превенира могуће (погрешним тумачењима индуковане) раздоре у Цркви, и то обраћањем пажње на утврђење јединства вере у истини и љубави коју даје Христос а које посведочују писци и актери како Јеванђеља тако апостолских посланица. На пример, тумачењем проблема око философије у Колоси (Кол. 2, 8), Драгутиновић увиђа да су: „... јудеохришћани у Колоси изградили философију о томе шта значи бити хришћанин и како се угађа Богу. Потом су своју философију апсолутизовали и наметали другима. То* је засметало Апостолу. Јудеохришћани из Колосе се не задовољавају да своју различитост у верском изразу практикују унутар Цркве ‘обучени

у љубав која је свеза савршенства’ (Кол 3:14), него у већ укорењеној, назиданој, утврђеној и наученој апостолској Цркви (Кол 2:7) обмашују верне једном философијом живљења која се намеће као црквени модел“. И затим, не без одређене актуелизације, аутор подвлачи: „Овакви захтеви, одакле год да долазе, углавном су елиптички и неминовно искључују велики део заједнице из учешћа у претпостављеном моделу живота“ (340–341). Апостол Павле не осуђује философију као такву већ оно што (у облику нових теретних прописа) растаче и дестабилизује Цркву и црквени живот: речју, поредак њених главних регулативних вредности намењених онима који су већ обучени у „новог човека“, и који се „... обнављају за познање, према лику Онога који их је саздао“ (Кол. 3, 10). Узгред, одраз такве помирителске црквене свести и одговорности аутора, евидентан је и у разрешавању егзегетске теме насловљене: О поделама и подвајањима (1. Кор. 11, 2–16) (275–278).

4. Из наведених разлога, а има их још, сматрамо да ово дело улази у магистралну историју српске и уопште новије православне библистике и егзегезе, где ће заузети заслужено а узорито место, пре свега уз радове његових сународних претходника и савременика: Преподобног архимандрита Јустина Поповића,

Светога епископа Николаја Велмировића, Епископа Методија Муждеке, професора протођакона Емилијана Чарнића, професора Епископа Иринеја Буловића, протођакона др Радомира Ракића, професора ђакона Владана Таталовића и других у плејади српских новозаветних научника, наставника и духовника. На крају, ваља се још једном осврнути и на теолошко-научну духовност аутора: наиме, на смерност у смелости, на скромност у издашности, и на опрезност пред потенцијално самодовољним научењачким „ја“. Уосталом, Предраг Драгутиновић

казује како је његова намера била и остала „... да кроз своја тумачења потакнем и охрабрим читаоце да сами читају Нови Завет, одлажући моје тумачење на страну и узимајући у руке Библију [...] ако сам читаоце потакао да сами буду тумачи и творци речи (Јак 1:22), онда могу сматрати да сам нешто постигао“ (8).

Бојдан Лубаргић

(bogdanmiloslubardic@gmail.com)

Православни догматски факултет

Универзитета у Београду

УДК / UDC: 271.2-23-27(495)(049.32)

Теолошки погледи / Theological Views

Година / Volume LVI

Број / Issue 2/2023,

стр. / pp. 297–301.

**Κωνσταντίνος Ι. Μπελέζος, Καθηγητής της Θεολογικής
Σχολής Αθηνών στη διακονία της ερμηνείας και της
ερμηνευτικής της Καινής Διαθήκης (τα τελευταία 180 έτη)**

Αθήνα: ENNOIA, 2020.

392 σελ. ; 21 cm

ISBN 9789606410246

Године 2017. Универзитет у Атини обележио је 180 година постојања. Теолошки факултет Универзитета у Атини узео је

учешће у обележавању овог јубилеја тако што је у оквиру једне тродневне конференције, одржане у мају 2017. године, излагана

историја теолошких студија на Универзитету у Атини. Монографија професора Белезоса настала је овим поводом и посвећена је историји научне области тумачења Новог Завета и Ерминевтике Светог Писма на Теолошком факултету Универзитета у Атини.

Професор Белезос је своју грађу организовао просопографски, пратећи све личности које су својим академским радом дале допринос у научној области Светог Писма Новог Завета: Увод у Нови Завет, Егзегеза Новог Завета, Библијска ерминевтика, историја и теологија Новог Завета, историја раног хришћанства, али и области превођења Новог Завета и Светог Писма уопште. У овом смислу могуће је указати на неке специфичности православних теолошких факултета у односу на академске програме теолошких студија на Западу. На пример, оштра подела између Старог и Новог Завета као две самосталне научне дисциплине није карактеристична ни за православну теологију, нити за студijske програме православних факултета. Свакако, постојали су и постоје посебни предмети чији је садржај Стари или Нови Завет, али многи истраживачи су смештали свој рад на оба поља. Слично томе, многи истраживачи су своја библијска истраживања интегрисали у систематску или догматску теологију, тако да се на основу просопографи-

је види тенденција да библијске студије не буду аутономне и независне од других теолошких дисциплина, него се налазе у сталној интеракцији са њима. Стога није чудно што се на листи новозаветника Теолошког факултета Универзитета у Атини налазе и имена теолога који се нису стриктно бавили Новим Заветом.

Свака личност је обрађена тако да се износе основи њене биографије, библиографије, наставничког и истраживачког ангажмана. Свакако, много је више извора и могуће је скицирати објективнији портрет истраживача који су деловали историјски ближе савременом добу, него оних из даље прошлости.

Монографија је подељена на три главна дела и један додаток. Први део обухвата период од оснивања факултета до периода између два рата (стр. 19–80). Други део обухвата период од Николе Лувариса и Евангелоса Антонијадиса до шездесетих година 20. века (стр. 81–137), а трећи од Марка Сиотиса до Гергиоса Патроноса (стр. 139–223). Сваки део завршава се кратким резимеом и закључцима који се односе на дати период. На крају књиге налази се додаток с насловом „Мале просопографије“ (стр. 233–388) који садржи податке о наставницима и дипломцима факултета који су посредно или непосредно дали допринос у области библијских студија.

Први део обухвата просопографски приказ истраживача који делују од 19. века до периода између два рата. Они сви редом показују висок ниво образовања и упућености у проблеме научне области библистике на Западу, где су углавном и школовани. С обзиром да су се критичке студије Библије на Западу у овом периоду веома развијале и у неколико наврата већ мењале парадигму, за православне истраживаче је један од основних задатака да нађу равнотежу између критичких студија Библије на Западу и свог сопственог контекста, на пример између црквених ауторитета и индивидуалне научне слободе, између екстремних позиција, како фундаменталистичких, тако и либералних и слично (стр. 78).

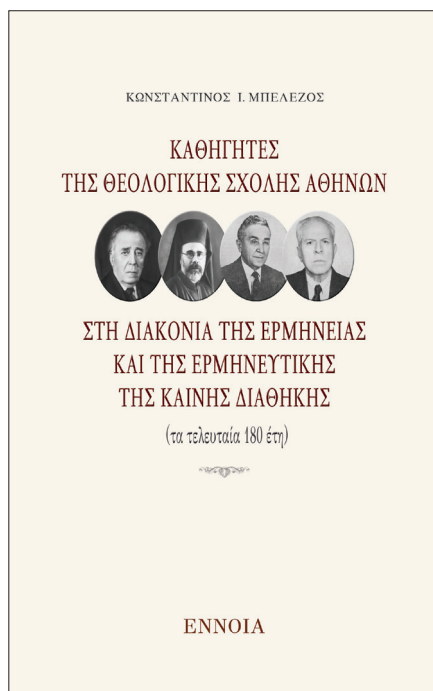
Други део садржи просопографски приказ од периода између два рата до шездесетих година XX века. У овом периоду истраживачи Новог Завета Теолошког факултета у Атини показују склоност ка дијалогу са

међународним савременим токовима у библијским студијама. Нарочито се препознаје важност јеврејског и грчког језика у циљу рада на изворним текстовима, филолошка и теолошка вредност превода Седамдесеторице, однос хришћанства и јелинизма, догматске претпоставке тумачења Библије, питања методологије, важност

религијско-историјског приступа, релевантност патристичких тумачења за савремену егзегезу и друго. Истовремено је присутна свест о еклисијалној, пастирској и социјалној димензији тумачења Библије (134–135).

Трећи део обухвата научно и на-

ставничко деловање професора Новог Завета у другој половини XX и почетком XXI века. Овај период је веома плодан у грчкој библистици генерално. За овај период је карактеристично отварање библијских студија за интердисциплинарност и упоредно проучавање историјских извора који доприносе адекват-

нијем разумевању библијских текстова. Историјско-критичка метода се у потпуности прихвата као релевантна научна метода тумачења Библије (стр. 224), нешто што се у многим православним срединама још увек није догодило. Надаље, професори Новог Завета Теолошког факултета у Атини постају све присутнији на међународној академској сцени, све више публикују на страним језицима и слично. Развој новозаветне науке у Грчкој сигурно је дао подстицај осталим православним срединама да развијају сопствене потенцијале у том погледу.

Библистика у православним срединама има своје специфичности. Проучавање Светог Писма у академском контексту уз помоћ метода и на начин на који се проучавају остали текстови из прошлости, као и проучавање Библије у црквеном контексту у циљу да библијски гласови задобију пророчки и корективни карактер унутар Цркве, изазивали су и изазивају подозрења и врло често се дисквалификују као протестантизам који угрожава православље. Књига професора Белезоса показује да ни грчка библистика није била поштеђена ових дилема и проблема. Међутим, грчка библистика поседује извесан континуитет, то јест извесно научно наслеђе које се кроз историју модификовало и мењало, али је захваљу-

јући, између осталог, и сталном интернационалном ангажовању почивало на сигурним темељима. Остале православне земље Европе никада нису оствариле сличан континуитет на својим образовним теолошким институцијама. Ако је негде и дошло до зачетака библијских студија, комунизам је то прекинуо, исто као и евентуално започето учешће у међународној научној размени. Тек почев од посткомунистичког периода библистика се поново реинтегрише у програме теолошког образовања и тражи своје место и у црквеном и академском теолошком дискурсу. Нека од дела грчких библиста преведена су на друге језике и до данас су незамењиви приручници на многим православним теолошким факултетима. Многа дела су мање позната и заслужују да буду консултована приликом даљих истраживања на исте теме. Књига професора Белезоса омогућава увид у богато наслеђе библистике у контексту грчког православља које данашње генерација истраживача има на располагању. Дела попут овога пожељно је да се појаве и у осталим православним срединама. Проучавање историје теолошких дисциплина на образовним институцијама представља важан задатак јер се тако боље разуме садашње стање у науци, а истовремено се отварају пер-

спективе за будућност. У српској говорној средини је у оквиру пројекта „Српска теологија у 20. веку“ већ објављен низ радова српских библиста на теме из историје библистике у контексту теолошког образовања у Србији. Тиме је постављен фундамент за даља истраживања и рад на овом пољу, у нади да ће и

српска библистика добити једну монографију попут ове професора Белезоса.

Предраг Драгутиновић
(pdragutinovic@bfspc.bg.ac.rs)

Православни богословски факултет
Универзитета у Београду

□

УДК / UDC: 27-36(049.32)

Теолошки погледи / Theological Views
Година / Volume LVI
Број / Issue 2/2023,
стр. / pp. 301–303.

Легендарне легенде: Златна легенда

Jacobus de Voragine, *Legenda aurea* — *Goldene Legende*

Legendae Sanctorum — Legenden der Heiligen. Lateinisch — Deutsch
Bruno W. Häuptli (Herausgeber)

Freiburg in Breisgau: Verlag Herder, 2022.

2472 S. : 25 cm

ISBN 978–3451393228

Јаков Ворагински (Jacobus de Voragine, око 1228–1298), монах доминиканац, надбискуп у Ђенови, аутор многобројних проповеди и једне историје града Ђенове, истовремено је и компилатор збирке средњовековних легенди, познатих као „*Legenda aurea*“ (Златна легенда), која је, уз помоћ редакцијског тима, састављена из хиљаду писаних извора.

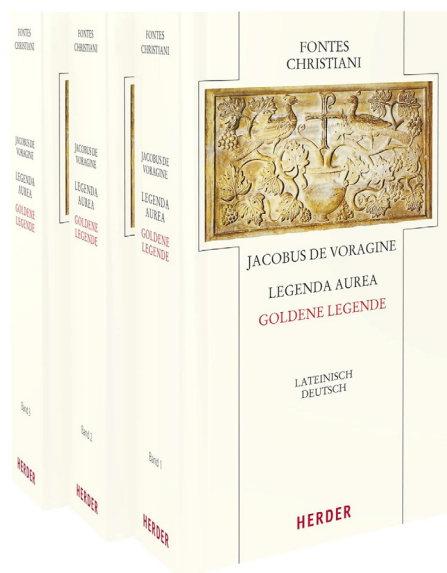
Ово дело није напосто збирка материјала за средњовековну историју уметности, већ омогућује суштаствене увиде у теологију, литургику и народну веру тога времена, као и у полемику са Катарима, јеретцима тога времена.

Ово тротомно „специјално издање“ из 2022. године је најпре 2014. угледало светлост дана. Оно садржи редакцијски припремље-

ни латински текст који се базира на колационирању (споју кроз поређења варијанти) двају ранијих рукописа, један увод и преглед о најновијим истраживањима у медијевистици, као и нови превод са латинског.

Legenda Aurea, Златна легенда, била је најпопуларнија и најраспрострањенија религиозна књига у средњем веку и више читана него Библија, коју је приредио доминикански монах Јаков Ворински између 1263. и 1273. године, а који је био потоњи надбискуп Ђенове. Он се за овај еклектички корпус рукописа служио Светим Писмом, апокрифним јеванђељима, списима о апостолима и мартирима, као и усмено традираним причама у манастирима и у народу. Он је тај материјал структурисао сходно литургијском циклусу црквене године. За велике празнике — Божић, Богојављење, Васкрс, Педесетницу или Духове — он је посветио опширне описе и објаснио њихов значај и литургијске обичаје. Тако је ова књига постала увод у смисао празничних дана. Свако поглавље почиње типичним етимолошким извођењем имена светитеља, често на сасвим фантастичним основама.

Као ниједно друго дело у средњем веку, ова збирка приповести о светитељима из XIII века, која се апострофира и као „*Legenda sanctorum aurea*“, утицала је на књижевност и уметност потоњих генерација. У овом коментари-

рисаном издању су представљени најважнији животописи светитеља. Аутор је при свој схоластичкој трезвености био и верзирани приповедач који је знао да вешто сплете факта са анегдотама у живописне слике.

Аутор је са осећањем за митолошке елементе и акрибијом одабрао из мноштва садржаног материјала значајна историјска, биографска и географска факта којима је било потребно саздати хришћански Олимп.

Одмах после објављене збирке легенди почео је њихов тријумфални пут на целокупном Западу. Тако је у Немачкој овај спис познат од 1282. године. Један француски превод потиче из 1335. године и садржи 43 нове легенде, а прво енглеско издање потиче из 1483. године. Укупно узев, Златна легенда је позната у 80 штампа-

них издања у 1500. години. Мимо брeвијара за лаике, *Legenda Aurea* је била извор за проповеди и богато врело мотива црквене уметности. У време реформације и просветитељства *Legenda Aurea* пала је у заборав, али се у доба романтике интересовање за њу васпоставило.

Епохална новина ове књиге је од самог њеног почетка на снази. Она је и као „*Nova legenda*“ или „*Novum passionale*“ крчила себи пут на целокупном Западу. Ова збирка легенди преведена је на многе језике и врло често допуњавана у локалном контексту, те је убрзо својим обимом била удвостручена. Треба истаћи да ово дело одликује нови стил, сажетост у излагању и једноставност језика.

Такав стил је постао готово саморазумљива парадигма језика легенди доцнијих поколења.

Сада је ово дело са латинских колација превео на немачки језик и детаљно коментарисао са минуциозним референцама о изворима ових легендарних легенди Бруно В. Хојптли (Bruno W. Häuptli) из Базела. Ова значајна збирка легенди требало би да, као класик средњовековне књижевности, једнога дана буде преведена и на српски језик.

Прошогпрезвитер-сѣаврофор
Зоран Андрић
(zmandric@gmail.com)
Минхен

□

УДК / UDC: 271.2-472(049.32)
271.2-29(049.32)

Теолошки погледи / Theological Views
Година / Volume LVI
Број / Issue 2/2023,
стр. / pp. 303–306.

Слово о вечно новој Речи

Немања С. Мрђеновић, *Со и светлост*.
Духовна хиџјена и интелектуална разборитост

Београд: Biblos Books, 2023.

199 стр.; 20 cm

ISBN 978–86–6098–034–4

Недавно је светлост дана угледала нова књига протонамесника мср Немање С. Мрђе-

новића, редовног предавача на Катедри за практично богословље и православну духовност Руског

православног богословског института „Свети Кирило и Методије“ у Мелбурну, ванредног предавача на Коптском православном богословском факултету „Свети Кирило Александријски“ у Сиднеју и заменика директора Центра за истраживање православног монархизма, а под насловом: *Со и светлост. Духовна хиџена и интелектуална разборитост*.

Иначе, реч је о четвртој књизи оца Немање, будући да је већ објавио књиге: *Прилози за ново начертаније: шта је српски национални интерес* (Београд: ИХ-ТУС – хришћанска књига, 2004); *Конзервативна (р)еволуција: ђе сме* (Београд: Центар за истраживање православног монархизма, 2007), и *Збориште: изабрани чланци и студије* (Београд: Центар за истраживање православног монархизма, 2017).

Издавач овог зборника теолошких чланака и радова оца Немање јесте београдска издавачка кућа Biblos Books, док су рецензенти овог изузетно вредног и инспиративног дела протопрезвитер-ставрофор проф. др Милош Весин, презвитер Ненад Илић и проф. др Растко Јовић, што, само за себе, сведочи о квалитету књиге коју предочавамо пажњи српске читалачке публике.

Чланци и студије у овом зборнику сабрани су и изложени у пет целина или поглавља: Вера, Здравље, Породица, Посао и

Свет. Ауторов стил је питањем, свима пријемчив и лако разумљив, али без замке упадања у профанизацију комплексних и егзистенцијалних тема, са којима се овде хвата у коштац.

Могуће је да томе допринеси чињеница да је сасвим избегао уобичајену употребу фуснота, што књигу не чини ништа мање теолошки и научно релевантном, али је зато чини динамичнијом и мање сувопарном, што се одразило и на пријем код читалаца. О томе сведочи чињеница да је, непосредно по изласку на свет, ова књига проглашена књигом месеца августа поменутог издавача.

Када узмемо у обзир да су летњи месеци, традиционално „резервисани“ за друге врсте активности и трошкова, онда овакав пријем једне теолошке књиге код читалачке публике заиста ласка и као да потврђује гесло ове издавачке куће: „Теологија је опет у моди“.

Својим катихетско-мисионарским приступом и одважношћу да начне теме, којима се други ређе и нерадо баве, отац Немања је у својој новој књизи показао да је теологија ваистину, и данас, и те како релевантна за човеков свакодневни живот, колико и за његово спасење. Тиме је он извлачи са прашњавих библиотечких полица и спушта је нама у крило у виду књиге која се чита у једном даху.

Када ово кажемо, није нам

намера нити жеља да кажемо да је реч о „лаганом летњем штиву“, већ да оно заокупља пажњу свежином ауторовог приступа и целокупног јеванђелског духа, што јесте и једна од карактеристика богословствовања оца Немање, било када пише књиге и научне радове или када држи предавања на високим теолошким школама или духовне беседе у храмовима и црквеним салама.

Аутор, благодарећи богатству образовања и изобилној ерудицији, изванредно влада материјом и то је узрок његовог негордељивог самопоуздања и *ишћкоости* његовог пастирског поучавања, лишеног академске надмености, али не и академске веродостојности.

Он настоји да темељно истражује, сагледава и презентује актуелне теме којима се бави, никада не губећи из вида свој сопствени опит: „Као и у свакој површности, онај који дубински не познаје ниједну тему, уверен је да зна све о свему“ (стр. 56).

Живећи већ деценијама у далекој Аустралији, он је један

од сведока екстремно секуларистичких трендова, који су одавно запљуснули њене обале, али постепено допиру и до нас. Видело се то примера ради приликом искушења које је пред Цркву и

њену мисију и делатност широм васељене поставила тзв. пандемија COVID-19, што је једна од тема коју је аутор овде такође обрадио. Види се, такође, и у наизглед незадрживом тренду растакања породице у некадашњим хришћанским друштвима, деификацији каријере и пословног и ма-

теријалног успеха и свему осталом, што прати духовно слепило и тумарање једне постмодерне и постхришћанске (ако не и отворено антихришћанске) цивилизације у њеном пуном напону и експанзији, а која истовремено означава и њен суноврат.

Осврћући се на ово, отац Немања вели: „Протагонисти секуларистичког наратива нису просто безбожници, атеисти, већ првенствено следбеници левицарских идеологија заинтересо-

вани искључиво за своје истине. Њих не обесхрабрује ни чињеница да њихова партијска истина о Богу и вери не кореспондира са учењем било које монотеистичке вере, понајмање са хришћанством као главним антагонистом“ (стр. 52–53).

На другом пак месту, бавећи се на научни и студиозан начин једном нарочито интересантном темом, са којом се наши теолози до сада нису позабавили, он упозорава: „Срби не могу истовремено бити и најстарији народ који живи на равној Земљи и Христови светосавци, јер једно учење искључује друго. Ако је једини избор: славна (и пропала) прошлост паганског српства или светла есхатолошка будућност у Христу, треба знати да се не могу истовремено служити оба господара“ (стр. 199).

Управо зато су нам овакве књиге и овакав теолошко-приповедачки и катихетски приступ

необични, како би ослободили бљутавило и разагнали помрчину наше опадајуће цивилизације и осветлили јој Пут, Који је Истина и Живот, а Којега сваким својим словом и знаком интерпункције ненаметљиво сведочи ова изванредна књига.

Ђакон Хаџи Ненад М. Јовановић
(czipm.org@gmail.com)

Архиепископија
београдско-карловачка

Papers published in the
Theological Views are peer-reviewed.
The published articles represent
the views of the authors.

Theological Views are published three
times a year (in May, September
and December).

Printing:
Printing Office
of Serbian Orthodox Church
Kralja Petra 5, Belgrade

Print run:
300 copies

Address:
Theological Views,
Serbian Patriarchate,
Kralja Petra 5,
11000 Belgrade, Serbia

Telephone: +381 11 30 25 116

E-mail: teoloski.pogledi@spc.rs

<https://teoloskipogledi.spc.rs/en/>

Радови публиковани у
Теолошким погледима су рецензирани.
Објављени текстови представљају
ставове аутора.

Теолошки погледи излазе три пута
годишње (у мају, септембру
и децембру).

Штампа:
Штампарија
Српске Православне Цркве,
Краља Петра бр. 5, Београд

Тираж:
300 примерака

Адреса редакције:
„Теолошки погледи“ —
Српска Патријаршија,
Краља Петра бр. 5,
11000 Београд, Србија

телефон: +381 11 30 25 116

e-mail: teoloski.pogledi@spc.rs

<https://teoloskipogledi.spc.rs/sr/>

Price of annual subscription:

For Serbia — **900 dinars**
For foreign countries — **25 Euros (for Europe) ; 35 Euros (rest of the world)**

Subscription:
+381 11 30 25 113
+381 11 30 25 103

teoloski.pogledi@spc.rs
pretplata@spc.rs

„Theological Views“ —
Serbian Patriarchate,
Kralja Petra 5,
11000 Belgrade, Serbia

Publishing of this issue was
supported by Directorate for
Cooperation with Churches and
Religious Communities of Ministry of
Justice of Republic of Serbia

Цена годишње претплате:

За Србију — **900 динара**
За иностранство — **25 евра (за Европу); 35 евра (ван Европе)**

Претплата:
+381 11 30 25 113
+381 11 30 25 103

teoloski.pogledi@spc.rs
pretplata@spc.rs

„Теолошки погледи“ —
Српска Патријаршија,
Краља Петра 5,
11000 Београд, Србија

Издавање ове свеске помогла
је Управа за сарадњу с црквама
и верским заједницама
Министарства правде
Републике Србије

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
27–1

ТЕОЛОШКИ погледи : версконаучни часопис Светог
Архијерејског Синода Српске Православне Цркве и Православног
богословског факултета Универзитета у Београду = Theological
views : Religious and Scientific journal of Holy Synod of Bishops of
Serbian Orthodox Church and Faculty of Orthodox Theology
at the University of Belgrade / главни и одговорни уредник Србољуб
Убипариповић. — Год. 1, бр. 1 (1968) — год. 30, бр. 1/4 (1998) ; 2003,
бр. 1 ; год. 38, бр. 1 (2008) — . — Београд : Свети Архијерејски
Синод Српске Православне Цркве : Православни богословски
факултет Универзитета у Београду, 1968–1998 ; 2003 ; 2008–
(Београд : Штампарија Српске Православне Цркве). — 24 cm

Три пута годишње. — Друго издање на другом медијуму:
Теолошки погледи (Online) = ISSN 2683–4057
ISSN 0497–2597 = Теолошки погледи
COBISS.SR-ID 6936578